

V RÁJI REALISTICKÉM

Sborník příspěvků ze symposia věnovaného
Karlu Klostermannovi a realismu v české literatuře

Klatovy
24. a 25. duben 2008

Městská knihovna Klatovy
2009

Vydání sborníku finančně podpořil Plzeňský kraj

ISBN 978-80-254-6227-0

V RÁJI REALISTICKÉM

Sborník příspěvků ze sympozia věnovaného
Karlu Klostermannovi a realismu v české literatuře

Klatovy
24. a 25. duben 2008

Vydala Městská knihovna Klatovy (www.knih-kt.cz)

Vydání první

Copyright © 2008 autoři jednotlivých příspěvků uvedení ve sborníku

Copyright © 2009 uspořádali Viktor Viktora, Milena Hálková, Pavlína Doležalová

Copyright © 2009 obálka Milena Hálková

Sazba, grafická úprava a předtisková příprava Karel Viták (www.dva.cz)

Tisk Typos, tiskařské závody, s. r. o.

ISBN 978-80-254-6227-0

Slovo úvodem

Vědecké sympozium V ráji realistickém navazovalo na podobnou konferenci Perla v hrubé kazajce (2005, zabývala se problematikou drobné české prózy druhé poloviny 19. století), kterou rovněž organizovaly Městská knihovna v Klatovech a katedra českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Pořadatelé počítají s konáním podobných konferencí i v budoucnu. Tematicky by se zabývaly nezdůrazňovanými jevy českého literárního vývoje druhé poloviny 19. století. Zasedání, jehož jednání dokumentuje předkládaný sborník, se mělo podle původního záměru organizátorů věnovat problematice počátků realismu v české literatuře. Dvojí klostermannovské výročí a poněkud sugestivní název konference (název této i předešlé byly voleny jako aluze na Klostermannův román a na povídku Aloise Vojtěcha Šmilovského) vedl účastníky až na výjimky ke spontánní volbě klostermannovské tematiky. Příspěvky byly rozčleněny do tří tematicky souvisejících částí a po recenzním posouzení sestaveny do tohoto sborníku.

Viktor Viktora

Viktor Viktora

Škodlivé směry – záblesky realismu

Rok 1848, kdy se narodil Karel Klostermann, a následující desetiletí daly impuls k výraznému posunutí politického uvažování, ke kterému myšlení národního obrození nedospělo, ale také podnítily posun v literární tvorbě. Bylo zřejmé, že funkce, tematika i tvar literárního díla budou přesahovat dosavadní pozdně obrozený kánon. Ve čtyřicátých letech vykrytalizoval tento vlastenecko-sentimentální kánon do snivých vizí budoucnosti, romantizujícího historismu i do soudobosti tónované sentimentem, útěšností a idealizujícím pohledem na venkov a jeho folklor. Zmíněný posun začal zdůrazňovat realitu, skutečnost jako východisko či inspiraci tvorby, jako cíl jejího uměleckého úsilí i reflexe, jako základ kritérií etických, poznávacích i estetických. Tak se začínala tvarovat prvotní podoba realistického uměleckého principu v českém prostředí.

Realismus nemusil být pro českou literaturu záležitostí tak nepřijatelnou jako romantismus. Nedostával se do příkré konfrontace s vlasteneckým vědomím. Nenastoloval tak příkrou diskontinuitu hodnot jako romantismus. Udržoval vztah k venkovu a jeho problematice, využíval národopisný kolorit. Postupně se vyvíjející linie ideálního realismu sice neuplatňovala kriticky hodnotící stanoviska, respektovala však reálné vazby skutečnosti, byl na principu výběru a pozitivního příkladu. Historismus realismu jednoznačně tendoval k nezkraslenému poznání historie, ale současně počítal s její aktualizací a vlasteneckou silou. Eliminovány byly snění, sentiment, harmonizační tendence. Zesílil tragický předech života, nikoli osudovosti. Bledla romantická scénérie.

Lze připomenout, že v Evropě se začaly uplatňovat aspekty pozitivismu – Auguste Comte vydal v letech 1830–1842 šestisvazkový *Kurs pozitivní filozofie*. Zřetel k faktu, přesnosti, poznání, objektivitě výrazně konvenovaly s realistickými principy. Do českého prostředí si tyto názory nacházely cestu postupně.

Jedno z prvních zajiskření realistického principu vykřesal Karel Sabina. *Česká včela* uveřejnila v roce 1848 jeho úvahu *Demokratická literatura*. V často citované stati si autor položil otázku: „Odkud vycházejí vědy? Kde nejprv vznikla literatura a kde splývá se životem?“ Odpověděl: „Literatura musí objímati všechny poměry života, musí se prodrati ve všechny živly, osvítiti všechny záhyby lidského ducha [...] Literatura hlavně působí na úsudek, a literatura demokratická zvláště v boji svém proti předsudkům a lžím, ještě nepřekonáným, vzbuzuje zdravý úsudek mezi lidem.“¹ K. Sabina uvažoval o demokratické literatuře, ale problemsky sem přesahující úvahy.

Splyvání literatury se životem, literatura objímající všechny poměry života, literatura vzbuzující zdravý úsudek již naznačují překročení dosavadní tradice „vřelosti pro věc národní“, i když národní věc nebyla těmito formulacemi explicitně popírána.

1 SABINA, Karel. Demokratická literatura. In JEŘÁBEK, Dušan (ed.). *O národní literaturu : z úvah a polemik doby májovců a lumírovců*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1990, s. 11–19. Cit. s. 17–18. ISBN 80-7023-050-9.

„Vřelost pro věc národní“ je ovšem také citát. Tak zdvihl v roce 1859 pohoršeně obočí Jakub Josef Dominik Malý, když se zdálo, že záblesky zesilovaly v almanachu Lada Nióla i v prvním svazku almanachu Máj. Intenzity nevraživosti vůči Máchovu Máji reakce J. J. Malého nedosáhla. Přesto byly zřetelné kritické výhrady, které nepracovaly s estetickou argumentací, ale bylo pro ně rozhodující stanovisko národních hodnot. V Poutníku od Otavy reprezentovala současná literární tvorba J. J. Malému národní „záhubný“ směr, s nímž byl spojen nedostatek „vřelosti pro věc národní“. Tento nedostatek „počíná odnárodňovati [literaturu], čině ji den ode dne více kosmopolitickou [...] tento literární kosmopolitismus jest výsledek běhů časových, ba znak času samého.“²

Karatel také modeloval svou představu národního básníka. Jde o: „[...] muže myslí zdravé, který, pojav svět i život všestranně, v pravém jich poměru k ideji, hledí tento svůj názor k uvědomění přivést i v citu.“³ Zřetel k všestrannosti již signalizuje posun rigoróznosti úzce národního hlediska. Všestrannost je však podvazována tendenčností, kdy poezie „směřuje k účeli vytknutému“.⁴ Povaha tendenčnosti je sice tvůrčí, ale hned zaznívá kritická připomínka – tendenčnost soudobé literatury je negativní, bořící.

Nerudova reakce na sebe nedala čekat. Autor kriticky přijímaného *Hřbitovního kvítí* ve stati Škodlivé směry obsáhl zásadnější úvahy než jen polemickou odpověď. Moto v úvodu stati nastoluje novou kategorii – pravdivosti. Ji přiřadil ke kategoriím života a všestrannosti. Citát zvolil z aforismu německého přírodovědce Georga Christopha Lichtenberga: „Chtít hledat pravdu je zásluha. I když se na cestě zmýlíme.“ J. Neruda navázal: „Jest především zapotřebí, abychom se lidi znát naučili, život jejich, a tedy také jejich potřeby [...] obrazy lidí ve všech poměrech, sbírky pravdivých příkladů, zkušenosti nevymyšlené a skutečné.“⁵ Zaujetí pro pravdu vystupňoval v rozhořčení, ale i k náznaku vývojového pojetí: „Hanbou jest to člověčenstva, že se bojí seznat, jakým vlastně je, lže a lže jako každý slaboch [...] Mýlí se, kdo si myslí, že už nyní dovede světu dokonale vysvětlit, co v tom ohledu pravda je; stálé za ní putování, zkoumání, nikde ale místo, na kterém bychom už pro věčnost odpočinout mohli.“⁶

Život, všestrannost, pravdivost patří mezi kategorie poznávací. S literaturou bývaly spojovány od antického starověku s výjimkou středověku. Vždy však byly chápány jako něco vznešeného posvěceného dotykem s věčností nebo posvátnem. Realismus je sesunul k zemi, k životu.

Další soubor kategorií v umění uplatňovala etika opět jako něco výjimečného. Mravné a vznešené byly vždy svěceny něčím nadpozemským. J. Neruda spojil mravnost s problematikou sociální. Sociálnost byla nově nastolovanou kategorií: „Mezi

2 MALÝ, Josef Jakub Dominik. O jistém směru novější literatury české. In JERÁBEK, Dušan (ed.). *O národní literaturu : z úvah a polemik doby májovců a lumírovců*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1990, s. 36–42. Cit. s. 37. ISBN 80-7023-050-9.

3 MALÝ, Josef Jakub Dominik, O jistém směru novější literatury české, s. 38–39.

4 MALÝ, Josef Jakub Dominik, O jistém směru novější literatury české, s. 39.

5 NERUDA, Jan. Škodlivé směry. In JERÁBEK, Dušan (ed.). *O národní literaturu : z úvah a polemik doby májovců a lumírovců*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1990, s. 43–52. Cit. s. 46. Citát Lichtenbergův s. 52. ISBN 80-7023-050-9.

6 NERUDA, Jan, Škodlivé směry, s. 46.

poměry, jejichž pravdivé líčení se přemnohým nemravné bytí zdává, patří také poměry chudých k bohatým a následkem těch zase poměry chudých mezi sebou.“⁷ Také v tomto případě stupňuje své zaujetí: „Ku scestím, na jakéž chudoba nejspíše zabloudit může, třeba zřetel obrátit a všechnu sílu k zatarasení jich vynaložit [...] Třeba život chudých zpytovat, jej do nejskrytějších tajností prozkoumat, každého poklesku důvody vyhledat, aby se čistě lidskou cestou k opravám kráčet mohlo.“⁸

V závěru se J. Neruda vrátil k morálním principům, jejich falešnému uplatňování, k tabuizaci erotiky, nepravému studu a se svou pověstnou ironií dospěl k závěru: „[...] jsme šťastni, máme panenskou literaturu, jež svou neposkvrněnost už svou nesourodností dokazuje [...] Nemusíme se bát, že naše literatura se změní, že snad vzroste, rozkvetne [...] před tím nás chrání strážci [...] silní strážci, tuze mravní lidé, již pro nemravnost znamenitý čich mají [...]“⁹

Začínající komentátor českého kulturního života nedospěl v této stati ke třetímu a pro literaturu zásadnímu okruhu, k estetické problematice. Zřejmě se zde uplatnil vliv negativní tradice našeho estetického uvažování, kdy po nárocích Františka Palackého v Krasovědě zůstalo zhruba půlstoletí hluché. Osvícenská nechuť ke spekulaci, byť estetické nebo filozofické, tu nesporně působila stejně jako nechuť k německému teoretickému uvažování v této oblasti. Konečně diskuse v *Časopisu Českého muzeum*, kde Karel Havlíček Borovský hájil myšlenku zdravého rozumu proti spekulaci, situaci dostatečně ilustrovala. Je však také osudem realismu, že estetické kategorie v jeho tvorbě nebo interpretaci často ustupují před kategoriemi poznávacími nebo etickými.

Je ovšem charakteristické, že uvedené úvahy a první formulace koncepčních představ předcházely vlastní praxi literární tvorby, a nebyly tak její reflexí ani ji nekorigovaly. Literární tvorba, především próza, například u Boženy Němcové i prvního svazku almanachu *Máj*, se začínaly zajímat o jevy všedního života včetně zájmu o sociální detaily nebo o drobnokresbu charakterů. I když tyto tendence nebyly vyhraněné, vzbuzovaly obavy z ignorance národního. Prozaiků příliš nepublikovalo. Božena Němcová kromě pohádek s výrazným nepochopením přijímána nebyla. František Pravda se detailům skutečnosti nevyhýbal, vyvážel však svět ctností, cti, pozitivního vlastenectví a patriarchality. Josef Jindřich Řezníček z podobného stereotypu nevybočoval. Jen historická próza Josefa Jiřího Kolára a Bohumila Jandy Cidlinského začala respektovat historickou věcnost.

Ovšem v almanachu *Máj* bylo několik tendencí, jež vadily, patrných. Májovci sami rehabilitovali romantismus, i když jejich překlady z evropských romantických literatur nebyly v almanachu uveřejněny. Vliv romantismu byl v próze prvního dílu *Máje* jednoznačně patrný. Stejně patrný však byl i posun romantických motivů za hranice romantismu. Všimněme si podrobněji jednoho ze zásadních motivů, motivu smrti. V romantismu může být mementem, osudem, trestem, pomstou, zločinem, v realismu může kriticky postihovat společenské vazby, ale osudovosti se nevyhýbá.

7 NERUDA, Jan, *Škodlivé směry*, s. 47.

8 NERUDA, Jan, *Škodlivé směry*, s. 48.

9 NERUDA, Jan, *Škodlivé směry*, s. 52.

Vražda jako pomsta a výsledek žárlivosti, tedy výrazně romantická konstrukce, tónuje povídky Vítězslava Háalka *Přivozník* (převozník tone spolu se svým sokem, který mu odloudil milenku) a Josefa Baráka *Kříž pod Petřínem* (vysloužilce zabíjí svého soka, sám se oběsil na kříži). V povídce *Všední život* od Josefa Václava Friče prodává otec svého syna, aby získal peníze na zaplacení dluhu. Syn přeorientuje svůj zájem o umění a humanitní studium na obchod a finanční sféru, výhodně se ožení, ale záhy umírá jeho předešlá láska, s níž byl zlomen milostný vztah. Jde tu o konstruovanou záležitost, Josef Václav Frič nevysvětlil problematiku dluhu, nicméně necitelný zásah do křehkého vztahu i „ekonomické vyrovnání“ posunují motiv smrti k prvnímu náznaku ilustrace charakterů i doby. U Boženy Němcové má smrt ambivalentní funkci. Paradoxně může přispívat i k harmonizaci. V Chyži pod horami se u zámožnějšího gazdy setká rovněž zámožný Bohuš Sokol se sirotkem Katuškou. Její otec byl nešťastnou náhodou zastřelen na lovu zemanem, Bohušovým strýcem. Bohuš a Katuška slaví šťastný sňatek. Není třeba připomínat autorčiny harmonizační tendence. Smrt se zde připomíná jako jakési doznívající zahřmění.

Drobné prózy Jana Nerudy Z notiční knihy novinkáře vzdáleně připomenou závěrečné Figurky Povídek malostranských. Mozaika postřehů črtá všední městské prostředí. Jím prorážejí pohledy do okna, za nímž pečuje mladá žena o novorozeně, ale pohybuje se tam bez matky a partnera. A finale – sebevražda nešťastné mladé matky, jež zabila dítě. Otec dítěte se žení s jinou. Jen u Karoliny Světlé ve *Dvojím probuzení* je motiv smrti eliminován. S podobným důsledkem se však mladá Božena, nevzpírající se sňatku s bratrancem prisouzeným rodinou, vzdává probuzené lásky k racionalistickému, lidsky i sociálně citícímu domácímu lékaři. Nechá ji tedy „zemřít“. Poznala něco vznešeného, její pohled na svět ji zbavil iluzí.

Podobně bychom mohli sledovat posun vidění prostoru od působivě romantického *Kříže pod Petřínem* přes romantizující Háalkovo okolí řeky, téměř beidermeyerovské zámecké interiéry a exteriéry parku K. Světlé k realisticky konstatujícím poznámkám Fričovým a Nerudovým. Diferenciaci lze nalézt v naraci – korespondence u K. Světlé, zápisky u J. Nerudy, vypravěčova expozice u V. Háalka, objektivní erforma u J. Baráka a B. Němcové, subjektivizující poznámky u J. V. Friče.

Další výrazný posun je znatelný u vzájemných vazeb postav. K. Světlá se tu projevuje jako bystrá analytička psychologických sond do nitra postav. J. V. Fričovi a J. Barákovi se postavy instrumentalizují jako aktéři podléhající autorově dějové konstrukci. J. Neruda již naznačil svou schopnost charakterizovat detailem. V. Hálek modeloval své postavy složitější emocionalitou. B. Němcová se nevzdává svého lidského patosu. Jedině u ní lze nalézt projev jistého vlasteneckého zaujetí, a to v harmonii česko-slovenského vztahu.

Mezilidské vztahy jsou formovány na jedné straně negativně – žárlivostí, nevráživostí, afektem, pomstychtivostí, ale na straně druhé i pozitivně – empatií, sympatiemi, ušlechtilou didaxí... Pozitivní tu přitom jednoznačně nenabývá vrchu.

Nebylo tedy divu, že J. J. Malý tu vzhledem ke svým kritériím postrádal „zdravou mysl“, „pravý poměr k idej“. V tónu jeho stati však byla patrná jistá rezignace. Předešlé umělecké směry formovaly své etické i estetické kategorie apriorně, východiskem byly představy abstraktně kotvených pozitivních hodnot. Realismus tuto aprioritu

negoval a pro tvorbu svých kategorií zásadně počítal s hodnotami i problematičností skutečnosti a s její adekvátní recepcí. U tvůrců těchto postupů i u jejich kritiků se znatelně střetaly představy ideálna se střízlivostí a rozporností reálna.

Na formulaci koncepcí realismu v české literatuře se v druhé polovině 19. století zásadněji podíleli ještě Jan Neruda, Vítězslav Hálek, Vilém Mrštík, tedy umělci. Na konci osmdesátých let vystoupili i teoretikové – Leander Čech a první syntetik problematiky Otakar Hostinský. Ten vydal v roce 1890 svou studii *O realismu uměleckém*. V tomto roce vyšly *Kostermannovy Böhmerwaldskizzen*.

Hana Voisine–Jechova

Pronikání popisu přírody do zobrazení člověka

Karel Klostermann a jeho předchůdci

Člověk se v literatuře proměňuje a podle toho, jak se různým spisovatelům jeví, kterými prvky je upoutává a jakými prostředky jej zobrazují, lze do určité míry zařadit jejich díla do literárních směrů a epoch.

O příslušnosti Klostermanna k realistickému hnutí se obvykle nepochybuje a není ani třeba o ní pochybovat, byť toto označení bývá často provázeno dalšími definicemi, kterými se názory jednotlivých teoretiků a historiků literatury poněkud liší. Jaroslava Janáčková považuje jeho dílo za prózu ruchovsko-lumírovskou, tíhnoucí k neoromantismu¹, Bohumil Jirásek v jeho prózách vidí popisný realismus², Jindřich Vodák jej chápe jako „vlčkovce“ a vytýká mu „špatně chápaný naturalismus a realismus“³ atd.

Sám autor se ostatně vyjádřil způsobem, který nenechává o jeho záměrech a estetických koncepcích na pochybách. Chce podat dokument. Ve *Sklářích* praví: „Osoby, s kterými tě seznamuji, žily, a děje kotví v kraji. I to, o čem tuto zviš, ve skutečnosti se událo. Nic není vymyšleno. Pouze jména míst jsem zjinačil. Přinutila mne k tomu okolnost, že některé osoby mého děje dlí posud mezi živými. Žije i mnohý z jejich potomků. Chraň mě, Bože, abych někomu způsobil bolest, otvíraje staré, zarůstající rány.“⁴

A dovolává se dokonce Zoly, když prohlašuje: „Člověk by musil vládnouti pérem Zolovým, aby vystačil vypisovati výjevy, plynoucí z těchto často osudných omylů...“⁵

Jenže zde začínají otázky. Co je to realismus? Existuje nějaké literární dílo, ve kterém by se uplatňovaly pouze prvky realistické? Taková představa odporuje základnímu pojetí uměleckého díla, jež je nutně mnohotvárné, otevřené a v němž každý čtenář bude nacházet poněkud jinou hierarchii impulzů a hodnot. Definice realismu zahrnují oblast velmi širokou, kterou lze těžko přesně vymezit, a mohou být pouze schematické⁶. Každý autor je aplikuje po svém (pokud vůbec chce své dílo zařadit

1 JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel Klostermann ve vývoji české prózy. In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy : sborník literárních příspěvků z česko-německého sympozia : Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy : Okresní muzeum, 2000, s. 25–28. ISBN 80-86104-36-2.

2 JIRÁSEK, Bohumil. K některým rysům drobné prózy K. Klostermanna. In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy : sborník literárních příspěvků z česko-německého sympozia : Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy : Okresní muzeum, 2000, s. 29–32. ISBN 80-86104-36-2.

3 Viz REGAL, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 176 s. Cit. s. 93–101.

4 KLOSTERMANN, Karel. *Skláři*. 3. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1920. 368 s. Cit. s. 1. (1. vyd. 1897).

5 KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském : román z Pošumaví*. Praha : s.a. Cit. s. 103–104.

6 Viz *Lexikon teorie literatury a kultury*. Ansgar Nünning (editor německého vydání), Jiří Trávniček a Jiří Holý (editoři českého vydání). Brno : Host, 2006. 912 s. Cit. s. 655–658. ISBN 80-7294-170-4.

pod nějakou etiketu), a ať chce nebo nechce, nutně je spojuje s prvky jiných epoch a směrů a s tím, co patří do slovního vyjádření obecně, bez ohledu na estetické tendence. Prolínání prvků spojených s různými vrstvami literární tradice je obvykle patrnější u spisovatelů středních poloh, kteří se obracejí k širším vrstvám publika, než u autorů estetického experimentu, snažících se prosadit nový styl a nové pojetí fabule a kompozice. Zmiňují-li se zde o tomto aspektu, nechci tím říci, že Klostermann byl pouze autorem tradičním. Některé scény z jeho románů a povídek patří mezi to nejlepší, co bylo v dané době v Čechách napsáno. Není však bojovným experimentátorem jako Zola ani kritikem novátorsky analyzujícím společnost a jedince jako Stendhal nebo Balzac, kteří ostatně ve všech svých dílech také důslednými realisty nebyli. A přitom je příznačné, že na jeho prózách lze pozorovat originální spojení prvků z několika sfér estetických tendencí a směrů.

Povídky a romány patří do žánrů epických. Jenže už v době Goethově bylo jasné, že je nutno mluvit spíše o prvcích epických, lyrických a dramatických, které se v každém díle prolínají nebo mohou prolínat, než o čisté epice nebo lyrice. Literární díla jsou hybridní, spojují se v nich prvky různorodé a pouze podle jejich hierarchie lze konkrétní spisy řadit do estetických kategorií, a i to většinou přibližně.

V románech a povídkách se spojuje vyprávění (narace), představení dějů a jejich spojitosti, a popis prostředí a osob, které v něm žijí. Pokud jde o „pravou“ epiku, narace má převahu. Je však možno mluvit o „pravé“ epice? V některých epických dílech se popisy dostávají do popředí a to pak může vést i k zdůraznění prvků lyrických, aniž je tím jejich „epičnost“ zpochybněna. O takový případ jde v Klostermannových šumavských prózách a částečně i v jeho jiných dílech. Nepoužívá ostatně tohoto způsobu sám. Četní spisovatelé jeho doby postupují stejně, byť se tomu někdy brání. To platí i pro Zolu, jehož romány vznikají v době impresionismu a symbolismu a jsou jimi poznamenány. Zola se ostatně zajímá o malířství, byť především o to, které se spojuje s naturalismem (E. Maneta), vizuální vjemy jsou pro něho charakteristické, k popisům v literatuře má však značné výhrady. Prohlašuje: „**Jsmo dnes zkažení lyrismem.**“⁷ Nebo: „[...] v románě, ve studii o člověku absolutně odmítám každý popis, který není [...] stavem prostředí, určujícího a doplňujícího člověka.“ Dodává však: „**Já sám jsem příliš hřešil, než abych neměl přiznat pravdu.**“⁸

Toto Zolovo přiznání charakterizuje estetické vření konce XIX. a začátku XX. století. Je příznačné pro naturalismus, překračující realistický popis, směřující k symbolistickým vizím a usilující přitom o zapojení beletrie do vědeckého výzkumu. To se v jistém smyslu odráží i v díle Klostermannově, byť se to u něho neprojevuje s takovou bojovností a nesmlouvavostí jako u spisovatele francouzského⁹. Talent a osobní zaměření spisovatele jsou na jedné straně konfrontovány s literární tradicí, probíhající podle vlastních zákonů, a na druhé straně jsou poznamenány vývojem

7 Nous sommes actuellement pourris de lyrisme. ZOLA, Émile. *Le Roman expérimental*. Paris : François Bernouard, 1928. 59 s. Cit. s. 45.

8 [...] dans un roman, dans une étude humaine, je blâme absolument toute description qui n'est pas [...] un état du milieu qui détermine et complète l'homme. J'ai assez pèche pour avoir le droit de reconnaître la vérité. ZOLA, Émile, *Le Roman expérimental*, s. 190.

9 Jak už bylo řečeno, u Klostermanna nejde o experiment, ale o dokument. Nenajdeme u něho analogii k Zolovu bojovnému zájmu o výzkumu Clauda Bernarda.

odborného výzkumu a teoretických úvah, které nutí romanopisce brát na vědomí nové vědecké tendence a objevy. Tyto objevy jsou však zároveň inspirovány tím, co přináší umění.

Člověk formovaný prostředím

Literatura se zabývá člověkem a vše, co je kolem něho, by na první pohled mělo patřit do rekvizit, které ho provázejí a slouží k jeho pochopení. V tomto duchu Zola odmítá popisy, jež se v rámci díla osamostatňují a mohou nabývat až vlastních hodnot. Sám však přiznává, že proti tomuto pravidlu hřešil, Klostermann proti němu nesporně hřešil mnohem víc. Jenže bylo o prohřešení? V jeho románech a povídkách, které tvoří nejzajímavější část jeho díla a na které se v tomto příspěvku soustřeďuji, mají často rozsáhlá líčení přírody postavení dominantní. Vyjadřují vždy to, co podmiňuje charakter a činy člověka? Jejich spojitost s postavami Klostermannových děl je sice na mnoha místech evidentní, je to však obvykle spojitost tradiční, která nevede k novému, prohloubenějšímu pochopení diferencovaně zachycených lidských jedinců, ale vyjadřuje situace více méně obvyklé v atmosféře biedermeieru nebo umírněného realismu. Na první pohled by se dokonce zdálo, že jeho díla se skládají z několika vrstev prolínajících se téměř náhodně.

Katy v románu *Ze světa lesních samot* je prosté dítě divoké přírody, schopné citů silných a bezprostředních. Je vzdálena jemnocitné melancholie paní Zdeničky, která do hor přišla z města a která si tam nemůže zvyknout. Hory naučí člověka odvaze a soudržnosti, jimiž se nevyznačuje pouze Katy, ale v míře snad ještě větší manželka Kořánova souseda, která neumí ani číst, ani psát. Sklář Jahoda, spjatý s drsnou přírodou, je stejně drsný jako ona a to vede k rozvratu jeho manželství s Lucilkou vychovanou v zámeckém prostředí jejích kultivovaných rodičů. Nakonec je však tvrdě potrestán a marně čeká na odpuštění své jemné a citlivé manželky. Kdo se v tomto případě více provinil? Tragicky (a melodramaticky) umírají oba ve stejném okamžiku, ba Lucilka i o několik okamžiků dříve, což přispěje k finančnímu úpadku jejího otce. Nany v románu *V ráji šumavském* je pracovitá, poctivá a tvrdá až bezcitná jako příroda, která ji obklopuje. A vedle toho jsou u Klostermanna ve stejném díle bytosti pokorné a obětavé jako vdova Gírglová nebo neúprosně ušlechtilé a spravedlivé jako starý Sepp, jejichž povahy a osudy odpovídají idylické a heroické kráse „lesních samot“.

Jenže jde ve všech těchto případech o vskutku těsné propojení člověka s přírodou a o podmínění jeho existence prostředím v duchu Zolově nebo aspoň na mnoha místech, o paralely mezi lidskými charaktery a osudy a samostatným životem hor a lesů? Prostředí může u Klostermanna zasáhnout do vnějších osudů postav, může ohrozit nebo i rozbít manželství, neproměňuje však lidskou mentalitu. Jeho postavy se ostatně proměňují málokdy. Stane se sice, že se některý z jeho hrdinů dostane do pokušení, ale pak buď najde správnou cestu jako vnuk starého Seppa a ještě výrazněji a schematictěji Vojtěch z *Mlh na Blatech*, nebo bídne zahyne jako syn vdovy Gírglové, který byl ostatně náchylný ke zločinu už od začátku. Ba mohou si i uvědomit své

chyby a dát se na pokání jako Jahoda ze *Sklářů*, vždy však jde o projevy kontrastní, bez hlubších analýz a nuancí.

Klostermann se nesporně snaží zobrazit své postavy živě a s mnoha pitotreskními detaily, jak je patrné například z jeho povídek *V srdci šumavských hvozdů*. Většinou však jde o charakteristiku jejich vnějších rysů, v kterých se odráží jeden aspekt jejich existence. Tento aspekt se neproměňuje a dává jeho postavám ráz nakreslených figurek se zdůrazněnými konturami. Připomínají někde postavicky Nerudovy, nebo ještě spíše Herrmannovy. Do určité míry je zasazuje do prostředí, v němž žijí, jde však o prostředí na několika úrovních nestejně propracovaných a vztah mezi charakterem a osudy postav a jejich zařazením do společenské soustavy je obvykle ukázán tradičním způsobem, který odpovídá tendencím dané doby

Vedle toho jsou u něho bohatá lyricko-dramatická líčení přírodních úkazů v nejruznějších podobách, která upoutávají pozornost svými vlastními hodnotami a nabývají pozic téměř samostatných. Najdeme u něho sice popisy práce dřevařů, kde je lidská práce konfrontována s živelnými pohromami, ale i zde příroda nabývá převahy nad člověkem, přinejmenším na první pohled. Jde skutečně ještě o vyjádření toho, jak prostředí formuje člověka – nebo spíše o obraz toho, jak se člověk vyrovnává s přírodními živly – a tvoří vlastně jejich součást? Je zde určitý typ determinismu, který je však spíše romantický než naturalistický. Mezi romantismem a naturalismem jsou ostatně vztahy i u jiných spisovatelů a někdy je obtížné rozlišit naturalistický determinismus a romantickou fatalitu. Tainovo přirovnání ctnosti a neřesti k cukru a vitriolu je však Klostermannovi cizí.

Zmínky o činnosti v jiných oblastech, zvláště pak v hutích, jsou pouze náznakové a vztah mezi člověkem a prostředím v nich hlouběji analyzován není.

V romantických dílech jsou postavy zobrazeny kontrastně. Nepředstavují sice jen protiklad dobra a zla, ale spíše rozpornost lidského bytí, které je založeno na dynamické dvoupólovosti, jež neprobíhá pouze ve vnějších vztazích různých hrdinů, ale často v jejich nitru, a která je provázána pochybami a zklamáním. Člověk se v nich však pohybuje jakoby ve dvou nesmiřitelných sférách. Naproti tomu v románech realistických a naturalistických se postavy dostávají do komplikovaných vztahů na stejné, byť velmi široké úrovni, nejsou výrazně protikladné a rozlišení dobra a zla, zločinu a trestu je v nich zproblematizováno, třebaže není zrušeno. Klostermann se ocitá na rozmezí těchto dvou tendencí a bylo by dokonce možno říci, že je bližší koncepci romantické, nebo spíše někdy romanticko-idylické, než realistické nebo naturalistické. Jenže jednou z jeho předností je určitá nedůslednost. Všechny jeho postavy nejsou vytvořeny podle stejných estetických principů. Vedle biedermeirské Zdeničky a jejího idylického manžela a jeho pomocníka jsou ve *Světě lesních samot* primitivní dřevaři holdující alkoholismu jako četné postavy naturalistických románů. Ještě výrazněji se portréty opilců se zdůrazněním jejich vulgárního a trapného chování objevují v románě *V ráji šumavském*. Prostopášná, hamižná a bezohledná Rezla ze stejnojmenného románu připomíná nejen některé postavy Zolovy, ale i Jagnu z Reymontových *Chlopů*, románu napsaného mnohem později. I ona patří do naturalistického repertoáru. Je však vylíčena příliš křiklavě a nakonec je potrestána v duchu moralizátorských povídek lidového čtení. Vrací se do rodného kraje jako pomatená

žebračka. Naturalistické prvky se kombinují s etickým postojem spisovatele, který nechce vědecky zkoumat své postavy, ale který chce především svého čtenáře poučit a povzbudit. Někdy však tento záměr překračuje.

V naturalistických románech se často dostává do popředí motiv lakomství a honby za penězi. Vyskytují se i Klostermanna, a to vlastně v dvojím pojetí. Na jedné straně zůstávají ještě v oblasti lidové četby, která odevždy dokazovala, že tyto vlastnosti vedou nejen k úpadku morálnímu, ale i ke ztrátě majetku a k smrti. A z tohoto zorného úhlu lze chápat i osudy pyšného a bezohledného sedláka Podhamerského z románu *V ráji šumavském*. Jenže vyličení jeho umírání při požáru lesa, který byl jeho poslední nadějí, přesahuje běžné vyličení potrestaného viníka a stává se apokalyptickou vizí. Je možno je zařadit mezi to nejlepší, co bylo v dané době v Čechách napsáno, připomíná některé scény z románů Zolových.

Nelze říci, že by Klostermannovy postavy byly schematické. Jsou však vytvořeny do značné míry podle literárních vzorů, ve kterých se kombinují prvky biedermeieru s tendencemi naturalistickými. V obou těchto případech jde však o určité posunutí. Biedermeier se obvykle spojuje s prostředím městským a maloměstským, zatímco Klostermann zasazuje děje značné části svých románů a povídek do horské přírody. Není ostatně sám. Podobně postupoval i Adalbert Stifter, který mu byl nesporně vzorem, stejně jako byl vzorem i jiných českých spisovatelů, kterými se Klostermann mohl inspirovat. (Mám na mysli především Boženu Němcovou.) V tomto rámci podává výstižně portréty starých lidí, výrazněji zachycuje postavy mužů než postavy žen, snad jen s výjimkou Katy ze *Světa lesních samot*. Zachycuje však spíše jejich osudy než jejich povahy, všímá si především jejich vnější podoby, mnohdy se zdůrazněním jediného pitoreskního rysu, nezachycuje jejich problematické proměny.

Klostermannův literární přínos nespočívá v originálním přímém zachycení lidských povah a postojů, ale v nepřímém odraze citů a nálad člověka jako jedince, tj. v popisech přírody, ve kterých se objektivní zobrazení vnějších předmětů a jevů spojuje s vnitřním životem toho, kdo je s nimi konfrontován.

Prostředí viděné prizmatem lidských citů a nálad

Klostermannovo dílo vzniká v době impresionismu a zároveň navazuje na určité prvky romantické. Je blízké malbě Mařákově. Jeho šumavské prózy vynikají především sugestivním líčením přírodních jevů. Na první pohled nejsou tyto popisy přímo spojeny s lidskými osudy. Člověk jim podléhá, je jimi poznamenán, ale zdánlivě zůstává stranou. Jenže hranice mezi tím, co člověk je, čím se stává a co vidí, je v umění zpochybněna.

Popisy přírody pronikají do umělecké prózy od druhé poloviny XVIII. století, tj. v době, kdy dochází k novému chápání literárních žánrů. Jejich přesné vymezení je zproblematizováno, není však zrušeno. V různých literaturách a u různých spisovatelů se žánrové modifikace projevují rozdílně. Po této stránce je výrazný rozdíl např. mezi K. H. Máchou a Boženou Němcovou. Máchovy prózy jsou lyričtější a dramatictější než povídky Němcové, popisy přírody v nich mají jinou a závažnější funkci než

u autorky *Pohorské vesnice*. Klostermann je jistě bližší Němcové než Máchovi, popisy přírody jsou u něho jiné a mají jinou funkci než u romantického básníka, ale liší se značně i od koncepce Němcové. Jeho šumavské prózy jsou umístěny do stejného prostředí jako děj *Pohorské vesnice*, a přitom dělají dojem, jako kdyby patřily do jiného světa. U Němcové se popis přírody neosamostatňuje, proniká do vyprávění jen okrajově a odpovídá v podstatě idylickému zaměření autorky. U Klostermanna nabývá postavení téměř samostatného, a to především v první fázi jeho tvorby. Nejvýrazněji se to projevuje v románu *Ze světa lesních samot*, kam vlastně svět městské civilizace, ba ani vesnické pospolitosti přímo neproniká. Próza *V ráji šumavském* vyšla sice o rok dříve (1893), znamená však už pozvolný odklon od naprosté převahy zlyrizovaných přírodních líčení. Dějové zápletky jsou v ní komplexnější a propracovanější, vedle horské přírody se v ní častěji objevují i vesnické scénky. A ještě výrazněji se tato tendence projevuje ve *Sklářích*, kde je popsáno i prostředí zámecké, připomínající některé pasáže z děl Boženy Němcové.

Vztah mezi popisem přírody a lidskými náladami a city je ve všech jeho dílech stejný, byť se poměr mezi pasážemi deskriptivními a narativními mění – lyrické scény ustupují epickému vyprávění. Jak už bylo řečeno, vztah mezi prostředím a člověkem se jen občas, a spíše málokdy u Klostermanna projevuje v duchu koncepcí Zolových. Má však své vlastní hodnoty blízké pojetí impresionistickému, někdy i s určitými ozvěnami symbolistickými. Nevyjadřuje pouze pocity románových postav, byť ani tento aspekt není zcela zanedbán, ale proniká do něho výrazně postoj vypravěče, který se někde stává lyrickým subjektem, byť zastřeným. V tomto smyslu je na jedné straně blízký lyrickým popisům prozaických děl, psaných v první osobě, jak tomu bylo např. u Rousseaua, Senancoura nebo i Godebského a Miloty Zdirada Poláka. Na druhé straně se však od nich liší, neboť jeho povídky a romány jsou psány ve třetí osobě a to nutně vnáší do jeho popisů určitou dvoudomost. Postředí je viděno zároveň očima románových postav a očima vypravěče. Po této stránce navazuje na Stiftera, s nímž má i jinak některé rysy společné. V osamostatňování lyrických pasáží jde však dál než rakouský autor, který obraz šumavské přírody v literatuře prosadil.

U Stiftera jsou popisy přírody idylické a přírody dramatické až tragické celkem vyrovnány. U Klostermanna nabývají převahy líčení dramatická, končící katastrofami přírodními i lidskými. U obou se objevují sugestivně vykreslené scény bouří a požárů. U Stiftera vše končí nakonec dobře. Děti, které byly překvapeny na horách bouří, jsou zachráněny, požár, který zachvátil sídlo jejich rodičů, způsobí pouze škody materiální, nikdo při něm nezahyne. Sídlo je možno vybudovat znova. U Klostermanna jsou analogické scény drsnější a dramatičtější: lidé v bouřích a požárech hynou, to, co člověk miloval, je navždy zničeno.

Nejde ostatně pouze o široké uplatnění popisů, ale o jejich charakter. Ve svém zobrazení přírody se Klostermann nesoustřeďuje na zachycení vnějších obrysů věcí a jevů, trvajících v nehybnosti. Svě scény nekreslí, ale maluje proměnlivými barvami s mnoha odstíny ve vlnícím se světle a pološeru. Stromy, pláně a obzory u něho nemají přesné kontury, ale jaksi se rozplývají, existují v neustálém pohybu, jsou vystaveny dramatickým zvrátům, ale i pozvolnému míjení, odrážejí se v okouzlení i hrůze člověka. Tyto popisy se stávají dějem, ve kterém se to, co člověk vidí, prolíná s tím, co

prožívá. Na jedné straně se zdá, že se široké pasáže přírodních líčení u něho osamostatňují a jaksi vzdalují od lidských osudů, na druhé straně se však příroda zlidšťuje, v jejím zachycení se city a nálady člověka projevují výrazněji a odstíněněji než v přímém vyprávění o jeho osudech. Příklady tohoto postupu jsou nesčetné.

V románu *Ze světa lesních samot* čteme: „[...] na nebi stál plný měsíc a stříbrným světlem svým zalil celou planinu i vůkolní výšiny. Lehouchké, průhledné páry vystupovaly z luk a močálů, bělavě se kmitaly koruny stromů, a za nimi se černaly purpurové stíny.“¹⁰

Do popředí se dostávají genitivní přívlastky a adjektiva, která nepojmenovávají předměty, ale jejich vlastnosti, mnohdy prchavé a zachycované v polostínech. Jde často o adjektiva odvozená od sloves, ve kterých se popis prolíná s dějem a do určité míry se dějem stává. Je to však děj jaksi zpomalený, zachycovaný v dlouhých větách, kde není hranice mezi trváním a proměnami: „[...] táním sněhů potoky zmohutněly v divé, kalné řeky a nesmírným mokrem nabobtnalá půda lesní se proměnila v jediný, naprosto neschůdný černý močál, plný brunátnou vodou naplněných výmolů a děr [...] rozsáhlá, nekonečná blata [...] trsy mrtvých žlutých nebo zašedlých travin [...] různé odumřelé černé býlí, šedé lišejníky [...] haldy mokrého bělavého kamení...“¹¹

Jsou to popisy na první pohled statické, ale zároveň je v nich jakési mihotání a pohyb, které jsou odstíněnější než přímé zachycení lidských povah a citů. Nebo snad spíše lidské pocity nepřímě – a tím působivěji – vyjadřují.

Podobně „lidský“ je zachycen příchod podzimu v románu *V ráji šumavském*: „[...] husté mlhy, jež, vystupující z rašelin a močálů, naplňovaly z rána všechna údolí, stále krásné počasí, večery plné sluneční záře, žloutnoucí, červenající listí buků, dodávající celé krajině pohled nekonečně pestrý – vše to věštilo blízkost podzimu.“¹²

Ještě výrazněji je vyjádřeno prolnutí lidských osudů s přírodou a vlastně zachycení lidské hrůzy prizmatem přírodní katastrofy ve scéně požáru lesa: „[...] když lehla noc, ozářená nad den jasněji tímto nesmírným požárem, když celý obzor vzplánil rudou krvavou září, stále ještě postupoval vítězíci ničící živel. Ohromní, ohniví hadové plazili se rychlostí blesku po zemi, zanechávající za sebou plápolající modrá světélka. Sta stromů, malých a velkých, po jednom, po dvou, po deseti najednou, obšlehly každou chvíli znovu a znovu tyto plameny, zavířily do nedohledné výše, sesypaly se spousty jisker s ohnivého sloupu, který rychle zase sklesl, aby bez prodlení se opět vzňal na jiném místě.“¹³

Na první pohled by se zdálo, že Klostermann nemá nic společného s Karáskem ze Lvovic. Rozdíl mezi nimi jsou vskutku značné. Karásek ze Lvovic se nezajímá o přírodní jevy jako Klostermann. Děje jeho povídek se odehrávají nejčastěji v různých prostředích městských, někdy i cizokrajných, nebo v uzavřených scénériích klášterů, kostelů a zámků. I u něho se však popis vnější reality stává výrazem lidské úzkosti a touhy. Jde mnohem dále než Klostermann. Jeho propojení toho, co člověk vidí a co prožívá, je evidentní na první pohled a jeho postavy o tom nenechávají čtenáře

10 KLOSTERMANN, Karel. *Ze světa lesních samot*. Praha: J. R. Vilímk, 1941. 226 s. Cit. s. 48.

11 KLOSTERMANN, Karel. *Zmizelá osada: šumavský román*. 2. vyd. Praha: 1926. 254 s. Cit. s. 7–8.

12 KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*, s. 91.

13 KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*, s. 412–413.

na pochybách. Klostermann využívá tohoto postupu mnohem diskrétněji. To, co je u Karáska vyjádřeno explicitně, si čtenář u Klostermanna musí domyslet – a může o tom i zapochybovat. V obou případech však jde o tendenci, která se v různých podobách v dané době prosazovala. Setkáváme se s ní ještě u Viléma Mrštíka, Šrámka i jiných: Člověk je zobrazen tím, co vidí.

Závěr

Těmito úvahami bych nechtěla zpochybnit Klostermannovu příslušnost k realismu, ke kterému se sám hlásil. Jeho dílo však dokazuje, že realismus – stejně jako každý umělecký směr – je mnohotvárný, otevřený k impulzům, přicházejícím z různých sfér. Každý spisovatel se může v jeho rámci vyjadřovat v celé škále různých postupů – a Klostermann tak činí bohatě.

Bohuslav Hoffmann

„Má drahá Betty“ – V epistolárním ráji Karla Klostermanna

1.

„Ráj“ je bezpochyby klíčové slovo Klostermannova světa literárního, šíře slovesného – pokud nebudeme lpět na doslovnosti. Vždyť „ráj“ lze vyjádřit i slovy jinými a nemusíme jej vztahovat jen ke světu biblickému či křesťanskému ani jej nemusíme vnímat idylicky. Konec konců sám biblický ráj se proměnil skrze příběh Adama a Evy v slzavé údolí života lidí vyhnaných z ráje. I v Klostermannově „ráji šumavském“ zuřily kruté vichřice i kruté poměry sociální, které tento realistický autor uměl zobrazit v barvách až naturalistických. O tom ale nechci hovořit. Vyvolil jsem si Klostermannův „ráj“ epistolární, v podobě jeho půl stovky dopisů, které psal přibližně v posledních dvaceti letech svého života (přesně od r. 1898 do r. 1919) své *bohyni*, ovdovělé ženě továrníka Juránka Barboře. V době prvního Klostermannova dopisu z roku 1898 jí bylo 42 let, jejímu nápadníkovi o sedm více. V padesáti dopisech ji „zbožštil“ nejméně desetkrát. Poprvé hned v dopise prvním, kde ji nazývá svým *nebem*, a v dopise druhém, kde použil citaci z modlitby či písně *neďte mi zahynout*; a také v dopise z roku 1904: *má zlatá, požehnaná*. Většinou však má tato adorace podobu *Tvůj Tebe zbožňující Karel*, popřípadě *moje drahá, zbožňovaná Betty*, nebo (po sňatku v r. 1898) *má drahá, zbožňovaná ženo*; ještě i v roce 1913 (deset let před smrtí) se s ní loučí v 37. dopise *z celé duše Tvůj starý Tě zbožňující Karel*.

Anna Kałkowska (1993) ve své studii o pragmatice dopisu pracuje s kategorií teploty (zahrnuje emocionalitu, dramatickosti, živost kontaktu, zdvořilost atd.; srov. i Hoffmannová, 1993 a 1993–1994). Teplota uvedených Klostermannových oslovení v závěru dopisů má vysoce osobní a zároveň formální, až dobově konvenční náboj. Takové je i oslovení adresátky na počátku dopisů. Jedenačtyřicetkrát oslovuje adresátku *Má drahá Betty*. Jen v devíti případech je oslovení jiné. V prvních dvou dopisech (předsvatebních) se pochopitelně zvyšuje osobní „žár“ odesílatele. Proto v prvním dopise Klostermann slovo *drahá* zdvojnásobuje a křestní jméno zdrobňuje: *Má drahá, drahá Bettynko*. V dopise druhém sice chybí křestní jméno, pisatel ho však nahrazuje adjektivem s významem jedinečnosti: *Má drahá, jediná!* Tento typ se pak objeví ještě jednou, po osmiletém manželství, kdy druhé slovo *drahá* je nahrazeno slovem *zlatá*. V ostatních případech se osobní teplota oslovení vytrácí a do popředí vystupuje obecnější hodnota adresátky, její funkce vzorné manželky a matky: *drahá ženo, má drahá ženo* (v dopisech 12 a 15), *naše drahá maminko, má drahá, zlatá maminko, má zlatá maminko* (v dopisech 43, 45 a 49). Klostermann totiž přijal svou drahou Betty i s jejími šesti dětmi a sdílel s ní problémy jejich výchovy, jejich uplatnění v životě, starosti o jejich zdraví apod.

Její vysoce pozitivní hodnocení se objevuje kromě začátků dopisů (kde má převážně podobu stesku, že zde milovaná bytost není, a touhy po brzkém shledání) zvláště v závěru dopisů, jenž je spojen s variovaným sebehodnocením a proměnlivým vyjádřením osobního vztahu k milované osobě. V dopise prvním, nejzamilovanějším (v textu jej nazývá *milostným psaníčkem*) přiznává se sentimentálně k *omládlému srdci*, drahou Betyнку přirovnává k *světici*, *nebi* a *slunci*; troufá si *z hloubi srdce prosit o lásku; tisknu Vás k srdci; hladím Vám v duchu líčka a ručky...*; přesto se však odesílatel střízlivě podepisuje *Váš Karel*. Obdobně i v dopise druhém vyznává své Betty lásku (*abych si dobyl té, již miluji ze vši duše své, se vši něžností, již jsem schopen*); jinak má ale dopis spíše charakter věcný, pragmatický, týká se převážně majetkových záležitostí; autor se stylizuje do podoby *beduína, jenž nemá potřeb nižádných a jenž se vyrovnal se životem*, a podepisuje se pouze *Váš Klostermann*.

V prvních dopisech po svatbě ovšem nešetří *tisícerymi polibky, líbáním a objímáním v duchu, objímáním se vši láskou, z celé duše* apod.; od roku 1913 (to bylo Klostermannovi 65 let) se sice jeho vztah k adresátce nemění, i v posledních dopisech je to stále *vroucně milující a po Tobě toužící Karel*, ale svůj obraz doplňuje velmi často adjektivem *starý*. Poprvé se tak stane v dopise z 2. ledna 1913, v němž píše: „*Zlobí mě pouze poslední zub, jenž mi zbyl v ústech: rozviklal se a co nevidět mi vypadne...*“ (Klostermann, 1995, s. 192) A v dopise následujícím, z 9. ledna 1913, dokázal vůči sobě uplatnit i ironii, když se loučil větou: „*Tebe zvlášť pak v duchu líbá a objímá Tvůj starý, žel, opravdu kolozubý Karel.*“ (Tamtéž, s. 202)

V některých pozdních dopisech se vytrácejí i obraty, v nichž svou adresátku objímá či jí posílá mnohočetné polibky, popř. *nejlepší své myšlenky* (16. 5. 1905, s. 115); místo toho věcně, realisticky přiznává svou osiřelost: „*Tvůj bez ustání na Tebe vzpomínající osiřelý Karel.*“

Třebaže v Klostermannových dopisech převažuje z hlediska pragmatického (tj. z hlediska sledování projekce autorova vztahu k adresátovi) vysoce pozitivní zdvořilost a dodržování zdvořilostních maxim (Leech, 1983), dokáže vůči Betty i sobě aspoň v některých dopisech uplatnit i zdvořilost negativní, ironickou, což poněkud relativizuje jeho převažující stylizaci „šampiona“ fyzického, duševního a společenského, úspěšného turisty, plavce, literáta, člověka oblíbeného v místech, odkud své Betty posílal dopisy. (Jde především o Kašperské Hory, Zliv, Štětka, Plzeň.) Nepřekvapí nás, že spisovatel Klostermann zaobalil tuto negativní zdvořilost (ironii, opatrnou kritiku) do literární analogie a vtipné autostylizační masky. Jako příklad uveďme dopis z 29. července 1904: „*Má drahá Betty, bombarduješ mě zle a připadám si, jako bych stál pod japonskou kanonádou někde v Port Arturu a nikoli v tichých Bohumilicích, ale já se nehněvám... přijed' co nejdříve! Těší se na Tebe vše, nejvíce jistě Tvůj zbombardovaný Karel.*“ (Tamtéž, s. 57–58)

2.

Zatím jsme se zabývali úvodními a závěrečnými částmi dopisů a konstatovali jsme jejich mimořádnou teplotu, velký stupeň emocionality, důvěrnosti až

intimity, byť zabalené do hávu konvenčního. Vlastní jádro dopisů má ovšem teploturu jinou – emocionálně chladnou, alespoň navenek. Za věcnými, až kronikářsky konkrétními záznamy, zdánlivě banálními informacemi a zprávami o tom, co odesílatel dělá (např. kolik chytil okounů, že mu dvoukilový kapr zlomil prut, jak si vedl ve hře v karty, kulečnicku apod.), s kým se stýká, zprávami o počasí apod., které posílal své zbožňované *hrdinné ženě, jíž se žádná nevyrovná a na niž jsem hrd*, její *starý Karel* (dopis ze 4. 2. 1913, s. 238), či *chvála Bohu dosud pořád zdravý Karel* (dopis z 29. 1. 1913, s. 229), můžeme zřetelně rozpoznat, že se chce své ženě představit jako seriózní partner, který se nejezdí do jižních Čech jen rekreovat, nýbrž pracovat a vydělávat peníze, jimiž přispěje do rodinné pokladny. Od samého počátku jejich vzájemného vztahu a v průběhu manželství musel Klostermann překonávat jistý handicap sociální, neboť si vyvolil za partnerku majitelku továrny – on, nepřilíš bohatý, trestaný učitel (román *Za štěstím* se dočkal nepříznivé odezvy u kolegů i nadřízených úřadů). V dopisech velmi často píše o penězích, prosí o zaslání určité částky, aby mohl uhradit pobyt svůj a manželčiny děti, ale zároveň informuje svou ženu o penězích, které plynou z jeho literární činnosti. Díky tomu se dozvídáme leccos o jeho finančních vztazích s nakladateli, zejména s J. R. Vilímkem, který je sice „*plantážník, ale třeba doznat, že vůči mně se chová kavalířsky, třeba to bylo i v jeho prospěch*“ (dopis z 22. 1. 1913). V dopise ze 7. 2. 1913 píše: „*Vilímkovi jsem dopsal o peníze den předtím, než došel Tvůj telegram, jsem přesvědčen, že Ti poukázal žádaných 500 korun; dvě stě, jež jsem poslal já, jsi jistě už dostala.*“ (Tamtéž, s. 243)

V dopise z 15. listopadu 1904, pro který je charakteristická silná vnitřní dialogičnost způsobená projekcí autora i adresáta do textu, vysvětluje Bettyně princip, podle kterého Vilímek honoruje jeho texty: „*Dnes píšu Vilímkovi důtklivý list. 400 korun, víš, ne zlatých? Spálil jsem totiž Tvůj dopis, ale myslím, že se nemýlím. Musím Ti jen podotknouti, že v klíči, dle něhož jsi počítala, je chyba. 24 zl. za tiskový arch je pouze za věci poprvé u něho vycházející, neotištěné odjinud, jako k. př. Kam spějí děti. Za věci, které vyšly jinde už předtím, např. v Osvětě, je pouze 15 zl. za arch. A také pro druhé vydání je jiný způsob vyměrování honoráře. Přesto nepochybuji, že Vilímek mi ty peníze pošle a budu mu o ně psát, neměj žádných starostí.*“ (Tamtéž, s. 109–110)

V tomto silně vnitřně dialogickém dopise přesto dominuje ego šestapadesátiletého odesílatele, který se chce devětačtyřicetileté adresátce šest let po svatbě představit v nejlepším světle jako literární osobnost i úspěšný podnikatel, i jako výtečný náhradní otec teprve sedmnáctileté dcery Růženky: „*V neděli jsme byli večer na Hluboké, byla tam předmětem všeobecné pozornosti a dva páni najmě se jí zmocnili a celý večer až do ½ 2 v noci se s nimi živě bavila... Přednáška moje se skvěle vydařila, celá honorace s p. ředitelem, p. lesmistrem a p. správcem v čele se dostavila, vše přeplněno [...] Povídám Ti, furore tu dělá Růženka!!! [...]*

Z Národní politiky, v níž vyšel druhý článek můj, mi dopsal Beneš Šumavský, že stati se velice líbí, pravil mně, abych jen pokračoval, že mezera v uveřejňování povstala pouze tím, že bylo třeba vyplnit dřívější závazky s jinými přispívajícími. Růženčin pobyt zde a její cesta jest již zaplácena mými překlady pro dráhu, proto si nedělej žádné myšlenky [...]

Pro mne je tu přímo zlatý důl, látky pořád více; proto přes všechnu touhu, kterou mám, žítí zase Tobě po boku, se nemohu odhodlat, abych už nyní odjel. Také musím ještě přednášet ve Zbudově pro veškerá Blata, a to až 27. t. m., toho nelze odepřít ani p. Čapkovi, ani těm sedlákům tam, kteří mě nyní teprve začínají poznávat a z nichž ještě mnoho vytáhnu. Psal mi sám okresní starosta, jeden sedlák z Mydlovar [...]“

Náměty pro fejetony a romány však nezískával zcela bezplatně. Kromě přednášek pro veřejnost a k různým slavnostem musel někdy své „informátory“ ještě podplácet (manželce vysvětloval, že se mu to vrátí v honorářích). V dopise z 18. 10. 1904 jí píše: „Patnáct zlatých mi snad postačí, nepřijde-li do toho nic nepředvídaného; kdyby nebylo těch nutných styků s různými malými lidmi, za něž mám platit, byl bych vyšel se svými penězi snad až do konce měsíce, ale oproti baštýřům, rybářům, hajným atd. tu musím dělat kavalíra.“ „Jeden fejeton jsem už poslal do Národní politiky, druhý píšu, bude jich celá řada, z toho výtěžku snadno uhradíme výlohy na Tvou cestu, i kdybys vzala s sebou Růženu [...] Materiálu tu bude na psaní, i v té příčině jsem velice spokojen a raduju se, že jsem připadl na myšlenku se tady pozdržeti.“ (S. 87)

Zdá se, že si se svou „zbožňovanou ženou“ přece jen nerozuměl ve všem. Betty byla bankéřkou jejich rodinného rozpočtu a Klostermann musel své čerpání ze společného rozpočtu dosti trapně vysvětlovat a ospravedlňovat. Doložme ještě, jak musel svůj pobyt na Blatech, zdroj hojného znamenitého materiálu pro své realistické romány, své Betty zdůvodňovat (v dopise z 12. 11. 1904): „Že po domovu toužím a že bych rád se už vrátil do Plzně, o tom se nebudu rozpisovati; nicméně bude záhodno, abych tu zůstal ještě do konce měsíce, protože neběží pouze o vycházky, nýbrž také o to, scházet se tu a navázat s různými malými lidmi. Na to jsem se teď vrhl a strávil jsem několik večerů již v restaurační formance, kam přicházejí dělníci z továrny, mezi jinými jeden znamenitý rybníční pytlák, který už byl několikrát zavřen a který, když ho člověk zaleje drobet kořalkou, vypravuje s obdivuhodnou upřímností o svých činech a o svém životě. Také jeden starý baštýř tam dochází, jenž vypravuje o bývalých časech na rybnících a na Blatech. Tak jsem tím špatným počasím jen získal [...]“ (S. 104–105)

O tom, že se na Blatech jen nerekreuje, ale pracuje a vydělává peníze, a to ne právě v ideálním prostředí, svědčí pěkná ironická pasáž v dopise z 31. 8. 1906: „Rozbil jsem psací stůl svůj u okna, na parapetu, s překrásnou vyhlídkou na hnojiště a líbezný palác dřevěný, který tak velice budil Tvoji ošklivost; při této vyhlídce píšu o sbírkách v Louvru a o krásách Paříže. Je to bujná ironie, co? – nu, já si toho neberu na srdce a také žaludek mi to nekazí.“ (S. 145) (Jde o český překlad 23 povídek souborů *Pariser Skizzen* a *Pariser Reminiszenzen*, které vydal v r. 1907 J. R. Vilímek pod názvem *Ve světlech a stínech Babelu*.)

V obdobném duchu jsou psány i některé další dopisy, např. z 23. 5. 1905: „Jsem tu velmi spokojen; co jen mi na očích vidí, hledí mi udělati [...] A možná v jednom pan Bouchal výborně mi rozumí a znamenitě slouží mým zájmům a úmyslům: zve mi každý večer do své kuchyňky lidi nejrůznějšího ranku, dělníky z továrny, sedláky i nádeníky atd., a rozumy z nich zná tahatí přefortelným způsobem, takže jsem se už mnoho věcí dozvěděl a materiál k románu mi roste až radost.“ (S. 118)

V dopise z 24. 10. 1904 se neubrání vlastní hyperbolizované sebechvále: „Já jsem Ti tu jako centrum všeho, vše se okolo mne otáčí, kdekdo se mi hledí zavděčit [...] Tak mě tam přijali ti sedláci okázale a srdečně, starosta mě pozval – jeziva a pitiva a řečí a písni!“ (S. 91)

Ve všech dopisech ze Zlivi, z centra Blat, sice Klostermann psal své ženě *vzpomínám Tě se vši láskou a touhou*, ale zároveň přiznával, že mu tu (kromě ní) nic nechybí. „V neděli půjdeme s Hanušem do Plástovic, budou se tam slavit dožínky, sedláci mě ve vsi formě pozvali; doufám, že bude veselo a že leccos zase zvím, odkoukám a z lidí vytáhnou. Ať se říká cokoli, je tu přece jen hezky [...] A lid v těch vesnicích je tuze hodný. Zná mě to všechno a velkou lásku mi to jeví; čtou vesměs Mlhy na Blatech a mají z nich velké potěšení. Tak je v tom taky kousek odměny pro mne [...] Peněz mám ještě 50 korun, ale byt jsem neplatil; vidíš tedy, že si skromně vedeme; přesto bude třeba brzo zase něco poslat. To víš, jsme dva a Hanušova cesta do Prachatic také pozřela pětku [...]“ (Dopis ze 16. 8. 1906, s. 140) (Hanuš byl nejmladším dítětem Betty Klostermannové – v roce 1906 mu bylo 18 let; román Mlhy na Blatech vycházel v r. 1906 na pokračování v časopise Máj.)

3.

Významnou součástí Klostermannových dopisů jsou také přírodní pasáže. Jejich těžiště je v líčení povětrnostních podmínek, často extrémně dramatických – ty jsou typické i pro Klostermannovy romány. V dopisech je Klostermann vyhodnocuje v dvojitě smyslu. Jednak tak, že je rád, že je nemusela na svém těle zakoušet drahá Betty: „Jsem zde a Ty děkuj Bohu, že tu nejsi! To Ti je pravá hrůza, sníh se jen sype, na zemi bílá břecha přes kotníky a vespod bláto, že noha každým krokem ujíždí. K tomu strašná neprostupná mlha, celý obzor jako v pytli, ani protější střechy nejsou vidět; zato je slyšet, jak vrstvy sněhu padají ze střechy s hromovým třeskem, jako laviny. Takovou hrůzu tady nepamatuji...“ (Dopis z 11. 4. 1903 z Kašperských Hor, s. 30.) Jednak jako látky do svých románů a fejetonů: „Byl jsem už v Pašicích a ve Zbudově, dnes jsem chtěl ještě do Hluboké, ale prší jen se lije a mlhy se valí po Blatech. Obrázek za obrázkem. Výtěžek bude, jak nepochybuji, nad očekávání pěkný. Ten život na těch rybnících! [...]“ (Dopis z 8. 10. 1904, s. 75.) (Obrázky z Blat a Hlubocka vycházely v Národní politice v letech 1904 a 1905, knižně pak u Vilímka v roce 1910 pod názvem Snímky lidí a věci.)

Jen výjimečně, a to v prvním dopise po svatbě (27. 12. 1899), můžeme zaznamenat nedramatickou, velmi idylickou přírodní lyrickou pasáž: „To ti je krása, jasný zimní den v těchto horách! Poslední paprsky zapadajícího slunce ozařovaly Kašperk a Žďánov; intenzivní růžová zář polívala běloskvoucí sníh a zmrzlé pramenky vod, spadajících ze skal podle cesty v údolí pootavském, a bílé kořínky vřesu, potažené sněhovým jíním, podobaly se stříbrolesklým trásním.“ (S. 20)

Když chyběl Karlu Klostermannovi do padesátky bez měsíce rok, napsal o ženách, že si je nikdy neidealizoval, že je bral takové, jako je stvořila příroda, ale viděl v nich, *co je nejlepšího, nejšlechtnějšího a nejkrásnějšího na světě*. V padesáti se právě čerstvý vdovec oženil s vdovou se šesti dětmi a snažil se v ní vidět právě tyto vlastnosti. Svědčí o tom úvodní a závěrečné pasáže jeho dopisů Barboře Juránkové, od r. 1898 Klostermannové, v nichž je emocionální temperatura jeho vztahu k Bettyně mimořádně vysoká. Vlastní obsah dopisů však spíše svědčí o tom, že prvotní *iluze se domluvíly se skutečností, že pomalu s ní splynuly*. Obraz Bettyny a jejich soužití, pokud lze soudit z jednostranné korespondence, nebyl zcela idylickým obrazem manželského ráje, nebyl však ani nijak dramatický. *Víra a naděje* Klostermanna *neopustily nikdy ani na chvíli* (Místo úvodu, s. 7); své ženy si stále vážil, i když místy utrousil v dopise jemnou ironickou poznámku. Věcný charakter dopisů podhalil i leccos z jeho každodenního života i z jeho literární kuchyně.

Literatura

- KLOSTERMANN, Karel. *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*. K vydání připravili Kristina Kaiserová a Ivan Martinovský. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 1995. 298 s. ISBN 80-901761-3-5.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Dopis jako text, metatext a kontext. In RUŠČÁK, František. *Text a kontext*. Prešov : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Pedagogická fakulta, 1993, s. 153–161. ISBN 80-88697-06-9.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Jan Neruda a jeho adresátky : temperatura dopisu jako pragmatické kritérium. *Češtinář*. 1993/1994, roč. 4, č. 2, s. 33–38.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Pragmalingvistický pohled na dopisy Karla Čapka. *Naše řeč*. 1999, roč. 82, č. 3, s. 113–121.
- KALKOWSKA, Anna. Językowe wykładniki pragmatycznej funkcji listów. *Stylistyka*. 1993, roc. 2, 1993, s. 187–204.
- LEECH, Geoffrey Neil. *Principles of Pragmatics*. 11th ed. London; New York : Longman, 1997. 250 s.

Ivan Martinovský

V čem Karel Klostermann předběhl svou dobu

Základní odpověď na položenou řečnickou otázku jsme podali s kolegyní doc. K. Kaiserovou už před 13 lety v doslovu společné edice Klostermannových dopisů jeho druhé ženě Barboře¹ zvané Betty či Bettyna, a to nejen familiérně.² Odpověď tedy zní, že Klostermann předběhl svou dobu o desítky let svým citlivým chápáním problémů, jež nyní nazýváme ekologickými. K. Kaiserová zopakovala náš názor před deseti lety v monografii věnované dvěma lidem – plzeňskému Karlu Klostermannovi a ústeckému Alexandru Marianovi.³ Oba nezávisle na sobě a každý s jinými metodickými východisky, první spíše intuitivně jako milovník přírody, její fauny a flóry, druhý exaktně a antropocentricky jako lékař, statistik a archivář si dobře uvědomovali rychle se zhoršující životní prostředí koncem 19. a počátkem 20. století a jeho možné následky. Marian dokonce předvídal budoucí zdravotní kalamitu v Ústí nad Labem – a nemýlil se.⁴

Protagonistou našeho sympozia je však Klostermann, vraťme se proto k němu. Jeho popisy krajiny a osudů lidí v ní jsou opravdu autentické. Na rozdíl od řady jiných kolegů–spisovatelů svou krajinu opravdu prošel a bedlivě sledoval. Při procházkách podával, dokud mu to fyzická kondice dovolila, výkony téměř sportovní. Šumavu měl mnohokrát prošlou v několikakilometrových trasách od Kašperských Hor až k pramenům Vltavy (dále do tzv. „Stifterovy krajiny“ se však příliš často nepouštěl), ve Zlivi obešel rybník Bezdrev po celém obvodu, přibližně 20 km, za odpoledne,⁵ v nadšení jej uváděly tisíce vodních ptáků na blatenských rybnících (dokázal rozeznat a zčásti pojmenovat na 40 druhů divokých kachen),⁶ stejně jako stáda srnců pasoucí se na loukách. Rád a často plaval v rybnících, učil tam plavat Bettynina nejmladšího syna Jana (Hanuše) Juránka,⁷ ještě jako 55letý neváhal si „zařadit“ v horském potoce v Amálině údolí (dnes místní část Kašperských Hor), jen aby předvedl

- 1 KLOSTERMANN, Karel. *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*. K vydání připravili Kristina Kaiserová a Ivan Martinovský. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 1995. 298 s. Cit. s. 282. ISBN 80-901761-3-5. (Dále jen *Dopisy*).
- 2 Zdrobnělinou Betty podepisovala i úřední dokumenty své firmy, kterou zdědila po svém prvním manželovi Arnoštu Juránkovi. Státní oblastní archiv (dále SOA) v Plzni, Krajský soud v Plzni, odd. IV, firma E Juranek, f. 1–39.
- 3 KAISEROVÁ, Kristina. *Karel Klostermann a Alexander Marian : Plzeň – Ústí nad Labem na přelomu 19. a 20. století*. Ústí nad Labem : Albis international, 1997. 103 s. Cit. s. 41. ISBN 80-86067-122.
- 4 Marian byl praktický lékař a odborný lékař nemocí ušních, nosních a krčních. Prováděl prohlídky školních žáků a vedl si záznamy o stále stoupajícím počtu respiračních onemocnění mezi nimi (vzestup přičítal zvyšování průmyslových exhalací). Na základě statistického vyhodnocení údajů dokázal s velkou přesností předpovědět již v listopadu 1888, dokdy nemoci dýchacích cest postihnou prakticky 100 % ústecké populace. Mělo se tak stát mezi lety 1928–1938. MARTINOVSKÝ, Ivan. Ústí nad Labem v druhé polovině 19. století : světla a stíny průmyslového rozvoje : (historicko-ekologické poznámky). In *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*. Praha : Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1988, s. 238–242. Cit. s. 240.
- 5 KLOSTERMANN, Karel, *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*, č. 17, s. 86 (18. října 1904).
- 6 KLOSTERMANN, Karel, *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*, č. 18, s. 92.
- 7 KLOSTERMANN, Karel, *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*, č. 26, s. 130.

o čtvrt století mladšímu synovci Karlu Mensimu, že to také dovede. Voda prý byla teplá sotva 12 stupňů.⁸ A protože byl vášnivý rybář, tak prakticky všude, kde viděl vodu, chtěl do ní vhodit udici. Nejvíce ve Štěkni, kam jezdil jako důchodce od roku 1908, kdy po známých útocích na českou menšinu v Kašperských Horách 6.–7. září 1908 naopak přestal jezdit nejen sem, ale na Šumavu vůbec. Díky svému příteli Františku Hollmannovi, řediteli knížecího panství ve Štěkni a Mladějovicích, získal právo rybolovu na celém toku Otavy (nejčastěji mu však stačil jez na této řece přímo ve Štěkni, který pokládal za nejkrásnější v Čechách), ale mohl také kdykoli zajet či spíše se nechat odvézt ke kterémukoli z panských rybníků v okolí, aby tam lovil nebo jen přihlížel výlovu. Nejen přihlížel, také promýšlel, jak nasadit do Otavy u Štěkně sumečky a kalifornské okouny a kochal se nadějí, že si jich bude moci pár chytit, až vyrostou.⁹ Naděje zůstala nenaplněna.

Zlom nastal v letech 1918–1919. To už opravdu velmi špatně viděl, házel vlasec do vody popaměti a háček se mu mnohdy zachytil do větví stromů, někdy dokonce do klopky saka, což bylo v městečku dobře známo i mezi kluky.¹⁰ Nechtyl pak nic a nadával, že v té Masarykově „republice bez republikánů“ už nejsou ani ryby v řece.¹¹ Koncem roku 1919 byl nucen přiznat Hollmannovi, že „s rybařením je asi konec“, na jaře 1920 ohlásil už nepochybný konec, mj. proto, že není schopen pro dýchavičnost (příznak rozedmy plic) a špatný pohyb dojít z letního bytu v čp. 25 (pekařství u Velanů) k jezu na řece (as. 0,5 km).¹² Roku 1921 mu kníže Alfréd III. z Windischgrätzu poskytl doživotně a zdarma dvě místnosti v přízemí zámku jako letní byt. Tehdy správa zámku nasadila kapry do umělého jezírka zv. Bazén v dolní části zámeckého parku, určeného k rekreaci knížete a jeho rodiny. Vše proto, aby nový obyvatel zámku mohl provozovat svou zálibu a neměl k ní daleko. Nebylo to však již mnoho platné.

Je jasné, že tak velký vyznavač krásné přírody, jejího ptactva a zvěře jako Klostermann měl přímo bytostný zájem na ochraně lesů před nadměrným kácením, před bezhlavým zabíjením lesní zvěře a ptáků, jímž byl proslulý rakousko-uherský následník trůnu František Ferdinand, ale také na čistotě vod. Šlo mu o to, aby se v nich mohl bez nebezpečí vykoupat a ryby v nich plovoucí, které chtěl chytat, zůstávaly živé a požitelné.

Doba, v níž ještě byl na vrcholu sil, byla po zavedení ústavnosti v Rakousko-Uhersku roku 1867 zlatou dobou spolků a jejich aktivit. Samozřejmě, že i v Plzni existoval rybářský spolek a Spolek na ochranu zvířat a Klostermann se jejich činnosti

8 KLOSTERMANN, Karel, *Dopisy Bettyně = Briefe an Betty*, č. 8, s. 41.

9 KLÍNKOVÁ, Hana; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.). Korespondence mezi Karlem Klostermannem a Františkem Hollmannem z let 1908–1923. In *Minulosti Západočeského kraje*. Sv. 43. Ústí nad Labem : Albis international, 2008, s. 263–363. ISBN 978-80-86971-94-0. ISSN 0544-3830.

10 Dosvědčili to pamětníci městský tajemník v Plzni KŘÍŽ, F. *Moje cesta životem* [rukopis]. Sv. I. Cit. s. 138–139 (Archiv města Plzeň – dále AMP, rukopis, sign. 5 c 159), Novotný, J. nar. 1914, a Cvrček, J. Z., nar. 1915, lékař ze Strakonice. Novotný byl přímo ze Štěkně, JUDr. Kříž a otec MUDr. Cvrčka vlastnili ve Štěkni chaty. Spisovatele znali, Kříž, o generaci starší, se počítal k jeho přátelům.

11 Více MARTINOVSKÝ, Ivan. Karel Klostermann a Československá republika : malá sonda na základě korespondence. In *Minulosti Západočeského kraje*. Sv. 36. Ústí nad Labem : Albis international, 2001, s. 111–134. ISBN 80-86067-59-9.

12 KLÍNKOVÁ, Hana; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.). Korespondence mezi Karlem Klostermannem a Františkem Hollmannem z let 1908–1923, č. 26, č. 29 ad., s. 344–346, 351–352 ad.

aktivně účastnil. Obecný problém spolků v monarchii spočíval v tom, že činnost na prosté většiny z nich měla jen lokální dosah. Spolků se širší regionální působností bylo u nás málo, s působností zemskou snad pouze jeden. Jejich existenci nepředpokládal spolčovací zákon a dále lze říci, že spolky s tak širokou působností byly vlastně cum grano salis politické strany a ty si pochopitelně nechtěly vytvářet konkurenci. V tom se strany vzácně shodly s vládou, která zase neměla zájem na rozšiřování „politického spektra“ nebo podporování „občanských iniciativ“ (omlouvám se za tyto až příliš aktuální termíny, ale lepší mě nenapadají), a proto i na svém obtížnějším vládnutí. Hlavní však bylo, že v Klostermannově době ještě nebyly otázky ochrany přírody a živočichů v ní žijících pro společnost tak aktuální, aby se na jejich základě dala vytvořit společná platforma. Tím ovšem klesala váha a také možnosti lokálních spolků, i když jich celkově bylo hodně a měly shodný nebo podobný program. I náš spisovatel se o tom přesvědčil, když se snažil vysvětlit některým kolegům–spisovatelům a umělcům, že je žádoucí pokoušet se dosáhnout vzniku spolku proti týrání zvířat na nadregionální úrovni. Roku 1910 o tom psal Mikoláši Alšovi,¹³ Aloisu Jiráskovi,¹⁴ Karlu Václavu Raisovi¹⁵ a snad i dalším. Ohlas vyhybavý nebo žádný, pánové nechápali, proč by se těmito věcmi měli zabývat a proč se jimi tolik zabývá Karel Klostermann.

Ten se znovu stáhl na místní plzeňskou úroveň, ale namísto jen pasivního působení ve spolcích zkusil ovlivňovat enviromentální záležitosti i aktivně z pozice plzeňského radního, jímž byl od roku 1909.

Je známou skutečností, že tuto funkci bral na jedné straně jako společensky velmi prestižní záležitost a též jako nezbytnost dělat jako vážený občan taky něco pro veřejné věci, na druhé straně si uvědomoval, že její výkon ho zdržuje od literární tvorby, kterou přirozeně pokládal za hlavní smysl svého života, od pobytu na zdravém venkovském vzduchu (sám sebe hodnotil jako člověka více venkovského než městského) a také, čím dále, tím více hlavně od rybolovu. Politika ve smyslu soupeření politických stran a směrů o moc a vliv ho příliš nebavila ani jí moc nerozuměl, a proto byl vždy upřímně nešťastný, když kvůli zasedání zastupitelstva nebo rady musel k rybníkům do Štěkně nebo i jinam přijet o den či dva později. Pokud jen mohl, raději se ze zasedání omluvil...

Záležitostí, které měl jako radní „v referátu“, tj. jmenovitě na starost i (zdravotnictví, nemocnice a lidová čítárna, dále zasedal v radě komisí – lesní, sociální, hrbitovní, byl ve stálé zdravotní radě, kuratoriu dívčího lycea a v obecním trestním senátu)¹⁶ se ovšem věnovat musel a také se jim věnoval, ale jen v míře nutné povinnosti. Jedinou výjimkou byly zmíněné otázky životního prostředí. Zde projevoval energii až neobyčejnou, když zlikvidoval několik privilegií zdánlivě nedotknutelných průmyslových podniků. Např. Měšťanský pivovar v Plzni měl pronajato za mírný nájem

13 AMP, *Pozůstalost Karla Klostermanna*, inv. č. 8 763–8 764, sign. 52/3–4. Po Alšovi chtěl, aby vytvořil plakát spolku. Malíř to nejprve slíbil do dvou měsíců. Po sedmi měsících dodal jen ideový návrh a jeho realizaci spojil s podmínkami, které se rovnaly faktickému odmítnutí žádosti.

14 Tamtéž, inv. č. 4 962, sign. 53/90. Jirásek také odpověděl zadlouho, složil poklonu Klostermannovu literárnímu umění, ale o důvodu žádosti se vůbec nezminil.

15 Tamtéž, inv. č. 4 966, sign. 53/94. Rais pravděpodobně neodpověděl.

16 Karel Klostermann. *Úřední list města Plzně*. Srpen 1, 1923, roč. 1, č. 7, s. 1–2. Zde též Klostermannův nekrolog.

celkem 106 ha 14 městských rybníků. Z jejich části odebíral „čistou“ vodu, kterou jako odpadní vracel do druhých rybníků znečištěnou. V čistých rybnících vysadil a lovil ryby, které pak na Vánoce městu prodával. Obdobné to bylo s ledem z rybníků. Městu jako majiteli zbyla oprava hrází, stavidel, potrubí a další technická údržba, jež obvykle přicházely na třetinu až polovinu výnosu z pronájmu. Radní Klostermann nejprve podporování „ubohého právovárečného měšťanstva“ na účet městské pokladny roku 1910 sarkasticky okomentoval¹⁷ a pak způsobil takový rozruch, že pivovar se užívání rybníků o dva roky později raději vzdal. Nedělal to s těžkým srdcem, neboť se ve svém vodním hospodářství právě přeorientoval z rybníční vody na říční. „Potupu“, již se mu přičiněním „pana spisovatele“ dostalo, však nechtěl jen tak skousnout a zaútočil na něj způsobem, na který on byl obzvláště citlivý. V novinách se objevil jakoby anonymní čtenářský příspěvek poukazující na Klostermannův německý původ a sdělující, že není zrovna seriózní, když člověk, jenž se až nyní hlásí k Čechům, ztěžuje podnikání českých pivovarníků.¹⁸ Objednávka pivovaru byla zřejmá a spisovatel se dovtipil nebo možná díky svým kontaktům měl informaci přímo z redakce. „Oficiálně“ nereagoval, dost dobře ani nemohl, ale přesto byl velmi dotčen. Již na jaře 1912 v dopise řediteli Hollmannovi znechtěl kvalitu plzeňského piva ve srovnání se strakonickým, jež se čepovalo ve Štěkni.¹⁹ Nazval je „ramajzlem“. Příští rok však míru svého rozhořčení dával najevo v štěkeňské hospodě jadrně česky, když přirovnával chuť plzeňského piva k moči a neobtěžoval se užít spisovného pojmenování oné tekutiny.²⁰ Pivovar ale umlčel spisovatele, který poškozoval dobré jméno firmy, elegantním způsobem: již roku 1913 byl městský radní Klostermann zvolen do správní rady společnosti Prazdroj. Část svých požitků dostávali správní radové v naturáliích ve formě soudků piva – a potěšený spisovatel náhle zjistil, že kvalita plzeňského piva se až neuvěřitelně zlepšila...

Ale již dost historických anekdot, byť podložených prameny. Místo nich na závěr ještě dva příklady, první „optimistický“: vlivný těžař a průmyslník Alexander Starck byl císařem nobilitován, v Plzni naopak dostal roku 1912 citelnou pokutu za zamoření dvou městských rybníků odpadem ze svých dolů a chemických výrob, kterou bez ohledu na své protesty a stížnosti až ve Vídni musel zaplatit. I to mohl radní (a rybář!) Klostermann přičíst ke svým zásluhám, protože, jak se rád pochlubil, „**pilně pod hladinou pracoval a [...] překážky přemohl**“.²¹ Byl si však vědom, že se mu daří dosáhnout jen dílčí úspěchy, protože znečišťování vod a kácení lesů je důsledkem industrializace stejně jako intenzifikace zemědělství, jež ale jsou důvodem rostoucí životní úrovně celé společnosti. Nelze je proto zastavit i z důvodů sociálních. V jednom

17 KLÍNKOVÁ, Hana; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.), Korespondence mezi Karlem Klostermannem a Františkem Hollmannem z let 1908–1923, č. 5.

18 *Český deník*. Prosinec 15, 1912, roč. 1 (48), č. 346. I „českost“ pivovarníků pokládal spisovatel za spornou. Všechny tři plzeňské pivovary, i „český“ Měšťanský, podpořily roku 1912 memorandum plzeňských Němců, aby jako staro usедilci už od středověku měli v městě zvláštní privilegia. To narazilo na prudký odpor české většiny. Přehledně KAISEROVÁ, Kristina, *Karel Klostermann a Alexander Marian*, s. 33.

19 KLÍNKOVÁ, Hana; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.), Korespondence mezi Karlem Klostermannem a Františkem Hollmannem z let 1908–1923, č. 5, č. 11.

20 KRÍŽ, František, *Moje cesta životem* [rukopis], s. 139.

21 KLÍNKOVÁ, Hana; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.), Korespondence mezi Karlem Klostermannem a Františkem Hollmannem z let 1908–1923, č. 9., s. 295–298.

z jeho fejetonů a úvah, které příležitostně psal až do konce života a které vyšly souborně ve dvou doplněných vydáních, najdeme i tato slova: „Průmyslové závody při řekách založené, z nichž dostávaly se do vody otravné látky a splašky, vybíjení lesů, jež mělo vzápětí za následek vysychání potoků, možná také intenzivní umělé hnojení polí, s nichž přivály splachovaly různé chemické látky dříve, než tyto pronikly do prstí, a mnohé příčiny, jež zde uváděti nebudu, zavinily toto vymírání ryb. Budu toho velice želeť, kdyby pro nic jiného, už z toho důvodu, že zase zapadne na vždy kus bezprostřední přírody. Ale co platno! Přece kvůli rybolovu nelze omezovati vývoj průmyslu a pítí oněch, kdož vzdělávají živitelku půdu, nelze vydávati na pospas dravosti rozpoutaných vod.“²²

Čteme zde dost přesný popis škod na životním prostředí, které většinou pamatujeme ještě z doby „ráje socialistického“, ale také výraznou skepsi nad bojem proti technickému pokroku, do velké míry marným, a nad nemožností jej trvale vyhrát. Klostermann věděl, že za cenu velkého úsilí, ba i zákulisních intrik může postihnout jen extrémní případy, jako byl Starckův, ale stovky dalších méně nápadných znečišťovatelů budou životnímu prostředí škodit dále, na pohled drobně, ale vytrvale. Ještě se dožil skutečnosti, ale už ji zřejmě nezaregistroval, že i velcí znečišťovatelé (ústecká Spolchemie, plzeňská Škodovka, kladenská Poldovka aj.) se začali vykupovat ze svých hříchů tím, že „dobrovolně“ platili příspěvek na „zkrášlení města“, čímž vlastně korumpovali správy svých měst. Nedožil se zkázy našeho životního prostředí po roce 1950, kdy se již na žádné „zkrášlení“ neplatilo („přece nebudeme, soudruzi, platit sami sobě, nejsme kapitalisté“), ale tím bezohledněji se ničilo. Nastalá situace by se mu jevila jako Apokalypsa. Ani Alexander Marian, dovolím si ho zmínit ještě jednou, se nedožil chvíle, kdy skoro všichni ústečtí obyvatelé trpěli respiračními nemocemi, a tak se naplnila jeho chmurná prognóza. Koncem roku 1919 podlehl rakovině.

Boj s větrnými mlýny, ptáte se? Do jisté míry ano, a to u obou pánů. Karlu Klostermannovi však přesto patří zásluha, že jako intuitivní ekolog poukazoval na problémy zhoršujícího se životního prostředí v době, kdy ekologie a environmentalismus nebyly jako vědecké disciplíny ještě konstituovány a kdy ani intelektuální elita nebyla – až na ojedinělé výjimky – ochotna se nad těmito otázkami vůbec zamyslet. A co více: jako komunální politik se snažil škodám na životním prostředí aktivně zabraňovat. Nebyl vědec ani systematik, jen dobrý pozorovatel, ale těmito „předekologickými“ postřehy i praktickou činností opravdu předběhl svou dobu.

22 KLOSTERMANN, Karel. *Snímky lidí a věcí*. 3. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1937. 398 s. Cit. s. 193. Při citaci textu jsem zachoval dobový spisovatelův, resp. vydavatelův pravopis. Dále viz KAISEROVÁ, Kristina, *Karel Klostermann a Alexander Marian*, s. 41.

Aleš Haman

Masaryk, Vodák a Šalda o prvních Klostermannových šumavských románech

Karel Klostermann vstoupil do světa české literatury romány a povídkami z prostředí, které důvěrně znal – prózami s náměty z drsných životních podmínek šumavských horalů. V roce 1893 vyšel román *V ráji šumavském*, o rok později následovalo další románové dílo *Ze světa lesních samot* a šumavský horský triptych završila kniha povídek *V srdci šumavských hvozdu* (1896). Ze zcela protichůdného světa čerpal autor námět k románu *Za štěstím* (1895), v němž se pokusil zachytit osudy české menšiny v centru rakouské monarchie, ve Vídni. Autor si těmito díly otvíral cestu k čtenářskému ohlasu, jenž ho inspiroval k rozsáhlé beletristické produkci završené několikerou edicí sebraných děl (už ta první, která čítala třicet osm svazků, byla dokončena až posmrtně). To svědčí o jeho oblíbenosti u širšího publika, která přetrvala i po autorově smrti – dokladem je i divácký úspěch pozdější filmové podoby jednoho z jeho nejznámějších románů, *MLhy na Blatech*, která patří i dnes ke klasickému odkazu české kinematografie.

A přece autorovy literární začátky – byť již tehdy našel své příznivce a zastánce, například profesora Rezka, jenž podstatně přispěl k přijetí románu *Ze světa lesních samot* nakladatelem J. R. Vilímkem (Regal: 93) – nebyly snadné. Setkaly se totiž s nepřízní druhé generace takzvané „moravské kritiky“, jejíž představitelé – H. G. Schauer, F. X. Šalda, Jiří Karásek, F. V. Krejčí a další – sice paradoxně působili převážně v Praze, ale z Literárních listů, které vycházely na Moravě, učinili na počátku devadesátých let orgán mladých kritiků prosazujících nové pojetí umění a literatury. V první polovině devátého desetiletí se k nim připojil i vrstevník Šaldův a Krejčího Jindřich Vodák. Byl to právě on, jenž zaujal ke Klostermannovým románům tvrdé kritické stanovisko. V jeho názorech se totiž projevil hektické změny, jaké probíhaly v první polovině devadesátých let v naší literatuře a jež vyústily v roce 1895 v Manifestu České moderny.

V tomto období totiž se již schylovalo k předčasnému ústupu realistické estetiky a poetiky, o něž byly svedeny rozhodující zápasy již na sklonku osmdesátých let devatenáctého století. Tehdy – jak uvádí ve své studii Realistická kritika J. Janáčková (Janáčková 1965) – se na předělu osmdesátých a devadesátých let „významně uplatnilo kritické hnutí orientující literaturu ke konkrétnímu rozboru a ozdravení národního života (kritika Literárních listů za léta osmdesátá, Leander Čech, Jan Herben, Vilém Mrštík, T. G. Masaryk, Hubert Gordon Schauer).“ Autorka uvádí, že od počátku devadesátých let, se těmito kritikům připojili mladí literáti „podněcující literární tvorbu k odporu a vzdoru proti buržoazní společnosti své doby, ať už z pozic nekompromisního individua (F. X. Šalda, začátky J. Karáskova) nebo z pozic revolučního proletariátu (kritika v sociálně demokratických časopisech a do určité míry i literární kritická činnost F. V. Krejčího z let devadesátých)“ (Janáčková: 189–190).

Odmyslíme-li si povinnou terminologii z doby panující marxistické ideologie („vzdor proti buržoazní společnosti své doby“, „revoluční proletariát“), zjistíme, že se za ní skrývá významná proměna dobového – dnešními slovy řečeno – „diskurzu“ neboli způsobu řečového projevu, jaký vnesli do myšlení o literatuře právě výše uvedení mladí kritici. V čem tato proměna spočívala? V obratu k individu, k jedinci, jež například Z. Pešat v třetím dílu akademických dějin české literatury (Pešat 1961) charakterizoval jako zaujetí „společensky nezakotveného individualistického postoje“. To však je charakteristika poněkud zjednodušující, protože, jak naznačila v citované studii Janáčková, tomuto obratu předcházelo krátké období zápasu o realismus a naturalismus, které s sebou neslo ještě zájem o „zakotvení“ jedince ve společenském prostředí. Mohlo být ovšem chápáno různě – jednou jako prostředí venkovského „lidu“ nebo selského stavu představovaného nicméně nikoliv již jako tradiční homogenní „národní“ celek, nýbrž jako historicky, sociálně i regionálně rozrůzněné prostředí, jaké vykonává podmiňující či určující vliv na životy jedinců (Herben, Holeček, Mrštíkové, Rais), jindy jako (velko)městský svět zamořený sobeckými zájmy, chamtivostí a lhotejností, která ničí slabé jedince (Herrmann, Mrštík, Merhaut ad.). Stále to však byla kritika zplněných sociálních vztahů tvořících pozadí jednotlivých životů.

Proti tomu však vystala na počátku devadesátých let reakce, která již nechtěla zkoumat vnější společenské podmínky určující jedincův život, jakými se zabýval realismus a naturalismus, nýbrž obrátila svou pozornost do jedincova nitra. Symptomatické této změny se stala pověstná Šaldova povídka *Analýza* a reakce realistických kritiků na ni, která vyprovokovala jejího autora k studii, v níž představil principy jiné poetiky a estetiky – principy symbolistické. V roce 1896 tuto proměnu charakterizoval F. V. Krejčí v článku *Nové umění* v časopise *Rozhledy* (Krejčí 1896), v němž hovořil o vítězství subjektivity nad objektivitou, o „postnaturalistickém“ románu (Šlejšhar, Svobodová) o „tekuté látce“ skutečnosti a syntetických snahách nového umění (zřejmě návaznost na známou stať Šaldovu), o nástupu dekadence i o pocitovém slučování psychiky a fyziologie v obrazech nálad a nervových stavů. Šifra –el– (patrně Josef Pelc) v *Rozhledech* již v roce 1893 kategoricky prohlašovala, že „**umělec podává jen sebe, své nitro**“ a podobně vyznívaly i články pozdějších představitelů *Moderní revue* Karáska a Procházky.

Do této situace přechodu a proměny estetiky a poetiky vstupoval Klostermann svými šumavskými romány. K jeho handicapům patřila navíc skutečnost, že mezi jeho literárními podporovateli byl i redaktor *Osvěty* Václav Vlček, jenž již mezi mladými realisty platil za konzervativce (*Osvěta* totiž byla již od počátku osmdesátých let tribunou odpůrců nových směrů; vycházely v ní ostré útoky, zejména na zolovský naturalismus). Tyto okolnosti pravděpodobně byly jedním z motivů střízlivého přijetí jeho šumavských románů v článku jednoho z představitelů „mladých“, F. V. Krejčího, v *Rozhledech* 1893, kde recenzoval první Klostermannův román *V ráji šumavském*. (Krejčí 1893)

V úvodní úvaze o současné epoše českého románu v této souhrnné recenzi, která vyšla s titulem *Nové romány* původní i přeložené, naznačil kritik své měnící se umělecké stanovisko; charakterizoval soudobou situaci jako „zápas starých tradic romantických“ (dějové efekty, mechanická stavba postav, sentimentalita) s realismem

usilujícím zachytit vnějšek i nitro postav v pohybu (vývoji), ale hovořil také o zastaralosti realismu a naturalismu („realismus a naturalismus již nejsou nové“).

Klostermannův román se mu jevil jako dílo autora, který poměrně rychle pronikl na veřejnost a získal si pověst i slávu romanciéra Šumavy. Poznamenal ovšem, že to byl právě regionální moment jeho díla, jenž mu pomohl k úspěchu, ne „vlastní jeho umělecký fond“. Vytkl autorovi, že „život šumavské přírody a lidí nenašel v něm svého umělce [...] nýbrž pouze popisovatele, jehož svědomitost je na závalu uměleckosti“. Celkově hodnotil román jako práci, která vyhovuje „potřebám obyčejného obecnstva, dílem skutečně uměleckým však není“. V témž ročníku kladně naproti tomu Krejčí hodnotil prózu Viléma Mrštíka i M. A. Šimáčka (toho srovnával dokonce s Maupassantem).

Mnohem razantnější přístup zvolil ke Klostermannovým prózám Jindřich Vodák.

Ten podrobil román *Ze světa lesních samot* hned dvojí kritice: jedna vyšla v časopisu *Niva* (Vodák 1895), druhá v *Literárních listech* (Vodák 1895). Obě kritiky nebyly příznivé, ta v *Nivě* však byla stručnější a poněkud méně jízlivá než ta v *Literárních listech*. Podobně jako Krejčí vytykal kritik v *Nivě* autorovi pouze vnějškový přístup k námětu, hovořil o přílišné, „turistické“ popisnosti, o flygaré-carlénovských sentimentálních postavách na jedné a o „rozčilujících výjevech náhlých neštěstí“ na straně druhé a celkově charakterizoval román jako projev pouze zdánlivého naturalismu.

V *Literárních listech* se Vodák projevil mnohem bojovněji. Již úvodní řádky jeho recenze to demonstrovaly: „Hesla špatně chápaného naturalismu a realismu dopomohla mnohým literárním diletantům k lacinému renomé. Řeklo se zobrazovati skutečnost a mysli se bůhvíjak těžký úkol se na bedra spisovatele neuložilo...“ Podle kritika se však Klostermann spokojil s pouhým neutrálním popisem šumavské přírody v různých ročních obdobích, jak ji může vidět běžný letní turista. Ani o vlivu přírodního i společenského prostředí na člověka nedokázal spisovatel podle kritika překročit meze „realistického psychologismu“ a zůstal mnoho dlužen smyslu pro utváření psychologické individuality. Namísto toho se soustředil na spíše etnografické zvláštnosti živobytí obyvatel šumavských samot a na dějové situace, které připomínají „senzační výjevy tzv. krváků“ (tu se projevilo Vodákovy vyhraněné negativní stanovisko k zábavné kriminální próze, které vyjádřil později, v roce 1912, ve speciální úvaze o detektivních novelách – Vodák 1946: 118–122). Kritika nedostatků při zpracování psychologie postav dosvědčuje, že i u kritika tak výrazné realistické orientace se již projevilo měnící se stanovisko k estetice a poetice umění, v němž počaly do popředí vystupovat otázky vnitřních stavů individua. Předmětem výtek se stal i spisovatelův odstup od zobrazovaného světa: „Příroda i lidé, jež popisuje, jsou mu dost lhostejní; nic nenasvědčuje, že žije v nich, že s nimi cítí, že je proniká...“ I v tomto požadavku empatického přístupu k námětu se dají sledovat stopy proměny dobového chápání literatury, zejména románu (ta našla odezvu právě u autorů inklinujících k impresionismu jako Vilém Mrštík či Růžena Svobodová nebo k symbolismu jako J. K. Šlejhar, nemluvě o dekadentu Karáskovi). Tyto rysy sblížovaly Vodáka v této době kupodivu se stanoviskem, jaké zaujal ke Klostermannovým románům i reprezentant tak odlišných estetických názorů, jako byl Jiří Karásek.

Ještě výraznější byla shoda s Vodákovým stanoviskem u F. X. Šaldy, který se v Literárních listech 1898 (Šalda 1951: 70–72) s razancí sobě vlastní přímo přihlásil k Vodákovým zdrcujícím kritikám: „V referátě o nové beletristické knize p. Klostermannově (Domek v Polední ulici, A. H.) musím podepsat všecko, co napsal v minulém ročníku těchto listů p. jv. o tomto oficiální kritikou českou vysoce ceněném autoru při příležitosti posudku jeho novel V srdci šumavských hvozdů. Je to kniha umělecky docela planá, plochá, banální a jalová. Léta nečetl jsem již větších triviálností podávaných s klidnější a pitvornější obšírností a vykládaných s větší sufisancí tlachově povídavým slohem hospodských zábav a anekdot“ (Šalda: 70). Kritik vytýká spisovatelé především nedostatek uměleckého ztvárnění „lidské bídy, zlotřilosti, zbláčenosti, mravní a fyzické degenerace, zvrhlosti a tuposti“ v přiměřené umělecké formě a stylu.

Tím nápadnější je rozdíl v hodnocení těchto próz mezi postoji těchto „mladých“ kritiků a mezi hlediskem, jaké k románu Ze světa lesních samot zaujal T. G. Masaryk. Ten totiž v časopise Naše doba z roku 1895 věnoval Klostermannovu románu pozornost v recenzi, jež zdaleka nevyznívala tak záporně jako kritiky Vodákovy, Šaldovy, Karáskovy či F. V. Krejčího, které v Klostermannových románech shodně konstatovaly nedostatek uměleckých kvalit. Masaryk na rozdíl od nich v románu Ze světa lesních samot ocenil naopak pozorovací schopnost autora: „Klostermann pozoruje netoliko přírodu, nýbrž i lidi a cítí krásu netoliko Šumavy, ale i těch šumavských lidí... poznává ty nuzné vrstvy lidí od drvoštěpa po pytláka počínajíc až k aristokratické vrchnosti, která jednou za rok zavítá na hon; vidíte v těch vrstvách lidí domorodý základ a názory cizí z krajů pošumavských a konečně se vám před oči staví rozdíl lidí českých a německých.“

Tu se zřetelně projevuje odlišný, sociologizující přístup recenzenta k literárnímu dílu, v němž vidí především obraz sociálních a mravních problémů. Takový byl ostatně Masarykův přístup umění již v jeho práci O studiu děl básnických (1884/1926), kde kladl důraz na umělecké poznávání. V tomto ohledu byl pro něho autor šumavských próz realistou s romantickým naladěním: „Kdyby slovo realism nebylo tak mnohoznačné, řekl bych, že Klostermann je realistický pozorovatel; kdyby slovo romantismus nebylo tak kompromitované, řekl bych, že Klostermann při realistickém pozorování má romantickou náladu.“

Masaryk věnoval pozornost především tematické rovině díla, vyobrazenému světu, o výrazové stránce se zmínil jen zběžně: „Co do slohu zdá se mi, že tu i tam neodpovídá situaci, tak například slovo ‚skotokrad‘ působí jaksi cize a jako by se v práci autorově ani nemohlo zrodit. Těžký úkol slohový je vypočítat lidi mluvící německým dialektem, autor i o to se pokusil.“ Naproti tomu „mladí“ kritici, zejména Šalda, ale svým způsobem i Vodák, odmítli Klostermannovu prózu především z hlediska estetického a poetického, z hlediska jeho tvárných kvalit. Postoj k světu byl u nich neodpovědně spjat s povahou uměleckého projevu, ve stopách Mukařovského bychom mohli říci s jedinečným „sémantickým gestem“, které u autora postrádali.

V tom se právě projevovalo odlišné stanovisko „mladých“ od těch, kdo v osmdesátých letech probíjovali umění realistické a naturalistické. Některé formulace Šaldovy – například když charakterizuje ubohost a úpadkovost světa Klostermannovy šumavské prózy – se neliší příliš od výrazů, jimiž kvalifikovali odpůrci naturalismu

romány Zolovy. Šalda ovšem nevytýkal autorovi estetickou zápornost obrazu jako takovou, nýbrž to, že ji nedokázal umělecky působivě ztvárnit. Vodákova kritika mířila podobným směrem, ale s větším důrazem na hierarchii uměleckých prostředků (výtky „senzačních“ výjevů podle něho nepatřičných ve vážném uměleckém díle).

Rozdíl mezi „mladými“, zejména paradoxně působící rozdíl mezi realistou Vodákem (obráncem naturalisty Zoly), a realistou Masarykem (kritikem Zoly) je tedy podle mého názoru zřetelným dokladem hektičnosti proměn, jimiž se české umění a literatura v první polovině devadesátých let snažila definitivně překonat své opožďení za Evropou a stát se jí rovnocenným partnerem v této kulturní oblasti. Klostermannovy romány představovaly po této stránce pokusy spisovatele vyrovnat se s estetikou a poetikou realismu (a možná i naturalismu), jaké pro mladou kritiku byly něčím, co bylo již za zenitem aktuálnosti. Navíc, jak řečeno v úvodu k této práci, zjevným handicapem bylo pro Klostermanna i jeho spojení s redaktorem Osvěty, jež jeho romány v očích mladé kritiky nebezpečně přibližovalo konzervativním, výchovným koncepcím umění. To byly okolnosti, které ve svých důsledcích vedly k odmítavému stanovisku mladé kritiky k ranému Klostermannovu dílu.

Literatura

- el– [=PELČ, Josef]. Slovo ke sporům literárním. *Rozhledy*. Červenec 1893, roč. 2, č. 7, s. 221–224.
- ej– [=KREJČÍ, František Václav]. Nové romány původní i přeložené. *Rozhledy*. Srpen 1893, roč. 2, č. 8, s. 277–278.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Realistická kritika. In BURIÁNEK, František (ed.). *Z dějin české literární kritiky*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1965. 639 s. Cit. s. 188–249.
- KARÁSEK, Jiří. [Karel Klostermann: V ráji šumavském]. *Niva*. 1893, roč. 3, č. 15, s. 239–240.
- F. [=MASARYK, Tomáš Garrigue]. Ze světa lesních samot : román Karla Klostermanna : v Praze, Jos. R. Vilímek. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1895, roč. 2, č. 5, s. 557–558.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *O studiu děl básnických*. 2. vyd. Praha : Gustav Voleský, 1926. 54 s.
- PEŠAT, Zdeněk. Literatura obrazem krize buržoazní společnosti. In POHORSKÝ, Miloš (ed.). *Dějiny české literatury*. Sv. 3, Literatura druhé poloviny 19. století. Praha : Československá akademie věd, 1961, s. 357–402.
- REGAL, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 176 s.
- ŠALDA, František Xaver. *Kritické projevy*. Sv. IV, 1898–1900. Praha : Melantrich, 1951. 346 s. Cit. s. 70–72.
- jv– [=VODÁK, Jindřich]. [Karel Klostermann : Ze světa lesních samot : Vilímek 1894]. *Niva*. 1895, roč. 4, č. 5, s. 111–112.
- jv– [=VODÁK, Jindřich]. [Karel Klostermann : Ze světa lesních samot]. *Literární listy*. 1895, roč. 16, č. 8, s. 138–139.
- VODÁK, Jindřich. *Cestou*. Praha : Melantrich, 1946. 461 s. Cit. s. 118–122.

Jaroslava Janáčková

Beletrista Klostermann v trojí časové tísní

V úvaze, kterou jsem měla tu čest předložit klostermannovskému sympoziu v Sušici v září 1998¹, jsem nabídla možnost chápat K. Klostermanna jako jednoho z „venkovských novoromantiků“, který se na rozdíl od J. Holečka, T. Novákové, A. Staška zaměřoval na příběh a na velkou čtenářskou obec. Konstatovala jsem, že v čase, kdy tento „západočeský“ spisovatel původní prózu a jmenovitě román rozhojňoval, se v českém prostředí začalo populární beletrii dařit a díla tehdy úspěšných plodných autorů (A. Jiráska, I. Herrmanna, K. Klostermanna) vešla na desetiletí do základů národní četby. Populární literaturou rozumím ve smyslu moderní literární historie tu část literárních výtvorů, které se již od chvíle psaní a prvního uveřejnění orientují na úspěch u velkého počtu čtenářů, tomu přizpůsobují volbu atraktivních námětů a „smíšených“ (nenamáhavých) slohových podání.² Zájem čtenářů a vydavatelů jednou probuzený podněcuje autora, aby se dalšími tituly dopracovával oblíbenosti a aby ji udržoval, aby udivoval svou pracovitostí a znalostí světa, promítající se jak do děl námětově nových, tak i do tematiky pro sebe příznačné. Ale kdo po slunci chodí, stín ho následuje. Takto disponovaný spisovatel potřebuje pohotový nakladatelský a knihkupecký servis. I kdyby přitom tvůrci odpadaly veškeré starosti s vydáváním a šířením všeho, co napíše, popularita spojená s mimořádným pracovním výkonem není bez obtíží a bez rizik pro autorovo zdraví a pro jeho společenské postavení. Vedle kolizí s uměleckou literaturou (její ambice sleduje v nové době literární kritika) naráží tvůrce populární beletrie na společenské předsudky, závisti, vyvolává ideologicky a politicky motivovaná protivenství a opatření, která nepřejí jeho pohodě, natož klidu k tvůrčí práci. Autor typu Karla Klostermanna, který vyšel z německo-českého prostředí a v něm se celý svůj život osobně pohyboval, se navíc stával až jakýmsi hromosvodem nacionálně zabarvených animozit. Zatím jsme ony kolize při klostermannovských vědeckých setkáních až na výjimky ponechávali stranou pozornosti a tiše jsme se spoléhali na to, co z oněch kolizí zmapovali starší vykladači K. Klostermanna v čele s Maxem Regalem.

Zadání k našemu sympoziu zvalo k tvaroslovně slohové analýze Klostermannovy prózy. V návaznosti na své předchozí práce v tomto směru jsem svou přípravu započala. Ale pročitání předchozí a nejnovější literatury o spisovateli mne provokovalo k širším otázkám kulturně historického dosahu. A zatím nedotčené fondy LA PNP nabídly prameny základního významu pro poznání literární cesty Karla

- 1 JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Klostermannovy začátky v kontextu české literatury. In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy: sborník literárních příspěvků z česko-německého sympozia: Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy: Okresní muzeum, 2000, s. 25–28. ISBN 80-86104-36-2.
- 2 Plastickou charakteristiku tohoto pojmu podává MOCNÁ, Dagmar. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. 699 s. Cit. s. 501–509. ISBN 80-7185-669-X. Jí se tu budu přímo i nepřímo dovolávat.

Klostermanna, která při vši úspěšnosti a produktivnosti, nahlíženo zvenčí, od díla dovršeného, narážela na překážky, pozorováno zevnitř, jak to ozřejmují příslušné prameny. Dramatické cesty spisovatele Karla Klostermanna se tu dotknou na třech místech důležitých pro charakteristiku jeho tvůrčího typu, pro jeho společenské postavení a pro škody, které jeho Sebraným spisům způsobila první světová válka.

I. Začínající romanopisec v měřítcích dobové estetické normy

Umělecký realismus (a naturalismus) byly na pořadu dne, když Karel Klostermann začínal psát české povídky a romány. O tyto umělecké styly se sváděly hlučné šarvátky, které záhy překrývaly polemické teze vycházející z diferencující se moderny. Program uložený nám pořadatelí tohoto symposia V ráji realistickém je výstižný vzhledem k literatuře z předělu 19. a 20. století i vzhledem k našemu prostředí.

Od časů, kdy panoval „panrealismus“ (a co nebylo realistické, nestálo v umění za nic), jsme se dostali k opačnému extrému. Zbožnění modernismu uvrhlo realistické umění v zapomnění, ne-li v opovržení. Pojem realismus je vyprázdňený, v kladném významu nejspíš sděluje, že text stvořený jazykem je obrazem skutečnosti, o níž mluví. S touto iluzí polemizuje zánovní Lexikon teorie literatury a kultury.³ Slovníková informace opřena hlavně o praxi a teorii moderní lingvistiky a literární vědy konstatuje, že pojem realismus nepřestává odolávat specifikaci: setrvale se užívá v příliš neohrazeném významu. Realismem se tak míní cosi jako příslib „pravdy“ či „skutečnosti“ v textu stvořeném jazykem. Takto naivně chápaný „realismus“ předpokládá, že „text a jeho referenční objekt, tedy svět, který tento svět zobrazuje, budou bezproblémově korespondovat“. Jenomže, polemizuje s odmítanou iluzí heslo Lexikonu, text literárního díla je konstituován jazykem a ten je „fundamenálně nepodobný“ realitě. Realismus tedy nemůže být ani samozřejmý, ani „samorostlý“: je to efekt, jehož se dociluje vědomě volenými prostředky. Spisovateli jde o to, „imaginárnímu propůjčit formální záruky reality“. Jde o dojem pravděpodobnosti či věrohodnosti, jímž dílo působí na čtenáře, tedy o „realistický efekt“.

Co tato věrohodnost či pravděpodobnost, o kterou se podle zmíněného Lexikonu spisovatel snaží, sleduje? Nemíří k realitě, již se dovolává, ale k čtenáři, kterého chce svou konkrétní předmětností naladit na pozorovatelské vnímání světa vůbec a světa literárního díla zvláště a na vlastní zvažování představených jevů v něm (přičemž autor takto „vedenému“ čtenáři nabízí nejen jistý obraz, ale skrytě také svůj výklad světa).⁴ Čtenářské přijetí je ovšem svou podstatou relativizující: co z jedné strany působí

3 *Lexikon teorie literatury a kultury*. Ansgar Nünning (editor německého vydání), Jiří Trávníček a Jiří Holý (editoři českého vydání). Brno : Host, 2006. 912 s. Cit. s. 660–666. ISBN 80-7294-170-4.

4 Hledisko čtenáře provázelo úvahy o uměleckém realismu u nás od Karla Havlíčka Borovského po Otakara Hostinského, vzato v hranicích původní reflexe pojmu u nás z průběhu 19. století. Jde tedy o aspekt nenový, naopak hluboce ukotvený v teoretické reflexi pojmu, ale v Lexikonu je vyzdvížen mezi aspekty dalšími do vůdčí pozice. Dávným ukotvením je z mého hlediska nově specifikující pojem realistický efekt i výstižnější i pro interpretační praxi podstatnější.

věrohodně a pravdivě (a tím si vnímatele podmaňuje), z opačné perspektivy se zdá ne-li nepravdivé, tedy přinejmenším povrchní. Podobné proměny vkusu formují individuální čtenářskou zkušenost, ovlivňují literární vývoj. Literární historie má podobné změny, jejich evidenci a výklad ve svém popisu práce. Jenomže své metodiky dosud uplatňovala jen zčásti vůči Karlu Klostermannovi. Nezužitkovány jsou dosud mnohé prameny prvního řádu. I tím se nepřímou podporovala domněnka, že se bilingvní skvělý vypravěč po prvním knižním souboru svých německých fejetonů přiklonil k české literatuře, protože mu tam kynul jednoznačný trvalý úspěch. Situace autora enormního vypravěčského fondu a tvůrčí invence byla barvitější.

Víme, že se Karel Klostermann etabloval v českém literárním životě v letech devadesátých za trojího prudkého rozhraničování postojů, recepčních strategií a poetik: za prudkého nástupu realistické poetiky a jí oponujících slohů antirealistických. Za stupňující se polarizace recepčních strategií směrem k vnímateli exkluzivnímu a nevybíravému. Za vyostřujícího se napětí německo-českého a česko-německého. (Václav Maidl mluví o „[vykopání národnostních příkopů, k jejichž existenci patřil mimo jiné ostentativní nezáměr o druhou kulturu](#)“. K tomu podle něj došlo v Praze od šedesátých let 19. století, v regionech, zejména národnostně smíšených, od 80. let.⁵) Co zcela specificky doléhalo na bilingvně vybaveného adepta literatury, jakým byl Karel Klostermann, byla skutečnost, že za těchto okolností houfně odcházeli jedinci s literárním talentem narození kolem roku 1850, vábeni budováním německé říše po roce 1871, z německého prostředí v Čechách do Německa, jmenovitě do Berlína.⁶

Od znaků Šumavy k jejímu obrazu

Karel Klostermann opakovaně ujišťoval i hlasem vypravěče ve svých epických fikcích, že píše podle skutečnosti. Celé jeho literární dílo včetně německy psané publicistiky se rozvíjelo na vlnách zájmu o empirické poznávání určitých míst, krajů, regionů a časů. Zvláště se cenilo předmětné „vyobrazování“ míst, dosud literárně prezentovaných místními jmény, emblematickými motivy a obecnými symboly. O Šumavě, demonstroval tu na konferenci v roce 1995 Karel Mráz, se před Klostermannem v české beletrii od šedesátých let psávalo, ale teprve tento prozaik evokoval daný prostor v jeho konkrétnosti.⁷ Viktor Viktora při téže příležitosti specifikoval, co to znamenalo v kontextu české literatury: „... [jako naprosto neopakovatelný a jedinečný](#)

5 MAIDL, Václav. Krajina a literatura staré Šumavy. In SPURNÝ, Matěj (ed.). *Proměny sudetské krajiny*. [Domažlice]: Antikomplex, 2006, s. 60–74. ISBN 80-86125-75-2 (chyb.). MAIDL, Václav. Klostermannovy německy psané texty v kontextu tvorby německých spisovatelů Šumavy. In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy: sborník literárních příspěvků z česko-německého symposia: Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy: Okresní muzeum, 2000, s. 33–37. ISBN 80-86104-36-2.

6 TVRDÍK, M. Zur Entwicklung der Prager deutschen Literatur von 1870 bis 1939. In LEISTNER, Bernd (ed.). *Literaturlandschaft Böhmen: Begegnungen von Tschechen und Deutschen*. Lübeck; Travemünde: Ostsee, Akademie, 1997, s. 91–104. ISBN 393318200X.

7 MRÁZ, Karel. Utváření významů Šumavy v české literatuře druhé poloviny 19. století. In MAIDL, Václav (ed.). *Znovuobjevená Šumava: sborník literárních příspěvků z mezinárodního symposia: Klatovy 28.–30. září 1995*. Klatovy: Okresní muzeum, 1996, s. 121–134. ISBN 80-900253-7-4.

region, jehož svéráz a drsnost v české literatuře neměly obdoby,“ se v onen čas vpi-sovala do národní literatury Šumava zásluhou K. Klostermanna. Byl to vstup ne- jen „impozantní“, řečeno s Viktorou, ale i organický: Klostermannova Šumava se zařazovala i do „souvilosti emblematicky, která byla od národního obrození spojena s motivem hory, pohoří“ (tamže), poukazující k výšinám.⁸ Na tento étos objevitelské evokace beletristicky nepovědomého okraje Čech a všedního dne v pohoří, na ohle- dávání konkrétních míst a situací v jednom koutě obývaném Němci spolu s Čechy byl Klostermann zvyklý jako publicista píšící německy cestopisné črty pro německé no- viny vydávané tehdy v Čechách. Na svou publicistickou stopu vzápětí navazoval v be- letrii. Bylo vícenásobně doloženo, že četné epizody z cestopisných fejetonů němec- kého fejetonisty se v nových stylizacích a kontextech, a tedy v nové platnosti a odezvě uplatnily v autorových českých povídkách a románech. Novým způsobem prezen- tace – jednak v románech a povídkách, jednak mimo region, v prestižních českých časopisech, knižnicích a nakladatelstvích v Praze – získávaly Klostermannovy belet- ristické prózy (nejen ty lokalizované na Šumavu) zcela novou ozvučnost. Vyvolávaly hromadný obdiv a od počátku oslovovaly velkou čtenářskou obec. Vždyť tento vypra- věč objevoval krásnou „divočinu“ v Čechách (a v ní její všední obyvatelé a pěstitelé lesů). K tomu – na rozdíl od Raise, bratří Mrštíků, Herbena, Preissové, Novákové, o dalších pěstitelích realistické fikce nemluvě – uměl rozehrávat dějové napětí. Svět jeho díla zná hrůzy počasí a nástrahy kraje s cestami zavátými a rozvodněnými, zná chvíle přírodních katastrof a umí je kompozičně rozvinout i vypravěčsky podat.

Přítom však nový autor z jihozápadních Čech něco zcela mimořádně podstatného ve svém šumavském prostoru tlumí, ne-li až na výjimky smlčuje: koexistenci dvo- jího jazyka a tamních nářečí. Tím, že v epické próze užíval převážně spisovně češtiny v hovorovém zbarvení, byl – a je – pro českého čtenáře nenamáhavý. Navíc ovládal různé vypravěčské techniky, uměl je střídat a kombinovat. A nezapřel v sobě znalce ústního podání, při němž vypravěč promlouvá za sebe a dovolává se odezvy potenci- álních posluchačů mezi čtenáři. Tento moment subjektivního zaujetí a podání, dotý- kající se strun orální kultury, s normou realistické fikce z doby kolem roku 1900 nela- dil – o to byl a zůstává čtenářsky působivější.

Realistický efekt? U českého čtenáře zaručený. Jeho účinky? Mezi účinky nejpřed- nější patří jistě dojem, že Šumava je česká, „naše“, všude tam se domluví česky. V tamních hlubokých lesích žijí podobně obyčejní lidé, jako jsem sám, mluví „mou“ řečí a zvládají větší obtíže všedního dne než já jinde, žijící pohodlněji, mimo odlehlá místa v pohoří. Při četbě tohoto autora Šumavu poznávám a vychutnávám, je to lá- kavý svět a toužím ho poznat na vlastní kůži a zblízka (a pokud se mu třeba osobně nepřiblížím a neokusím ho, četba mi to nahrazuje). A další účinky: drsná krajina je u Klostermanna pro člověka zkouška, jen někdy past. Všude je houževnatý dělný člo- věk doma, kde ob stojí a kde není sám, kde slouží svým nejbližším a pocituje vůči nim jisté poslání... atd. (U čtenáře nejen až naší doby mohou „realistickému efektu“ při- hrávat asociace na moderní ekologii a na její ideové principy.)

8 VIKTORA, Viktor. Klostermannova Šumava. In MAIDL, Václav (ed.). *Znovuobjevená Šumava : sborník literár- ních příspěvků z mezinárodního symposia : Klatovy 28.–30. září 1995*. Klatovy : Okresní muzeum, 1996, s. 135–143. ISBN 80-900253-7-4.

Řekli jsme, že „realistický efekt“ sledující působení díla má kritéria poněkud subjektivní, daná vkusem příjemce jako jednotlivce i jako nějaké vrstvy či skupiny v jistém čase. Pro důkazy, že co jedny vnímatele uchvacuje „pravdivostí“, pro jiné je šablonovité, není potřeba chodit mimo Klostermanna. Jen musíme opustit výkladový stereotyp, že se Karlu Klostermannovi od prvních vstupů do českého literárního života dostávalo bezvýhradně kladného přijetí (na rozdíl od německé prvotiny). To se týkalo jen vydavatelů a části čtenářů, ne literárního života v jeho rozpětí a dynamice. Vždyť první Klostermannovy romány vstupovaly na českou literární scénu plně moderně diferencovanou vertikálně i horizontálně. Vedle okrajů se v ní rozvíjel střední proud kvalitní beletristické četby a exkluzivního experimentu. Dařilo se v ní konečně románu i jeho modifikacím od umělecké kroniky po realistickou idylu, po báseň v próze a prózu lyrizovanou, od veršovaného eposu a lyrické písně po symbolistickou poezii A. Sovy a O. Březiny. Krystalizaci realismu, impresionismu, dekadence a symbolismu provázely spory o V. Hálka a J. Vrchlického. První recenzenti Klostermannových próz se za této situace až na ojedinělé výjimky neomezovali na zjištění, že na scénu české literatury přichází nový romanopisec s přitažlivou látkou a se zjevnou vypravěčskou vlohou. Hned napoprvé se ptali: míří Karel Klostermann do světa přitažlivé četby, chce a dokáže psát líbivě pro čtenáře a vděčně pro nakladatele, anebo má aspirace přispívat k probíhajícímu slohovému rozrůžňování současného slovesného umění?

Z hrstí recenzí, které na stránkách českých časopisů vítaly mezi rokem 1893 a 1895 první Klostermannovy romány (v těsné časové blízkosti tenkrát vyšly romány *V ráji šumavském* a *Ze světa lesních samot*), se zde soustřeďuji na přijetí románu *Ze světa lesních samot*, s odstupem pokládaného za stěžejní výkon produktivního autora. Jeho dobový kritický ohlas je pro tehdejší českou literární scénu reprezentativní: nového autora charakterizovaly časopisy od společensky průbojně a útočivě *Naší doby* po konzervativní „zábavný“ *Světobzor*, z orgánů moderny *Literární listy*, *Niva*, *Moderní revue* a také *Hlídky literární*, přející *Katolické moderně*. Čeho se různí recenzenti po svém dotýkali bez výjimky, byl jednak epikův poměr k „realismu“, jak se mu právě rozumělo, jednak jeho zaměření na velkou čtenářskou obec.

V prvotním kritickém ohlasu

„Kdyby slovo realismus nebylo tak mnohoznačné, řekl bych, že Klostermann je realistický pozorovatel, a kdyby slovo romantismus nebylo tak kompromitované, řekl bych, že Klostermann při realismu pozorování má romantickou náladu,“ čteme v recenzi prózy *Ze světa lesních samot* v *Naší době* z pera T. G. Masaryka. Jako iniciátor realistického proudu v tehdejší české politice a ctitel ruských realistů věděl Masaryk o rozsahu a obsahu pojmu realismus tenkrát své (a po svém ten pojem aktualizoval). Tím obezřetnější proto byl v pojmenování slohové dominanty Klostermannova románu. Jako romantický pocítoval příběh Kořánova manželství s měšťky náročnou paní Zdeňkou (která se mu nijak nezamlouvala). Co politicky činný recenzent oceňoval bezvýhradně, bylo niterné, spontánní češství románových postav, češství

bez nacionálního přízvuku. Autor prý působí „mile“ tím, „jak mluví k srdci o Češích a Němcích, přes to, že ovšem má to srdce své české a vřele české. A toho si vážím velice v době, kdy vlastenectví i lepších spisovatelů bývá tak okázalé a podškrtované,“ prohlásil Masaryk. Jako příklad autorova sympatického chápání jazykově smíšeného prostředí cituje Masaryk výrok hajného Vavruchy: „... modliti se nemohu, protože česky jsem zapomněl a německy ty modlitby neumím, třeba je stará odříkává den co den; také to člověku nejde od srdce, nenaučil-li se od matky.“ Vytríbený smysl pro jazykově smíšené prostředí chválí recenzent Naší doby u Klostermanna ještě v závěru svého posudku: „Těžký úkol slohový je, vypočítat lidi mluvící německým dialektem; autor se i o to pokusil.“⁹

Jako vyznavač uměleckého realismu a iniciátor realismu v celém českém uvažování a jednání se tedy Masaryk zdráhal uznat v Klostermannovi realistického romanopisce. Zato v něm uvítal spisovatele sobě blízkého v nazírání na česko-německé soužití a na vůli člověka sloužit kdekoli, kde je ho zapotřebí, třeba v odlehlých lesních samotách.

Nesrovnatelně kritičtější vůči slohovým postupům románu *Ze světa lesních samot* a distancovanější vůči autorovi jsou dva posudky Jindřicha Vodáka v časopisech blízkých moderně.

V Nivě uvítala značka „jv.“ (pod ní psával Jindřich Vodák) Klostermannův sloh, že připomíná „způsob slovanských zpěvů epických a pohádek“. Recenzent takto citlivý a uznalý k prvkům orálnosti v Klostermannově vyprávění vzápětí nicméně zesměšnil slohově „vysoké“ pasáže románu jako „ryze profesorský rys, jenž připomíná elaboráty, které se nám na vyšším gymnáziu četly jako model českých úloh“ (příklad z románu: „... hůře a hůře řádila vichřice, praskot a šum, jakoby gigantové, přikovaní v útrokách Tartaru, pout se zbavivše, ven se byli dostali a v nový boj se utkali s mocnostmi nadzemskými“). Šumavskou přírodu, vytkl recenzent, líčí Klostermann bez duše, příliš „turisticky“, jeho postavy mají význam jen krajopisný, ne obecně lidský. Dokonce sám příběh románu se jevil Vodákovi jen plytký, bez hlubšího smyslu. Takto z pozic jiných nároků na literární dílo, než byly výchozí ambice Klostermannovy, Vodák postavil román *Ze světa lesních samot* na okraje současné literární scény a jejích ctižádostí, jak jim rozuměl. Na závěr přímo aforisticky vytkl líbivé vrstvy románu a autorovy dispozice stát se spisovatelem, za kterým jde velké čtenářstvo (a kterého si bude předcházet nakladatel, že na něm zaručeně vydělá): „Myslím však, že zvláštní divoká scénérie, příšerné a senzační příhody s pytláky, rozčilující výjevy náhlých neštěstí, jimž padá lidský život za obět, přírodní láska párku pürstlinského a flygaré-carlénovsky sentimentální zjev ženušky revírníkovy opatří p. Klostermannovi dost vděčného čtenářstva. A co může být nakladateli milejšího?“¹⁰

S podobnými výhradami pojednal též recenzent o románu *Ze světa lesních samot* v Literárních listech ze 16. března 1895. Tentokrát pojmenovává, čím se umělecký realismus liší od realistického efektu v našem smyslu: „Hesla špatně chápaného

9 F. [=MASARYK, Tomáš Garrigue]. *Ze světa lesních samot* : román Karla Klostermanna : v Praze, Jos. R. Vilímek. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1895, roč. 2, č. 5, s. 557–558.

10 jv [=VODÁK, Jindřich]. [Karel Klostermann : *Ze světa lesních samot* : Vilímek 1894]. *Niva*. 1895, roč. 4, č. 5, s. 111–112.

naturalismu a realismu dopomohla mnohým literárním diletantům k lacinému renomé [...]" ; dřív „opěvovali přírodu v byronovských výlevech výstředního citu, proč by se nenaučili také zpodobovati reálnost!“ Nový romanopisec, příznává Klostermannovi recenzent, odkoukal postupy uměleckého realismu: vidí a slyší Šumavu jako „každý obyčejný člověk nebo kdokoli z tuctových letních návštěvníků tohoto kraje, zná cenu banálních příběhů a pojednává je podobně jako poučné povídky pro mládež o Eskymácích a Indiánech“. Jeho podání navazuje jednou na „epické zpěvy a pohádky slovanské v jejich úsečnosti, spádnosti a prostotě,“ jindy na „strojenost a hledanost románů vlčkovských,“ opět jindy na „žoviální tón starých pánů nutících se bavit společností...“¹¹

Dvě recenze Jindřicha Vodáka v časopiseckých tribunách etablojící se moderny vítaly tedy nového autora Karla Klostermanna v rychle proměnném dění českého písemnictví jako jedinečného vypravěče disponovaného k popularitě. Nepatří k uměleckým realistům, konstatoval Vodák poobakrát, ale poučil se od nich a bezpečně ví, jak se iluzí věrného obrazu světa sobě blízkého dobírat širokých účinků, jak vyvolávat atraktivní dojem skutečnosti. Autor glosy o románu *Ze světa lesních samot* v *Moderní revui* už jenom výhrady k líbivě realistickému efektu lapidárně s jemnou ironií shrnuje (citují celý posudek): „Mase kniha se bude líbiti, je tu pro ni zajímavý děj, uměle přes 300 stran roztažený, nepostrádající efektních scén. Samí dobří a hodní lidé. Běžný život zachycen dosti dobře. Některá místa líčení, přes rozvleklé vypravování jednotlivých scén, pohnou znalého krajů těch k dočtení knihy.“¹²

Od hlasů modernisticky programních se zásadně odlišil Fantišek Holeček, stoupenec Katolické moderny.¹³ Prý, představuje se v roli referenta o nové knize v Hlídce literární, navštívil nového autora v Plzni, vyzpovídal ho, poznal v něm milého člověka a „upřímného Čecha“ a získané informace otiskl v předchozím čísle časopisu. „Líbila se mi knížka ta,“ prohlašuje úvodem o románu *Ze světa lesních samot* a ve střehu vůči možnému pohoršení ze strany stoupenců moderny dodává na svou obranu: „Skoro se bojím, že řeknou mnozí, že jsem literární zpátečník. A mně přec líbí se vše, co nového, když to vpravdě umělecké, třeba to byl autor dekadent, symbolista. Pochutnávám si věru na Verlainovi, Mallarméovi i Maeterlinckovi a přečetl jsem dychtivě i vše, co napsal například u nás Karásek, Merta [?], Březina, Procházka atd. (jaký dojem to na mne učinilo, sem nepatří, a proto o tom psátí nebudu), ale líbil se mi a líbí se dosud i román *Ze světa lesních samot*. Je to četba – mám-li se už vyjádřiti slovy některého z nejmladší generace – nemoderní, ale zdravá, normální.“ Stoupenec Katolické moderny spěchá své přitakání Klostermannovu románu vysvětlit: ne všecko, co má „devizu aristokratického“, člověka rozehřeje či dojme. Čtenář naopak cítí „nudu, rozervanost; jste nespokojeni, aniž víte, proč a zač“. Naopak u Klostermanna je vše „zdravé, normální – vzduch, příroda, lidé, autor a zdraví jest i v tom, co se vám zdá na první pohled v rozkladu“. Autor si prý někdy zamoralizuje,

11 jv [=VODÁK, Jindřich]. [Karel Klostermann : *Ze světa lesních samot*]. *Literární listy*. 1895, roč. 16, č. 8, s. 138–140.

12 Ch [=CHALOUPKA, B.]. K. Klostermann : *Ze světa lesních samot*. *Moderní revue*. 1895, roč. 1, č. 1, s. 90.

13 HOLEČEK, František. [Ze světa lesních samot : román K. Klostermanna]. *Hlídka literární*. 1895, roč. 12, č. 3 a 4, s. 100–102, 129–132.

„ale jen lehce“. Následuje už jen chvála „ušlechtilého“ realismu (bez choulostivých scén), napínavého děje, vzrušujících událostí podle skutečnosti. Posudek postavený na konfrontaci modernistických skepsí a klostermannovského přitakání životu končí důvěrou v autora plodného (jeho další román *Za štěstím se právě ohlašuje*).

Jenom Světozor přinesl o románu *Ze světa lesních samot* referát blízký reklamě. K ní se hodila zmínka, že tato próza je „první z větších česky psaných prací Klostermanna–Faustina“ a že se líbila, už když vycházela na pokračování v *Osvětě*: „Bylo tu tolik nového i silného a neobyčejného, tolik, řekli bychom, přírodně neurvalého a na druhé straně zas dojmavého, že rozvoj a postup práce byl očekáván s dychtivostí.“ Prý stejně mocným dojmem jako při četbě na pokračování působí dílo i „v knihové podobě“: „Román *Ze světa lesních samot* jest zdařilou, byť lyricky zbarvenou epopejí krás tajemných hvozdů šumavských, jak jsou spisovatelé z autopsie známy z doby před katastrofou živelní a kůrovcovou. Klostermann miluje Šumavu, miluje i drsné obyvatele jejích hor a tuto lásku umí způsobem nadmíru milým vzbuzovati i ve svém čtenářstvu.“ Zárukou působivosti a „pravdivosti“ díla je tedy Vykoukalovi spisovatel, jeho poznání látky, o které píše, a jeho citový prožitek sugerovaný čtenáři. Jenom sloh by prý měl být „pružnější“, uzavíral opatrnou výhradou referent, autorův výtvar a výraz jinak vřele doporučující.¹⁴

Prvotní kritické přijetí Klostermannova románu *Ze světa lesních samot* tedy bylo v českých časopisech velmi kontrastní a vůči spisovateli přísné. „Přeběhlíka“ od němčiny k češtině výslovně pochválil jenom konzervativní Světozor. A pouze tam zněla bezvýhradná chvála realistického efektu. Ostatní recenze konstatovaly spíše slohový eklekticismus, příhodný pro dobrého vypravěče orientovaného na bezprostřední úspěch u velkého čtenářstva.

Podobným výhradám literární kritiky nebyl v tom čase vystaven Klostermann sám, naopak. Uprostřed devadesátých let se stoupenci moderny podobně distancovali od vypravěčů na literární scéně již zabydlených, jako byli Alois Jirásek i K. V. Rais. Ignát Herrmann si užil své nejen až s románem *Otec Kondelík a ženich Vejvara*.¹⁵ V osobním dopisu se Karel Klostermann přiznával k tomu, že „moderní“ snahy v literatuře vskutku nesdílí: „... jsem snad staromódní; jakáž pomoc! Fin de siècle nervózním nedovedu býti, a část čtoucího obecenstva vezme jistě se mnou zavděk.“¹⁶

Oblíbený spisovatel Karel Klostermann se účastnil literárního života až do své smrti (1923) a recenzentská reflexe provázela jeho práce po těch bezmála dvacet let. Zmnožovala se i prohlubovala při autorových životních jubileích. V tom čase zasaženém válkou a vznikem československého státu se horizonty recepce pozměňovaly a jedna moderna střídala druhou. Prvotní charakteristika autora disponovaného k popularitě a k široké odezvě se už jen různě potvrzovala. A přijímalo se to záhy

14 F.V.V. [=VYKOUKAL, František Vladimír]. *Ze světa lesních samot* : vypravuje Karel Klostermann : nákladem Vilimkovým. *Světozor*. 1894–1895, roč. 29, č. 16, s. 190.

15 MOCNÁ, Dagmar. *Případ Kondelík : epizoda z estetiky každodennosti*. Praha : Karolinum, 2002. 309 s. ISBN 80-246-0312-8.

16 Karel Klostermann Antonínu Rezkovi, Plzeň 24. června 1894, Literární archiv Památníku národního písemnictví (fond A. Rezek).

jako fakt i zásluha, ne jako autorova konzervativnost nebo nedostatek kreativity.¹⁷ „Napomenutím“ jiného druhu, přicházejícím vůči produktivnímu romanopisci zvenčí, z prostředí společensko-politického, bylo zapotřebí okamžitě čelit. V příběhu, který popsal již v roce 1926 Max Regal, jsou hlavními dějišti Plzeň a Vídeň.

II. V zorném poli veřejnosti a zaměstnavatele

Autor typu K. Klostermanna, schopný psát zajímavě a rychle, mohl být sice – zvláště při svém vstupu do české literatury – literární kritikou hodnocen tak stroze, že to hraničilo s dehonestací, ale to nijak neomezovalo jeho možnosti literární sebe-realizace. Pro ni důležité byly publikační možnosti, knižní trh a k tomu jistá míra občanských svobod a názorové tolerance. Co se vydávání a šíření populární literatury týká, v tom již české prostředí konce 19. století nabízelo vícero redakcí a nakladatelských domů kompletní servis: čerstvého rukopisu (mohl být ještě nedokončený a počítalo se s tím, že autor přijme tempo práce stanovené redakcí a tiskárnou a riskovaly se prodlevy z jeho strany) se ujímaly napřed pohotovité časopisy (delší práce v nich vycházely na pokračování, tím stimulovaly zájem o autora i o jeho dílo). Vzápětí nato nakladatel autorovi nabízel různé ediční formy (vydání sešitové–knižní, vázané–brožované, ilustrované–neilustrované) a již zformované a zavedené knihnice, v nichž autorova díla rozmanitě šířil. Takto byl nový rukopis honorován nadvakrát. (Navíc ještě mohl získat některou z existujících literárních cen, což zvýšilo finanční příjem a prestiž spisovatele, k tomu mělo i reklamní efekt.)

Od jisté chvíle nakladatel přistoupil k sebraným spisům, když plodný autor měl hodně titulů již otištěných a čtenářstvem žádaných, přitom jeho invence a výkon trvaly. To umožňovalo osvěžovat reedice díly novými a takto obraz živého spisovatele atraktivizovat. Ovšem stát se spisovatelem z povolání, tj. spolehnout plně jenom na výkon pera, se i tak v daných okolnostech odvažoval v Čechách z doby Karla Klostermanna jen málokdo. Počty čtenářů v českém jazyce při veškeré demokratizaci kultury a vzestupu širokých lidových vrstev byly (ve srovnání třeba s němčinou) omezené, náklady různých typů čtiva a knih si navíc konkurovaly. Ze vzdoru, když byl propuštěn z redakce Národních listů a ne svou vinou se neudržel ani v dalších stálých zaměstnáních, se spisovatelem z povolání stal Jakub Arbes, ale jeho příklad mohl v tomto směru působit varovně. Školské službě se i za nejvypjatější tvůrčí práce věnoval Alois Jirásek a K. V. Rais, Ignát Herrmann plnil své stálé rubriky v novinách, jednotřídku spravoval divácký učitel Alois Mrštík...

Karel Klostermann byl až do roku 1908 profesorem na plzeňské německé reálce a této jistoty se pro nejisté postavení spisovatele nehodlal vzdát. Sloučit nároky zaměstnání se spisovatelskou kariérou nebylo nijak snadné, vzato zevnitř, z pozice

17 Takto byl Karel Klostermann prezentován v renomovaných naučných slovnících. „K. má pojištěno čestné místo v řadě našich spisovatelů, kteří přiblížili se k lidu a snaží se lid přiblížiti k sobě,“ konstatuje Ottův slovník naučný nové doby v samém závěru 19. století. Srov. *Ottův slovník naučný*. Díl 14, Kartel – Kraj. Praha : J. Otto, 1899, s. 407–408. Masarykův slovník naučný nad uzavřeným již dílem starší určení obměňuje takto: „Práce K–ovy, libivé a romantické, živé a rušné, lehké, téměř konvenční, jsou dobrá lidová četba.“ Srov. *Masarykův slovník naučný*. Díl 3. Praha : Československý kompas, 1927, s. 1 026.

tvůrce. Zvenčí budila ta dvojí výkonnost (a dvojí příjem) nejenom obdiv, ale také závist, v Klostermannově případě i nacionální zášť. Aféru, kterou vyvolal román *Za štěstím*, popsal s využitím řady originálních dokumentů Max Regal ve svém stále cenném *Životě a díle K. Klostermanna z roku 1926*.

Román *Za štěstím* vycházel na pokračování v Osvětě 1893, nato s ilustracemi V. Černého ve Vilímkově ilustrované knihovně rodinné roku 1895. Na rozdíl od dvou románů šumavských, vydaných u Vilímka krátce předtím (*V ráji šumavském*, *Ze světa lesních samot*), šlo tentokrát o román časově tendenční. Podtitul „román ze života vídeňských Čechů“ ohlašuje, že hlavním dějištěm bude tentokrát Vídeň, hrdiny pak Češi v metropoli žijící. V románě část z nich patří k rakouské byrokracii a k poněmčené vídeňské smetánce díky tomu, že se tam dokázali vyšplhat a dělají všechno pro svůj společenský zdar. V kontrastu s Čechy porakouštěnými se v románě ukazuje houf českých naivních přivandrovalců za chlebem, kteří své tažení „za štěstím“ dříve nebo později prohrávají, ztrácejí svou identitu, zdraví, život. Mezi dvěma kontrastními skupinami vídeňských Čechů se pohybuje čtveřice českých vysokoškolských studentů. Z nich jeden se vypočítavým chováním protlačí mezi byrokratickou smetánku, další se vrátí do Čech odhodlán působit k zlepšení domácích poměrů, nadaný advokát a lékař zaujmou profesní pozice ve Vídni s předsevzetím sloužit tu nezištně ve prospěch Čechů a češství.

Román je situován do roku 1866, do času prusko-rakouské války. To mohlo v informovaném čtenáři asociovat Zolovu Nanu, pointovanou porážkou Francie v prusko-francouzské válce. V širokém měřítku to mohlo budit nejrozmanitější vzpomínky na válku prusko-rakouskou, která třicet let před vydáním románu *Za štěstím* plenila české země – a kterou Rakousko prohrálo. Kritický osten vůči panovačné a k Čechům neprávem přezíravé „Vídni“, v motivech války poukrytý, vyvstává explicitně v celé řadě salonních i hospodských debat. „**Jakým právem smíte nás prohlašovat za mrtvolu?**“ namítá uvědomělý český student práv při svatební hostině v salonu na řeči pánů, že bude nutno po válce potlačit Slované, zejména Čechy v rakouské říši. „**My žijeme, pane... Důkazem toho jsem já, který, ač mlád, neostýchá se vám to povědět. Divné jsou ovšem poměry, které dovolují rakouskému úředníku státnímu takhle se pronášeti o rakouském národě. Stojím vám za to, že my se přičiníme, aby tyto poměry se změnily.**“¹⁸ Protičeské výroky vložené v románě do úst záporných postav silně rezonovaly v čtenářském přijetí ještě po desetiletích.¹⁹

Tendenční román v pročeském duchu vcházel do politicky rozbouřené atmosféry let 1893–1895. Následky toho pro Karla Klostermanna na sebe nedaly dlouho

18 KLOSTERMANN, Karel. *Za štěstím : román ze života vídeňských Čechů*. Praha : J. R. Vilímek, 1895. 443 s. Cit. s. 318–319.

19 Výmluvně v tom ohledu jsou spisky neznámou rukou do výtisku románu *Za štěstím* v Knihovně ÚČL AV ČR, sign. A 513. Dvě glosy tužkou rámuji tento protičeský výrok románové postavy: „**Tě české slávě, lépe řečeno švindlu, bude brzo konec – za pár let budou ukazovat poslední zbytky po jarmarcích. Kdyby se vláda odhodlala zavřít deset takových křikounů, bylo by beztoho hned po komedii.**“ (Tamtéž, s. 117.) Někdy po roce 1918 si neznámý čtenář po pravé straně citovanou pasáž tužkou po straně zatřhl a k ní na okraj poznamenal: „28. říjen 1918.“ Na konci odstavce do zbylého řádku týž čtenář tužkou vepsal odsudek řeči postavy, jako by šlo o názor živé osoby: „Pes, kdo takhle mluvil.“ – Týž čtenář – patrně v témž aktu čtení – zálibně tužkou na okraji stránky 309 komentoval diagnózu pronesenou lékařem nad pacientem v nemocnici: „je vidět, že Klostermann studoval medicínu!“

čekat. „Nejspíše páni kolegové učinili úřední oznámení proti svému kolegovi a zemská školní rada v Plzni vyžádala si od ředitelství sešity Osvěty, pokud tam román byl otištěn.“²⁰ Proti obvinění z „národní nesnášenlivosti“ z počátku roku 1896 se Klostermann bránil vzápětí velkým rozkladem. (Je cenný tím, že v něm autor podal svou charakteristiku inkriminovaného díla, v níž jeho tendenčnost bagatelizoval. Zato se na svou obranu dovolával časopisu, který román uveřejnil, a oficiálního uznání, jehož se dílu dostalo v podobě ceny: „Román byl uveřejněn v Osvětě, listě seriozním a konzervativním, v revui, která se těší sympatiím umírněných a jež by nepřijala, co by neobstálo před tribunálem vpravdě dobrého smýšlení. [...] byl poctěn cenou 200 zl. české Akademie císaře Františka Josefa, jež je pod protektorátem Jeho Cís. Vys. p. arcivévody Karla Ludvíka...“²¹

Na váhu svých argumentů pochopitelně K. Klostermann nespoléhal. Hledal vlivné politické přímluvce. Ty hlavní našel v knížeti Schwarzenbergovi a hlavně v prof. Ant. Rezkovi. Celou tu aféru se snahou Klostermannovi pomoci sledoval jeho nakladatel J. R. Vilímek. Když s úlevou informoval spisovatele z Prahy v červenci 1896, že nebezpečí jeho suspendování je zažehnáno, poznamenal varovně: „Máte mnoho nepřátel v Plzni.“ Podobných udání, třeba jiného rozsahu a účinků, si Klostermann zažil povícero. Max Regal podotkl v souvislosti s tou první aférou, že se staré animozity promítly ještě do výměru Klostermannovy penze po roce 1918.

Kariéra spisovatele, lze usuzovat z jednoho připomenutého Klostermannova životního příběhu, byla v onen čas (aféra proběhla v letech 1896–1897) jistější než kariéra státního zaměstnance. Český nakladatel si „afér“ pana profesora Klostermanna nemusel všimnout, mohl dál vydávat jeho prózy (třeba s tichým zadostiučiněním, že podporuje jeho i českou literaturu a sám nepřijde zkrátka). Navzdory udání, provázejícímu první vydání románu *Za štěstím*, se vydání druhé téhož titulu objevilo po deseti letech (v 8. svazku autorových spisů vydávaných u J. R. Vilímka v roce 1906, další reedice následovaly roku 1912, 1920, 1928 a 1937).²²

Latentní napětí mezi nakladatelstvím J. R. Vilímek a Karlem Klostermannem vznikalo z rychlého tempa práce na obou stranách. Autor osobně zaujatý psaním nějaké nové prózy nejednou nestačil požadavkům, které na něj kladlo nakladatelství sledující svůj harmonogram titulů, závazný s ohledem na odběratele. Když do takto vznikajících kolizí zasáhla navíc světová válka, ze Sebraných spisů vypadly fejetony a vřazovaly se tam částečně až po spisovatelově smrti, již zcela anebo zčásti mimo jeho autorskou účast.

20 REGAL, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 176 s. Cit. s. 61an.

21 REGAL, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*, s. 65.

22 Karel Klostermann : personální bibliografie. Zpracovali Jiřina Mikušková a Jitka Saková. České Budějovice : Krajská knihovna, 1976. 71 s. Podle údajů autorek stran stránkového rozsahu románu *Za štěstím* by vydání druhé až čtvrté měla být asi o osmdesát stránek delší než to první a pozdější, tomu ovšem dostupná data v katalogu Národní knihovny v Praze ani ověřené exempláře vybraných vydání románu neodpovídají. Rozsahem i zněním jsou tyto reedice blízké vydání prvnímu, jenom ilustrace v nich scházely. Vybrané spisy Karla Klostermanna vydávané v Odeonu 1956–1959 román *Za štěstím* neobsahovaly, až roku 1988 ho znovu vydal Melantrich.

III. Odložené vzpomínky a fejetony

V souvislosti se svou pečlivou edicí románu *Ze světa lesních samot* doložil kdysi Miloslav Šváb porovnáním autorových rukopisných předloh s jejich časopiseckými a knižními otisky v prvních a dalších vydáních, že v procesu uveřejňování se postupně z Klostermannových próz vytrácely jazykové prostředky zbarvující spisovný projev prvky hovorovými, nářečnými a vůbec různojazyčnými. Toto ochuzování spisovatelova výraziva přičítal mj. autorovi. Vyslovil domněnku, že Klostermann patrně nedohlížel na tisk svých textů, že nedbal na autorské korektury.²³ Švábem zjištěné redukce by měly upozorňovat dnešní editory, aby před pravidlem poslední ruky při nových vydáních vybraných Klostermannových próz dávali přednost zněním, jež stojí co nejbliž rukopisům, eventuálně aby k rukopisům přihlíželi, pokud se uchovaly. Ale domněnka, že rychle tvořící autor zanedbával korektury, obstojí jen zčásti.

Nasvědčuje tomu uchovaná korespondence mezi nakladatelstvím J. R. Vilímek a K. Klostermannem (LA PNP, fond J. R. Vilímek). Za firmu psával někdy redaktor Jaroslav Janeček a jeho rukou psané dopisy jsou v uchovaných průpisech dnes z větší části nečitelné. Ale většinu dopisů podepisoval (v originálu) nakladatel – v kopiích z fondu nakladatelství tyto podpisy vesměs chybí. Jsou to dobře čitelné průklepy na stroji. Jde o neúplné výseče z původně soustavné korespondence z let asi 1908–1922 mezi nakladatelem a spisovatelem (jeho ručně psaných dopisů je v tomto konvolutu jen několik). Ale i při této neúplnosti svědčí dané písemnosti o tom, že ve Vilímkově nakladatelství vládla „dokonale organizovaná práce továrního charakteru“.²⁴

Opakovaně byl Klostermann vyzýván a žádán: pošlete pokračování, aby tiskárna mohla sázet, aby se dokončil a včas rozeslal sešit nebo další svazek vašich spisů, abychom neztratili předplatitele. Pošlete dokončení nového románu (již sázený nový román *Ecce homo!* neměl celé měsíce dopsaný konec, jak prozrazují nové a nové urgencye). Zaslouhou korekturu vraťte obratem, ovšem textový podklad, z něhož tiskneme, nemůžeme poslat, protože si ho na zvláštní záruky u majitele časopisu (kalendáře) půjčila tiskárna a ta podle něj už tiskne. – Za těchto okolností bývalo nasnadě, že autor otisk zasláný mu ke korektuře nanejvýš přehlédl a nepátral po tom, co se předtím v tiskárnách a v redakcích z jeho původních textů vytratilo.

V rázném pracovním tempu, jaké vyžadovala příprava a distribuce sebraných spisů, přitom nakladatel na sebe bral opatřování textových podkladů Klostermannových próz otištěných dříve v časopisech, sbornících, almanaších, novinách. Zvláště pracné to bylo při přípravě fejetonů z časopisu *Politik*. Vilímek měl nejosobnější zájem vydat tuto část drobné prózy v rámci Klostermannových spisů. Do pracné přípravy však vstoupila první světová válka.

Když těsně před jejím začátkem hlásil J. R. Vilímek 19. června 1914 autorovi, že ze své strany připravuje k vydání fejetony z časopisu *Politik* (sehnal potřebná čísla

23 ŠVÁB, Miloslav. Ke genezi a historii textu Klostermannova románu *Ze světa lesních samot*. In *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni : jazyk a literatura*. Sv. 10. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 71–98.

24 az [=ZACH, Aleš]. Jos. R. Vilímek. In *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Díl 4, S–Ž : dodatky k LČL 1–3, A–R, svazek II, U–Ž : dodatky A–R. Praha : Academia, 2008, s. 1 339–1 350. ISBN 978-80-200-1671-3.

a dal je odtud opisovat), přiznal se: „Při této příležitosti nahlédl jsem do těchto fejetonů a věřte mi, že zaujaly mne tak, že zapomněl jsem na veškeru běžnou práci, která na mém stole čekala na vyřízení, jakož i na ‚gábl‘, který mi docela vystydl...“ Autor by se dopustil hříchu, nabádal nakladatel, „kdyby tyto veselé náměty v českém překladu neocly se ve Vašem souborném vydání spisů a kdyby odkázány byly k zapomenutí ve starých ročnících Politik. A nejen ony veselé historie, nýbrž i ony vážné příběhy, které s nemenším zájmem byly čítány.“ Když to neudělá autor, naléhá opakovaně nakladatel, „žádný na světě to neučiní za Vás – aspoň ne tak, jak Vy chtěl byste to viděti v českém rouše a v přiměřeném zpracování“. Ještě dotřetice apeluje Vilímek na autora, aby se neprodleně věnoval svým starším německy psaným fejetonům a připravil je pro své české spisy: „kosatá“, připomíná Klostermannovi, se neptá.

Krátce po tomto vážném apelu k autorovi, aby neprodleně připravoval k tisku své fejetony, podává Vilímek 24. června 1914 skeptický raport o přípravě textových podkladů pro ně: „Bojím se jen, že my s opisováním a Vy se zpracováním nebudeme včas hotovi. Doposud bylo prohlédnuto pět ročníků, takže zbývá jich ještě patnáct prohlédnouti...“ Za těchto okolností, přiznává, by raději vydal ve spisech svazek, který má autor již hotový, „takže byste tím získal pro zpracování německých črt přece jen více času“. Přestávku ve vydávání Spisů si dovolit nelze, uzavírá kategoricky. A fejetony se nebudou tisknout tak, jak je opisuje nějaká německy mluvící slečna z Vršovic, kterou na tu práci zvláště najal, její opisy „slouží jen Vám za podklad ku zpracování“.

Úplně jiný tón nabývá jednání stran fejetonů po započetí války. Nakladatel ze své strany podle dopisu ze 14. srpna 1914 odhodlaně pokračuje v jejich přípravě v naději, že je vydá hned, jak se „bouřlivé časy přeženou“. „Ačkoli celá Evropa je v ohni a my všichni toneme v nejistotě příštího vývoje událostí, přece přepisují se u nás velmi horlivě fejetony ročníku 89 a ocitáme se tím na konci seznamu oněch fejetonů, jež jste nám laskavě k přepsání označil.“ Následuje věčná prosba k autorovi, aby nakladatelství postoupil svůj seznam fejetonů z let 1890–1907 a po svém zpracovával fejetony v nakladatelství přepsané, zasílané v příloze.

Již v září téhož roku 1914 se vynořuje v dopisech J. R. Vilímka K. Klostermannovi nové téma: vzpomínky na rok 1865–1866. Za napjaté atmosféry kolem počátku světové války, zdá se, Karel Klostermann začal ze svých starších fejetonů zpracovávat část věnovanou útěku z Vídně na Šumavu za války v roce 1866 (prvního vydání se vzpomínkám *Na útěku* dostalo až 1923 v autorových *Spisech*). Zatepla odeslal svůj nový rukopis J. R. Vilímkovi a ten mu 22. září 1914 vyložil své mínění a doporučil poodložit jejich vydání na jiný čas. Prý vzpomínky na dobu, „která za dnešních válečných poměrů jest z ohledů konfiskačních choulostivá“, četl neprodleně, jak přišel rukopis. „Zajímaly mne samého velice ty pěkné Vaše vzpomínky a jistě mnohému čtenáři jimi se zavděčíte,“ ujišťuje nakladatel spisovatele, váhá však je vydat: „Ale nemohu, drahý příteli, zatajiti Vám své obavy, že na věc, která jindy prošla by jako úplně nezávadná, dnes sáhl by nelítostně pan návladní. Vždyť dnes jsou poměry takové, že konfiskační praxe zostřena na míru nejkrajnější a věci, v kterých by nikdo nic závadného neshledával, nenaleznou milosti před očima úřadů. Tak myslím, že samotné líčení protipruské nálady v Rakousku před válkou r. 1866 mohlo by přivoditi konfiskaci, poněvadž dnes konfiskují se i listy kvůli obrázku, na kterém jest

zobrazen pruský důstojník v ruském zajetí.“ Vilímek se svému spisovateli omlouvá a prosí za pochopení: „Chápu dobře, že měl jste nejlepší úmysl se svými válečnými vzpomínkami přijíti dnes do válečné nálady ‚à tempo‘, ale kdyby jen cenzura neviděla mouchy tam, kde dle našeho zdání vůbec žádné nejsou.“

Pouhé dva dny po této domluvě píše Vilímek již své poděkování Klostermannovi, že vyhověl jeho žádosti a vzpomínky na rok 1866 „ponecháme na dobu pozdější“. V postskriptu téhož listu z 24. září 1914 pisatel adresáta ujišťuje: „Na dokončení vzpomínky na rok 1866 se těším a rukopis celé této práce dám pečlivě uložit.“

Knížka vzpomínek Klostermannem psaná a nakladatelem pozdržená v roce 1914 vyšla poprvé až jako 29. svazek Sebraných spisů (Na útěku, 1923). Nakolik ještě toto vydání mohl sledovat autor, nevíme, jako nevíme, v jakém vztahu bylo to první vydání k uchovanému rukopisu. Jedno je jisté: tato část vzpomínkových próz upadla v nezasloužené zapomenutí.

Rané Klostermannovy fejetony se po spisovatelově smrti ještě postupně včleňovaly do Sebraných spisů vydávaných u Vilímka. Jak si počínali jejich cizí překladatelé a vydavatelé, nakolik znali části již kdysi autorem připravené nebo aspoň zredigované, neměli jsme zatím ani pravý důvod zjišťovat, když jsme nevěděli o počínající fázi práce konané těsně před světovou válkou a na jejím počátku ještě v dělné součinnosti nakladatelství a plně aktivního autora.

Úhybné manévry vynucené válkou (po níž následovaly obtíže se zdražením papíru ap.) zapůsobily velmi rušivě na Klostermannovu literární dráhu v její závěrečné, bilancující etapě. Mnohé nejasnosti konstatované bibliografy nelze překonat, pokud se neobrátime k existujícím archivním pramenům a k rukopisům uloženým, pokud jde o Karla Klostermanna, také v několika jeho domovských městech. Dosud neobjevená nebo neinterpretovaná osobní korespondence nabídne i některé odpovědi na otázky nepřímou vytčené pořadateli tohoto setkání.

Martin Tomášek

Mytopoetické aspekty literární krajiny v raných prózách K. Klostermanna

Některé německé črty publikované v letech 1885–87 časopisecky později Klostermannovi poskytly materiál k povídkám, další po spisovatelově smrti přeložil, přepracoval a vydal M. Regal. Vzhledem k povaze našeho tématu postačí, omezíme-li se na texty samotným Klostermannem revidované a 1890 vtělené do knihy *Böhmerwaldskizzen*, respektive na jejich český překlad *Črty ze Šumavy* (Klostermann 1986). K okolnostem vzniku knihy poznamenává Regal v klostermannovské monografii, že se německé fejetony vycházející v staročeském pražském listu Politik setkaly s nečekaně kladnou odezvou, na čemž se prý vedle tajené identity autora podílela především jeho nenacionální pozice, která zároveň přirozeným způsobem přidružovala Šumavu ke zbytku Čech (Regal 1926: 89). Další důvody úspěchu však už podle nás měly povahu povýtce literární. Právě k nim – ač se to tak na první pohled nemusí jevit – směřuje hodnocení redaktora Osvěty V. Vlčka získávajícího Klostermanna pro česky psanou tvorbu. V dopise adresovaném autorovi si na právě vydané práci vedle sečtělosti, stylové vytríbenosti a duchaplnosti cení především Klostermannovy výtečné znalosti staré Šumavy s jejími originálními lidskými povahami a charakteristickými příběhy, jeho rodové i citové příslušnosti k popisovanému a navrch dodává: „*Vaše upomínky posvěceny jsou zlatou poezií mladého věku*“ (Regal 1926: 91). Vlček zde v podstatě pojmenoval to, čím především Klostermann okouzloval čtenáře, a snad jej tím také nepřímo upozorňoval na těžiště jeho literárního talentu.

Těžko bychom mohli plně pochopit, jaký byl Klostermannův vklad do dobové české literatury, pokud bychom se nejprve nedotkli několika spisovatelů, kteří jej ve zobrazení Šumavy předběhli. Jako přínosné se nám jeví srovnání *Črt ze Šumavy* s Nerudovými bohužel nepřiliš rozsáhlými, zčásti idylicky dovolenkovými, zčásti vlastenecky rozhněvanými *Eklogami* z roku 1871. V jejich třetí kapitole zasvěcené výletu k pramenům Vltavy jako by Neruda náhle vypadl z role vtipného, často ironického glosátora všeho, co upoutá jeho pohled. Průjezd mezi stromy vyvrácenými vichřicí nad „*foršovnou na Bušíně*“ mu dá nejprve pocítit „*divně divoký poklid hřbitova*“ stvořeného „*rozzuřenou přírodou*“ (Neruda 1894: 239–40). Cesta přes rašelině v něm vyvolává tísnivé představy nikoliv nepodobné klostermannovským. Prales mu zase svým velebným tichem připomene chrám, jehož „*temným, a přec světlým stropem nebe jen místečkem modře problýská, jako drobný kamínek v mozaice. Chrámové sloupy jsou štíhle vypnuty. Týl zabolí, chceme-li dohlédnout až k jich konci. Větvoví se proplítá, že to vypadá ve výši jako krásné vyšívání. Po kmenech táhnou se až k zemi chumáče šedých vousů. Některá souš přímo ještě stojící, ale již bez listu, bez kůry, vypadá jako kostra bílá*“ (Tamtéž: 241). Nesentimentální pozorování přirozené vazby života a smrti, kdy např. z trouchnivějšího těla lesního velikána vyrůstají desítky malých stromků, mu dokonce na okamžik dává zapomenout na sebe

sama a na svůj novinářský úkol. Shodují-li se Neruda s Klostermannem v detailu, je to jen přirozené, neboť sledují stejné jevy, liší se ale celkovým vyzněním: tam, kde Klostermann vidí konec staré Šumavy, spatřuje Neruda obeznámený právě s životními funkcemi šumavského pralesa přirozený přírodní jev. Nostalgik Klostermann srovnává na prahu čtyřicítky přítomný stav s dětskými, nepochybně fantazií upravenými vzpomínkami; Neruda – tvořící *Eklogy* v přibližně stejném věku – prožívá intenzivně dnešní Šumavu, jeho pohled se přitom nezdá být ovlivněn žádnou představou, která by předcházela vlastní zkušenosti, žádným mýtickým obrazem Šumavy. Přesto i u něj nacházíme určitý druh nostalgie, sice z návratu k prvotní idyle symbolizované tichem, nikoliv hrozivým, ale opojným, tichem bez člověka: „*Najednou se mi zdálo, že jsem o celá tisíciletí posunut zpět, ale jaře mlád, bujně vesel, nezávislý od času a od lidstva – volný – volný! Ovanul mne duch, který unikl času. Bylo ticho, totéž ticho, které tu panovalo při stvoření světa.*“ (Tamtéž: 240–41) Naopak tajemnou hrůzu prožívanou tváří v tvář tvořivosti přírody zachytí 1873–75 v lyrických črtách ze Šumavy teprve dvacetiletý J. Thomayer (Thomayer 1921: 15–16).

Podstatně odlišný pohled odrážejí fejetony dvaadvacetiletého B. Havlasy vyslaného na Šumavu počátkem června 1874, aby v časopise Lumír přiblížil stav tamější krajiny zasažené kůrovcovou kalamitou. Fejetony nazvané *Listy ze šumavských lesů* (Havlasa 1874) se v řadě ohledů podobají pozdějším Klostermannovým črtám. Ať už jde o příjezd vlakem do Železné Rudy, nástupního místa Šumavy, nebo typ vypravěče, který během cesty poznává a představuje osobitý kraj a jeho obyvatele, vypráví čtenáři úsměvné příhody, popisuje dominanty krajiny a je schopen zabrousit i do šumavské historie. Obě krajní polohy zdejšího života jsou přitom líčeny v těsném sousedství: pobyt v lese napadeném kůrovcem mění reportér za návštěvu hospodské tancovačky, které se účastní italští, rakouští a čeští lesní dělníci povolání k likvidaci kalamity, stává se přitom svědkem, jak snadno se může taneční veselí zvrhnout v násilí. Autor však postrádá výhodu znalosti místních poměrů, nemůže Šumavu představit v různých obdobích roku, sahat do vzpomínek, chybí mu zásobárna šumavských postav a příběhů. Zatímco Klostermann v črtách rozlišuje lidi víceméně jen na domácí a cizince, jako by žádné národnostní rozdíly ani neexistovaly, Havlasa na příhodných místech neváhá připomenout, kdo je Němec a kdo Čech, na rozdíl od svého nástupce nás tak nenechává na pochybách, že jde o národnostně smíšené území a že mezi oběma zemskými národy nepanuje harmonie. Nejpodstatnějším rozdílem ale je, že se vypravěč v Havlasových fejetonech dívá na Šumavu střízlivě, realisticky, a to i v okamžicích lákajících k romantickému uchopení (výprava k Dáblu a Černému jezeru, připomínka vpuštění německé armády do Čech sv. Vintířem, vražda mladého Solnohradana a hledání provinivšího se Itala). Přestože Havlasovi neschází ani pozorovací, ani literární talent a zadání redaktora plní zodpovědně, k tomu, aby k němu krajina Šumavy začala silněji promlouvat, mu patrně brání malé citové zaujetí. U zrodu mýtu stávají citlivost vůči realitě a schopnost jejího okouzleného, fantastického vidění.

Mýtus člověkem nedotčené, divoké krajiny měl v naší literatuře na konci 19. století silnou konkurenci, jak můžeme vidět např. v Jirákových *Starých pověstech českých* z roku 1894. Čteme-li jejich úvodní, přibližně dvoustránkovou kapitolu, můžeme

se jen dohadovat, zda mohl mít na její podobu vliv autorův dávný pobyt na Šumavě, nebo dokonce znalost Klostermanna, jak by se mohlo zdát z následujícího úryvku: „Ohromné pralesy se černaly po horách na pomezí a ze svahů a hor táhly se širošířými pruhy na míle hluboko do země. I tam, vnitř, rozkládaly se pouště starých, temných hvozdů, mezi nimiž svítily se jasnější zelení bujné palouky s vlající hustou, vysokou travou. Dost bylo třasovisek houpavé půdy na šíru i v lesích, dost ošidných bažin křikem vodního ptactva oživených, dost tichých, černých, jako zakletých slatin, v nichž se zhlížely staré stromy ohromných kmenů s vousinatým sivým mechem.“ (Jirásek 2001: 11) Stejně jako v případě Nerudy a Havlasy musíme hlavní pozornost věnovat nikoliv jednotlivým překryvům, ale celkové ideji. Jiráskova bohatá a plodná země čekající na svého vzdělavatele totiž odpovídá tradiční orientaci na dějiny člověka, v níž zatím vztah člověka ke krajině nemá své místo, tedy alespoň pokud tak jako Říp či Vyšehrad nehraje roli národního symbolu.

Nezdá se nijak podstatné, že Klostermann nebyl první, kdo pro českého čtenáře objevil nostalgii po zmizelé přírodní krajině. S ní se můžeme setkat nejspíše od konce 70. let, tedy od vzniku Zeyerova básnického cyklu *Vyšehrad*, v názvu ji cítíme i ve Vrchlického satirické básni *Dolů s křídly!* (*Breviář moderního člověka*, 1892), velmi silně pak na přelomu století v obraze B. Knüpfera *Fauni prchající před automobilem*, nepřekonatelně však s nostalgií pracuje J. Váchal v *Šumavě umírající a romantické* z roku 1931. Opominout bychom naopak neměli, že si Klostermann – vedle S. Hellera (Heller 1874), nebo S. Čecha ve vlastenecko-sociální básni *Lešetínský kovář* z roku 1883 – dokázal uvědomit bytostné sepětí člověka s krajinou a hledáním souvislosti mezi proměnou Šumavy po vichřici 1870 a způsobem života zdejších obyvatel pootevřel dveře tématu „historické paměti krajiny“ teprve dnes systematicky promyšlenému (Schama 2007). Přesvědčení, že se krajina, v níž člověk žije či vyrůstá, hluboce vepisuje do jeho povahy a vnímání, nachází svůj odraz již v první Klostermannově knize.

Böhmerwaldskizzen mají podobu cestopisného vyprávění v deseti kapitolách. Průvodcem čtenářů na jejich iniciační cestě centrální Šumavou, krajem mezi Železnou Rudou, Kvildou a jejím blízkým okolím je vášnivý vypravěč a citově zaujatý svědek probíhajících šumavských změn. Osobní ručení spolu s volbou přítomného času jako výchozího, poměrně krátké, převážně jednoduše stavěné věty, asociativní řetězení příhod a příběhů vázaných na navštívená místa, jejich různorodost (humorné scény a tragické události, mezi nimiž se nezřídka klene úzký, doslova oslí můstek; místní pověry důsledně opatřené relativizujícím „prý“ atp.), právě tak jako způsob napojování kapitol nesou stopy fejetonistického původu, všechny dohromady pak posilují realistické vyznění textu. Docela jinak ale působí, podíváme-li se zblízka na některou z jeho epizod: „Kdysi, před mnoha lety, jsem tady byl v zimě. Na horách leželo obrovské množství sněhu, div pod ním větve starých smrků nepraskaly. Tehdy tu byla ještě divočina a vysoké stromy stály natěsnány jeden vedle druhého, ne jednotlivě jako teď. Vydal jsem se do lesa v doprovodu hajného s úmyslem ulovit několik kvícal. Štěstí nám přálo, vraceli jsme se domů s plnými brašňami, ale nad lesem i údolím se rozprostřela podivná, sivá mlha a jehličí stromů, chlupy hajného kabátce, naše kníry i všechny předměty se naježily trpytivými mrzoucími jehličkami. Kolem

nás bylo mrtvé ticho; v šumavských lesích je beztak málo ptactva a i v létě to prozpěkuje a trylkuje v lese a v houští mnohem méně, než dole v rovině; ale v zimě, zvláště k večeru, je tady ticho přímo strašidelné. Najednou se ale ozval tichý, flétnový zpěv, potom znovu a docela blízko a náhle jsem měl pocit, že studený zimní vzduch je ne desetihlasně, ale stohlasně prozvučován.

„Co je to?“ obrátil jsem se udiveně na šedavého hajného.

Stál nehnutě a jeho jinak ošlehaná tvář viditelně pobledla.

„Bůh nám buď milostivý, pane,“ ozval se konečně tiše a ukázal na vysoký smrk. „Podívejte se tam nahoru, sedí tam moroví ptáci. To není dobré znamení.““

Vzpomínka je zasazena do dávnější minulosti, krajina je v kontrastu k dnešku líčena jako divoká a lesnatější, oba stavy – „aktuálně existující“ a „v minulosti spatřený“ – jsou však čtenáři zprostředkovány tímtež autorským vyprávěním, patří do téhož fikčního světa. Zdůvodnění výpravy má svou pravděpodobností ještě posílit hodnověrnost epizody. Idyla evokovaná na počátku následující věty je vzápětí popřena odporovací spojkou a tajemně, přízračně vyznívajícím jádrem sdělení, o jehož povaze rozhodlo jediné slovo, hodnotící adjektivum „podivný“. Napjaté očekávání nijak neoslabuje bizarní „naježení jehličí, chlupů hajného kabátce, knírů a všech předmětů mrznoucími jehličkami“, narozdíl od osvětlující vsuvky vklíněné mezi „mrtvé ticho“ a „ticho strašidelné“ vnášející do líčení odstup, ať už zamýšlený nebo jako vedlejší efekt kantorsko-průvodcovské snahy poučovat. Doslova magicky pak působí jasný flétnový zpěv zaznívající do absolutního ticha. Zbylá část epizody pracuje s dvojitou interpretací situace: starý hajný ovlivněný pověrou vidí v přítomnosti „morových ptáků“ předzvěst neštěstí, vypravěč vybaven přírodovědnými znalostmi se k ní staví kriticky (jeho nahlas nevyslovená poznámka, že „brkoslavy“ kdysi viděl i vycpané, působí téměř výsměšně). Bez ohledu na toto vítězství rozumu je ale cesta zpátky neradostná: „Zvedl se dosti silný vítr, shůry se na nás sypal sníh a staré smrky vrzaly a sténaly jako by si už předem notovaly smutnou píseň. Stařec už nepromluvil a já se neubráníl mrazivému pocitu, ačkoliv mě rychlá chůze zahřívala.“ Neštěstí, k němuž na jaře došlo, a hajného onemocnění jsou sice jako důsledek onoho ptačího zjevení v závěru zpochybněny, Klostermannovi se však podařilo vystavět celou příhodu na hraně racionality a iracionality, „reality“ a „fikce“, na hraně, jež vede nejen k současnému znejistění i zaujetí čtenáře, ale především k představení šumavské krajiny jako místa tajemného, přízračného, nepoddávajícího se člověku. Jako bychom byli právě zde svědky kouzla, kterým se zrodil klostermannovský mýtus Šumavy. Ačkoliv bychom v *Böhmerwaldskizzen* dokázali najít mnohé vlivy – M. Šváb např. upozornil na inspiraci poetikou pověrečného vyprávění, s nímž se Klostermann coby chlapec setkával v rodině i v jejím okolí (Šváb 1971: 74–75), patosem a kritickými postoji k moderní civilizaci ohrožující „tradiční podobu“ české krajiny a odnímající jí její poezii je autor blízký ruchovsko-lumírovským novoromantikům, k nimž konečkonců generačně náleží atp. – to nejpodstatnější autorovi upřít nemůžeme: uvědomil si zvláštní přitažlivost, nebo chceme-li, kouzlo šumavské přírody a sílu životních příběhů jejích obyvatel; při jejich literárním zpracování zvolil strategii, která umožnila tyto hodnoty využít – záměrně vyvolává dojem, jako by Šumavě pouze a bez větších uměleckých ambicí propůjčoval svůj jazyk; pozornost čtenáře se tak upírá např.

k sugestivně líčené proměně Šumavy v průběhu posledních dvou, tří desetiletí, aniž si uvědomuje jak tenkou hranici mezi skutečností a fikcí, s níž autor pracuje, tak i účinek, který v něm romantizující princip hledání ztraceného času zanechává.

Vztahům knihy *Ze světa lesních samot* (čas. 1891, kn. 1894) k *Böhmerwaldskizzen*, které je možno vzhledem k některým zapracovaným epizodám považovat za pretext tohoto románu, se podrobně věnoval M. Šváb (Šváb 1971). Pro nás bylo v Klostermannově (polo)fejetonistické knize podstatné pouze prokázání uměleckých snah, o nichž svědčila výše uvedená analýza. Některé postupy nesoucí stopy fejetonistického původu ale najdeme i v autorově pozdější tvorbě, mj. ve volné románové trilogii mapující proměnu Šumavy v období od konce 60. let do let 90. K nim můžeme počítat především to, že vypravěč v úvodní kapitole prvního románu dává osobní záruku za skutečnost vyprávěného – zcela explicitně při popisu Kořána („Vidím ho před sebou“), v závěru ji opět potvrzuje nálezem svatebního oznámení dvou postav ve své korespondenci nebo apostrofou zmizelé Šumavy spojené s vypravěčovým mládím. Stejně povahy je rovněž oslovení čtenáře, aby ho přesvědčil („Jdi do širých hvozdu pošumavských, milý čtenáři“), doplnil věcnou informaci nebo mu něco či někoho připomněl (Svijanského při jeho druhém příjezdu), s využitím genitivu singuláru je představováno místo („vystoupíš ze dveří myslivny, stojí před tebou Luzný“) či navozován pocit přímého kontaktu s živlem („vše kolem tebe vře, není vzduchu, není světla, neslyšíš, nevidíš“). Klostermannovým modelovým čtenářem je přitom člověk nemající se Šumavou zkušenost, městského typu, nejspíše z Prahy („jako by as na tebe, milý čtenáři, pražská služka pohledla“), v čemž bychom mohli snad nejprůkazněji vidět dědictví fejetonů psaných pro pražský žurnál Politik. V následujícím románu *V ráji šumavském* (1893) většinu těchto prvků opouští, ve čtvrté kapitole ale využije cesty jedné z postav z Innergefildu (Horské Kvildy) do Kašperských Hor, a jako by se opět proměnil v průvodce, podrobně vylíčí panorama, jež se před ní otevřelo („Došla již Haidelské vysoké pláně, odkud přehlédneš celou mohutnou soustavu centrálního prahorstva“) a do navazující „nekonečné“ věty, v níž v jednom záběru připomíná povahu šumavské podnebí, přírody i obyvatel, vloží poselství smíru obou zemských národů. V románu *Kam spějí děti* (1901) je až na závěrečný odstavec, který se ovšem stylově zbytku románu vymyká („Moje rozmilá čtenářko, čtu na tvých třešňových rtech otázku“), vtahování čtenáře do děje podobně řídké, váže se na úvodní líčení podzimní atmosféry a konfrontaci byvší a současné podoby okolí Javoří pily v jednadvacáté kapitole. Autor nyní potřebě promluvit přímo ke čtenáři zasvěcuje úvodní slovo, pro nás zajímavé autoreflexí vlastní poetiky. Pokud bychom ji měli brát vážně, potom by potvrzovala Klostermannovu vědomou přínašitost k realismu („Co Vám tuto podávám, prožil jsem vše; všechny osoby jsem znal, ničeho jsem nevymyslíl. Nevymyslím vůbec; dívám se na lidi a předvádím je takové, jakoví jsou, s jejich slabostmi i přednostmi.“), nedůvěru k radikalismu spojovanému s naturalismem („nejsem také pesimista a nevidím pouze stinné, pitvorné a hnusné stránky ani při jednotlivci ani ve společenském řádu; Patologické jevy odkazují jinnam než do beletrie.“) a autorovo konzervativní založení vůbec projevující se v jeho víře ve vyšší moc, nedůvěru ve snahy o nápravu světa cestou revolucí aj., to vše – přičteme-li k tomu starosvětskou stylizaci tehdy třiapadesátiletého autora („Srdce nedá

mlčet – musím s Vámi pohovořit po bývalém. Stárnu – kdo ví, neobracím-li se k Vám naposledy“) – můžeme číst také jako obhajobu setrvávání u bezpečně nalezeného a z hlediska čtenářů osvědčeného literárního výrazu ve své, již čtvrté románové variaci na téma Šumavy (připočteme-li ke zmíněné trilogii román *Skláři* z roku 1897).

Ať už vezmeme *Böhmerwaldskizzen* nebo kterýkoliv díl zmíněné trilogie, zjistíme, že obraz krajiny je v textu přítomen neustále, chtělo by se říci, že je jen přerušován jednotlivými událostmi. Vnímání Klostermannovy literární krajiny jako zcela samostatného románového prvku ale neodpovídá realitě, prostředí a dění, jež se v něm uskutečňuje, jsou u Klostermanna těsně spjaty, jedno dává druhému dynamiku a perspektivu. Dokonce ani panoramatické pasáže neslouží pouze k představení krajiny čtenáři, ale rovněž k ilustraci stavu či situace některé z postav. V již zmíněné vyhlídkové partii románu *V ráji šumavském* nemá matka spěchající pro doktora čas „*zrakem obejmouti širý pohorský kraj*“, narozdíl od autora a čtenáře. V románu *Kam spějí děti* odhaluje Floriánův pohled na cestě z Rehberku do Schätzenwaldu devastaci krajiny i hrdinovu citlivost; vlny mladé Otavy, které nemůže nic zastavit, rezonují s rozhodnutím o odchodu Fanny, jež je pozoruje. Rovněž v úvodu románu *Ze světa lesních samot* je nejprve zmíněn Kořánův příchod sem a teprve pak vylíčeno okolí Pürstlinku, dokonce i onen genitiv singuláru je spojen s každodenním pohledem revírníka („*vystoupíš ze dveří myslivny, stojí před tebou Luzný*“), a opět – to, co je pro nás vzrušující exotikou, v Kořánovi s každým opakováním posiluje pocity osamění. Dojem panenské přírodní scenérie („*Vysoká pláň; lukami zelenými, šedým mechem porostlými, vine se potok granátově zarudlé barvy*“) tváří v tvář nehybnému, věčně mlčícímu Luznému obklopenému dalšími, lesem zcela zarostlými vrchy nabývá na cizosti, netečnosti vůči potřebám a touhám člověka a vrcholí působivou evokací šumavské pustiny. Textem rozděleným do krátkých úseků Klostermann zachycuje Kořánovu lesní říši jakoby záběr po záběru od hřebenů až k hladinám horských potoků. To, co se před Kořánovým/našima očima otevírá, je svět nestvořený pro člověka – jeho oslavou a hájením Klostermann de facto přijímá hodnotu přírody „o sobě“ nezávislou na tom, co přináší nám. Mýtus o „ráji šumavském“ se rodí z výjimečnosti území, v jehož lůně mohl být ještě na sklonku 19. století, uprostřed průmyslové revoluce uvěřitelným způsobem tušen, hledán a nacházen (o)kraj, kde se dotýká či nedávno dotýkala civilizace s divočinou a kde si i člověk jasněji než jinde mohl uvědomit vlastní limity („*Člověk je nic, holé nic*“ – *V ráji šumavském*): „*Z pravé, západní strany ohraničují pláň Plattenhausen, Velký a malý Špicberk, z levé, východní, Moorkopf a Marberk, všechny lesem zarostlé až do těch temen; žádná hluboká roklina, žádná propast mezi horami těmito, jen úzká údolíčka na patách mírných svahů; samá slatinná poušť, příšerná, nehybná, vždy jednotvárná až k zoufání. Bídny les zimou a vlhkem ke vzrostu se nedostává; bují jen plazivá kleč, skrze ni žádná stezka nevede. Nesčíslné kmeny tlí a hnijí po zemi; pod nimi i vůkol nich líně tekou černé vody, tu a tam v hluboké louže se stavíce. Žádný zvuk, žádný život, žádné ptáče, snad ani žádný hmyz – i těch štiplavých komárů, kteříž dál dole takovou jsou obtíží, marně bys tu hledal.*“

Krajina člověku cizí, nehostinná a nebezpečná získává díky lidem, kteří s ní a v ní zápasí, vítězí nebo podléhají a z jejichž bázně, pověřivosti i představitosti se pak

rodí různá vyprávění, novou vlastnost, svou paměť – paměť krajiny. Zůstaneme-li stále u první kapitoly *Ze světa lesních samot*, můžeme sledovat, jak se původně samostatná historie uplatněná v *Böhmerwaldskizzen* stává integrální součástí románu. Rozsah epizody s pytláky se oproti dřívějšíku nezměnil, pouze osobní msta se proměnila v zaslepené plnění pracovní povinnosti. Zatímco původně postrádal popisovaný střet výraznější krajinný rámec („zato se jednou tady a jednou tam buď v lese, nebo v bažině našla mrtvola muže, v jakémsi houští dokonce jen kostra a v jiných případech se nenašlo nic“), nyní nabývá líčení na plastičnosti a stává aktivní složkou dění („V lese mech se bořil, vody podmývaly, tráva rostla i vřes bujel; stopy zarůstaly, co dnes na povrchu půdy, za týden na věky skryto, uschováno bylo.“). Vypravěč přebírá roli zprostředkovatele oné paměti, a tak jako vyslechnuté příběhy působily kdysi na něho, snaží se nyní on provokovat fantazii čtenáře: „Příšerné zvěsti počaly kolovati o nočních zjeveních v plattenhausenských tichých lesích. Nenašly klidu duše v lese pohynulých: kvílení a lkaní zaznívalo noční tmou; tĕkavé plameny objevovaly se po zemi i ve vrcholech vetších, hromem prorýtých smrků, ze stromu na strom skákajíce, dlouhý modravý ohon za sebou vláčejíce. Leckdos je viděl za nocí podzimních, viděl a křížem se znamenal, jiným o zjevu povídal.“

Pro Klostermannův styl vyznačující se vyváženým užíváním prvků „zklidňujících“ a „zneklidňujících“ je příznačné, že se v následující kapitole obraz krajiny opět „zrealní“, hrůzoplňná atmosféra zůstane omezena na pověrečné vyprávěčky staré hospodyně, rozmluva dřevorubců a hajného („Copak u nás je svět? U nás je les, a nikoliv svět.“) pak otevře jedno z hlavních témat románu, tedy to, co snad můžeme nejlépe pojmenovat jako „kulturní šok“, v tomto případě postihující postavy přibývší z krajiny člověkem po staletí vzdělávané do míst dosud alespoň ve srovnání s ní divokých. Čerstvé vzpomínky mladého příručího na srpnovou cestu z Máder do Pürstlinku, které se podobají obrazům krajiny z úvodu románu, nás přivádějí k myšlence, že Klostermannova evokace „příšerné lesní pustiny“, srovnáme-li ji se zářijovým příchodem okouzlené Zdeničky do pürstlinkské myslivny, ukazuje na zaměňování kulturního šoku vyžadujícího určitou míru zkušenosti s místem za první dojem (viz naladění Havlasových i Nerudových letních fejetonů i reakce prázdninových letních návštěvníků Šumavy v *Böhmerwaldskizzen*), který může být, a v případě Zdeničky také je, v příkrém rozporu s pozdějším vnímáním místa: „Obrazy divé lesní pustiny, skrze niž, opustiv Máder, se byl ubíral, řadou táhly jako v kukátku před zrakoma jeho. Šedé, mechem porostlé smrky, hrozná cesta plná černých vodotoků, samý kámen na ní i podle ní, a mech, nekonečný mech, tu zelený, tu hnědý, onde plavý i šedý, hluboký mech, který pod nohama se bořil a z něhož voda tekla, když v hrsti ho stlačil. Prošel též opuštěnou osadou dřevařskou – příšerný obraz! Trámy se rozpadávaly, lesní rostliny i drobné stromky na nich hnaly se do výše, a černě zely prázdné otvory dveřní i malá okénka. Hluboké ticho nad ním i vůkol něho; zahrčel tu a tam granátově rudý pramének vody, zakrákoral havran, zasípěl luňák v nedohledné výšce – to bylo všecko.“

Srovnání uvedené partie s prohlídkou lesa, kterou Svijanský absoljuje následujícího rána po boku hajného Vavrucha, vylučuje vliv vnitřního naladění postavy na atmosféru krajiny: i v ní sice převažují pesimistické barvy („mrtvé ticho“, „černé,

smutné klečiny“, „příšerná mrtvola stromu“ atp.) a celá epizoda je korunována monologem staré hospodyně Nany o ošklivosti zdejší lesnaté a vrchovité krajiny, kromě toho se ale tamtéž uplatňuje pozitivně vyznívající motiv svěžího horského vzduchu, orosené trávy a kapradin spojených třpyticími se pavučinami. Klostermannův román navíc neustále dokládá opačný směr působení, sice přírodních dějů na lidské konání a vnímání, aniž ovšem postrádá okamžiky souladu obou elementů: Kořánův žal po Zdeniččině odchodu nepochybně zvyšuje jeho citlivost pro atmosféru mlžného, deštivého lesa; podobně neklid zažívaný žárlivým Svijanským koresponduje s tím, co mu skýtá výhled z myslivny („*Ráno vstal jako ztlučen, hlavu měl pustou, oči ho pálily. Mraky na nebi, mlha vůkol; o Luzném ani památky, i úpatí jeho bylo zahaleno v závoj. Žádný les, žádný zelený palouk – špinavé šedo, mrazný dech, ač bylo v červenci.*“). Přirozený vliv podnebí a počasí na člověka, střídání – byť nerovnoměrné – obou poloh, projasněné a stinné, opět podporuje dojem objektivního, realistického pohledu, právě tak jako jej veškeré hodnotící přívlastky jako „mrtvý“, „smutný“, „příšerný“ či „špinavý“ subjektivizují a emocionalizují.

Důležitost přírodních reflexí představujících podle našeho názoru při komponování románu hlavní východisko potvrzuje i souznění dojmů vypravěče s dojmy postav zmiňované již dříve. Všechny tyto znaky napovídají, že Klostermannovou snahou nebylo vylíčit konkrétní lidský osud, ale „svět lesních samot“, jak ohlašuje název (na místo chybějícího řídicího členu můžeme stejně tak dosadit obrazy jako příběhy; sám plurál jako by odkazoval k jisté kompoziční uvolněnosti a k tematické návaznosti na předchozí knihu). Je totiž dobře patrné, že ačkoliv téměř celým románem prochází postava Svijanského, nedisponuje řádově propracovanější psychologií než ostatní jádrové postavy (Kořán, Zdenička, Vavruch, jeho dcera Katy, Nany), mj. proto, že silná pozice vševědoucího vypravěče vylučuje fokalizaci. Tuto vlastnost textu lze jednoznačně vztáhnout k autorovu cíli představit život na Šumavě, zatímco osudy konkrétních postav zachycené v románu umožňují naplnění tohoto záměru. Zájem o krajinu a člověka v ní žijícího, tak jak jej ohlašuje název knihy, se přitom podržuje ještě jednomu požadavku – Klostermannova zkušenost fejetonisty jej nutí pracovat s oběma komponenty tak, aby čtenáře ani na okamžik nenudily. Jako samostatný fejeton by se mohla uplatnit Svijanského cesta k ševci do Kvildy: erotickými fantaziemi rozdychtěného mladíka provází Katy, romantiku celé výpravy ale od počátku kazí dívčin vzhled a záludnosti krajiny, při jejichž překonávání se Svijanský opakovaně zesměšňuje; rozhovory se pravidelně střídají s popisnými partiemi, světlejší záběry s chmurnějšími, závěr cesty je provázen počínající bouřkou, s ní jako kdyby do Svijanského snů a úvah vstoupil milostný neklid a do románu nový prvek oživující jeho děj. Tentýž účel má i výše zmíněný příchod paní revírníkové či její iniciační výprava do podroklanské myslivny – stejně jako má Svijanský neodpovídající obuv, je Zdenička odhodlána vstoupit do lesa v krinolíně. Rozdíl mezi rodilými Šumavany a lidmi z nížiny má ale z hlediska románového celku podstatnější význam.

Narozdíl od *Böhmerwaldskizzen* stylizovaných jako sezónní bedekr, do něhož jsou zahrnuty příhody z různých dob a fází roku, je většina ze šestnácti kapitol románu postavena na přirozeném sledu událostí. Po úvodních kapitolách, v nichž je přehlédnut první rok revírníka Kořána na Pürstlinku a při představování Vavrucha také

retrospektiva dřívějších časů, se děj počínaje srpnem a příchodem Svijanského odvíjí takřka měsíc po měsíci. Z každého je zachyceno několik podstatných dnů, což stačí k představení tváří krajiny během podzimu a první fáze zimy: po zářijovém příjezdu Kořánovy Zdeničky vítané nejkrásnějšími barvami přírody se již v půlce října ohlašuje zima nastupující o měsíc později se všim všudy (myslivnu od hájovny dokonce sněhová spousta odřízne na několik týdnů), prosinec je spojen se svážením stromů a tragickou nehodou jednoho z dřevařů. Nebezpečí monotónnosti se Klostermann vyhýbá změnou rytmu knihy: období od ledna do května je věnována jediná kapitola sledující především další vývoj partnerských vztahů obou románových dvojic, rozsahem srovnatelná s předchozí a dokonce kratší než následující, červnová, zasvěcená Svijanského kritické reflexi místních obyvatel i jeho zdejšího působení. Prvním vrcholem románu jsou ale tři červencové kapitoly líčící boj proti bavorským pytlákům a zlodějům dobytka, během nichž se oba vztahy ocitají v krizi, Zdenička odjíždí a Kořán je těžce postřelen. Vymezený prostor odpovídá významu událostí, stejně jako v antickém dramatu se už nebude možné vrátit k předchozímu stavu. Ačkoliv kapitola přehlížející období od srpna do jara představuje zklidnění spojené s návratem Zdeničky a Svijanského pobytem ve Vavruchově hájence, veškeré konflikty pouze dřímají. Dějový záběr se naposledy zpomalí v kapitolách mapujících události od května do září – střet Svijanského s pytláky, mezi nimiž je i jeho sok v lásce, vrcholí smrtí jednoho z Bavorů a odvetným tažením, které je důvodem ke Svijanského odchodu ze Šumavy. Předposlední kapitola zahrnuje časový úsek ohraničený koncem října a přelomem května a června, kdy odjíždějí revírníkoví. Druhý vrchol románu není spojen s dosavadními rozpory, ale s ničivou vichřicí postihující šumavské lesy. Kapitola závěrečná, v níž se Svijanský po více jak třech letech uprostřed léta vrací, má nostalgickou povahu, nic není jako dřív, všude probíhá intenzivní těžba a zápas s kůrovcem, na Šumavu přišli noví lidé, starousedlíci se změnili – v okamžiku, kdy se dozví o Katině sňatku, jej už na místě nic nedrží.

Naznačená kompozice románu skokově a s nestejným záběrem mapujícího tři roky Kořánova pürstlinského pobytu umožnila autorovi z různých perspektiv zobrazit širokou škálu podob zdejší krajiny, aniž se přitom v rámci této knihy opakuje: od panoramatických výhledů sloužících k prostorové a názvoslovné orientaci přes postřehy člověka obklopeného stromy, jindy s rozhledem omezeným tmou, mlhou, sněhem či deštěm až po zachycené detaily různých přírodních jevů a žvlů, především vody, a to vše v různých fázích dne a roku (jenom portréty Luzného by vydaly na malou galerii). Pozorný čtenář může sledovat značnou variabilitu práce s popisem: mění se rozsah takto zaměřených pasáží, a přestože se nezřídka rozrostou na celou stranu, text nijak nezatěžují – někdy kapitolu v určité náladě otevírají či uzavírají, častěji však tvoří neodmyslitelnou součást děje, na jejich pozadí sledujeme hrdiny nebo jsme fejetonisticky vtaženi do příslušné situace sami. Duchu celého románu líčícího tvrdé životní podmínky v kraji odpovídá i povaha líčení – je stejně jako šumavské počasí dramatické, libuje si v extrémech a nikdy nepůsobí neutrálně, četba románu si tudíž v ničem nezadá s absolvováním tzv. zážitkové turistické trasy otevřené nedávno na Březníku: „[Revírník právě se nalézal v prohlubni mezi Plattenhausenskou a Kaltstaudenskou horou, když přikvačila bouřka. V první chvíli pomýšlel](#)

na zpáteční cestu, nebylo to však již možno; byl by musel skrze vysoký les, a tam řádila nepohoda, až hrůza viděti a slyšeti. V rachot hromu mísil se třeskot kácejících se větrem vyvrácených dřev. Před ním ovšem rozkládal se bezedný močál, ustavičnými dešti nabobtnáný, jimž ve tmě noční nebylo lze projíti, ba ani teď už se nemohl odvážit, ježto déšť mu šlehal v oči, neustálým blýskáním oslněné; ale naštěstí na místě, kde právě dlel, nebylo vysokých stromů, které padající by ho byly mohly zasáhnouti. Malý potok, jemu naproti tekoucí, mžikem proměnil se v kalný divý proud a přinutil ho ustoupiti na skalnatou stráň vpravo; v chaotickém bludišti balvanů, do něhož kvapná noha se uchýlila, jiné hrozilo nebezpečí: bořil se pod každým krokem ošemetný povlak slizkého mechu, hluboké tu zely jámy, černé díry; hnáty by si byl zlámal. Řídké tu bylo stromoví, větrem zcuhané, chabé korunky, kterými pronikal déšť i vítr. Nezbyvalo než usednouti za větší balvan a čekati. Takového rachotu co živ neslyšel; třískal hrom nad ním i podle něho; viděl, jak elektrina kolem něho ze země vycházela, v modrá mluna se slévajíc; modré plamínky křepčily na vrcholcích stromů, na skalních hrotech a hranách, pověstné ohně svatého Elma, u nás tak obyčejné jako na stožárech lodí oceánem plujících.“

Text otevírající jedenáctou kapitolu zaujme expresivitou postavenou na personifikaci, odvážné volbě citově zabarvených sloves spojujících dynamiku bouře s jejími zvukovými projevy (nepohoda „řádila“, hrom „třískal“, plamínky „křepčily“ aj.) a schopnosti vykreslit náhlou proměnu místa v ohrožující, nebezpečný živel („Malý potok, jemu naproti tekoucí, mžikem proměnil se v kalný divý proud“). Líčení je provázáno tu naivními, tu pouze popisnými doprovodnými komentáři („až hrůza viděti a slyšeti“; „jiné hrozilo nebezpečí“; „co živ neslyšel“; „viděl, jak...“) odkazujícími k tradici lidového vyprávěčství, uzavírá se paralelou stromů a lodních stožárů, která má primárně poučit o stejné povaze fyzikálního jevu, ale zároveň se pohybuje na dohled efektní metafory. Výrazem stylové osobitosti je rovněž výstavba vět z krátkých, relativně samostatných úseků, autor nezřídka s pomocí středníku sblížuje okamžiky jdoucí bezprostředně po sobě, čárkami naopak dění zastavuje, aby je mohl doplnit, prohloubit dalšími postřehy. Text jako by byl tvořen řadou poznámek, vzniklých ve snaze co nejrychleji zachytit určitý přírodní jev, ať už z pohledu hrdiny nebo vypravěče, k nimž se autor již nevrátil, a zachoval jim tak zcela v duchu románu jejich syrovost. Záměrnost se v autorově textu často snoubí s „kouzlem nechtěného“, jak dokládají např. zmíněné komentáře či obraty na samé hranici srozumitelnosti („mísil se třeskot kácejících se větrem vyvrácených dřev“). Klostermann jednoduše nebyl uhlazený stylist.

Když J. Vodák o stylu románu napsal, že v něm najdeme „brzy napodobení epických zpěvů a pohádek slovanských v jich úsečnosti, spádnosti a prostotě, brzy rétorickou strojenost a hledanost románů vlčkovských, brzy žoviální tón starých pánů nutících se baviti společnost, brzy hluchou verbositu školských cvičení stylistických“ (Vodák 1895: 140), byl nepochybně příliš přísný, jádrem svého úsudku se ale s povahou Klostermannova psaní nijak fatálně nemíjí. Za to, že autorovy prózy narozdíl od jiných dodnes neztratily své čtenáře, je přitom zodpovědná právě tato kritikem odsuzovaná a čtenáři velebená idiosynkrasie v neoddělitelném spojení se Šumavou nebo lépe řečeno s klostermannovským mýtem Šumavy. „Což jest to něco tak zvláště

nesnadného, popsati některé partie šumavské za různé doby roční a za různého počasí tak, jak je popisuje např. p. Klostermann, který otevře oči a uši a poví, co vidí a slyší, aniž vidí a slyší víc nežli každý jiný obyčejný člověk, neb aspoň jinak nežli kdokoli z tuctových letních návštěvníků Šumavy?“ (Vodák 1895: 139) ptá se Vodák a projevuje tím hned dvojí nepochopení. Jednak realismu jako umělecké metody, jelikož zapomíná, že mezi realitou a literaturou stojí autor vytvářející přesvědčivou a čtenářsky přitažlivou iluzi reality, jednak mýtotočného aspektu díla, díky němuž uvidí Klostermannův čtenář Šumavu podstatně jinými očima. Je příznačné, že kritik v obou případech Klostermannovi uvěřil, i když mu nepřiznal status umělce. Ze stejného důvodu nás síla básnického vidění vede k ocenění autorova díla, třebaže víme o jeho nedostatcích.

Snad nikdo nepochybuje o tom, že Klostermannův přínos nespočívá v pouhém zakonzervování tváře staré Šumavy. Příběh o rovnocennosti přírody a člověka a závislosti jednoho na druhém, na který nám umožňuje se rozpomenout, neležel na ulici, bylo jej třeba znovu objevit, promyslet a dát mu odpovídající tvar. Autorovy další práce navíc ukazují, že bez ohledu na snadno rozeznatelné a často téměř doslovné variace oblíbených motivů ve svém myšlenkovém vývoji neustrnul. V románu *Kam spějí děti* dědovými ústy promlouvá nejen paměť staré Šumavy, ale i schopnost vcítit se do stromů, rozmlouvat s nimi a prosit je o odpuštění, pokorně uznat, že i ony mají duši. Nonkonformností těchto a podobných myšlenek konzervativně cítící Klostermann přeskočil modernu i postmodernu a zamířil k nám.

Prameny

- vl– [=HAVLASA, Bohumil]. Listy ze šumavských lesů. *Lumír : týdeník zábavný a poučný*. 1874, roč. 2, č. 25, s. 292–293, č. 28, s. 335–336, č. 29, s. 347–348, č. 30, s. 360–362, č. 31, s. 375–378.
- HELLER, B. Servác. Spousta šumavská : list na památku bývalé Šumavy. *Lumír : týdeník zábavný a poučný*. 1874, roč. 2, č. 35, s. 425–426, č. 36, s. 432–433.
- JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Komentář Jaroslava Janáková a Karel Komárek. Praha : Lidové noviny, 2001. 382 s. ISBN 80-7106-476-9.
- KLOSTERMANN, Karel. *Črty ze Šumavy 1890*. Z němčiny přeložil, upravil a úvod napsal Bohumil Nohejl. Plzeň : Západočeské nakladatelství, 1986. 124 s.
- KLOSTERMANN, Karel. *Ze světa lesních samot*. Komentář Václav Vaněk. Praha : Lidové noviny, 1999. 285 s. ISBN 80-7106-284-7.
- KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*. 9. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1941. 265 s.
- KLOSTERMANN, Karel. *Kam spějí děti, Sklári*. 1. vyd. v SNKLHU. Doslov Vítězslav Tichý. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1957. 580 s.
- NERUDA, Jan. Eklogy. In *Menší cesty*. 2. vyd. Praha : F. Topič, 1894, s. 232–248.
- THOMAYER, Josef. *Příroda a lidé*. Praha : Česká grafická unie, 1921. 238 s.

VÁCHAL, Josef. *Šumava umírající a romantická*. K vydání připravil a průvodní esej napsal Vladimír Musil. 2. vyd., samostatného textu vyd. 1. České Budějovice : Jihočeská vědecká knihovna, 2007. 155 s. ISBN 978-80-86964-01-0 (JVK). ISBN 978-80-86559-62-9 (NTP).

Literatura

REGAL, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 176 s.

SCHAMA, Simon. *Krajina a paměť*. 1. vyd. Praha : Argo, 2007. 702 s. ISBN 978-80-7203-803-9 (Argo). ISBN 978-80-7363-071-3 (Dokořán).

ŠVÁB, Miloslav. Ke genezi a historii textu Klostermannova románu *Ze světa lesních samot*. In *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni : jazyk a literatura*. Sv. 10. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 71–98.

jr [=VODÁK, Jindřich]. [Karel Klostermann : *Ze světa lesních samot*]. *Literární listy*. 1895, roč. 16, č. 8, s. 138–139.

Žaneta Procházková

Z Kvildy k Horám Kašperským

(k literární toponymii v díle Karla Klostermanna)

Karel Klostermann bývá charakterizován jako „prozaik Pošumaví“ a jako ten, kdo objevil Šumavu české literatuře.¹ Stačí se podívat jen na tituly jeho próz, v nichž Šumava velice často figuruje. Již první z jeho děl, německé, neslo název Böhmerwaldskizzen (1890), z dalších jmenujme např. román V ráji šumavském (1893) či prózy V srdci šumavských hvozdu (1896), Ze šumavského Podlesí (1908) nebo Pošumavské rapsodie (1908) aj. V době, kdy Klostermann své prózy psal, byla Šumava opravdu téměř neznámá, polohou sice blízká, ale přece vzdálená a exotická svými horami a neprostupnými pralesy, kde není radno sejít z cesty nebo se opozdit ani místnímu, natož pak „cizinci“. Místní sice znají leccakou „uzoučkou pěšinu, které by nepovědomý ani ve dne nebyl nalezl,“² ale zároveň z jejich úst můžeme slyšet: „Mám kus lesa pod Windischberkem, do něhož jsem ještě nevkročil.“³ Šumavská příroda je divoká, plná nástrah a nebezpečí v podobě nekonečných lesů, dravých vod, strmých vrchů, příkrých, skalnatých strání a zrádných bažin. Ukazuje svou nemilosrdnou tvář a nejednou si vybírá daň nejvyšší mezi těmi, kdo ji podcení.

Taková krajina jako by si přímo říkala o své zachycení a umělecké ztvárnění. Na rozdíl od ostatních autorů, kteří přicházeli na Šumavu jen jako turisté,⁴ měl Klostermann nespornou výhodu – jeho rodina ze Šumavy pocházela a on sám zde strávil mnoho let svého života. Znal důvěrně prostředí, o němž psal, a dokázal proto nahlédnout pod povrch a zachytit „duši“ Šumavy a rázovitost jejích obyvatel.

Šumavská krajina hraje v jeho díle významnou roli, není to jen kulisa, ale je to přesně ohraničená herní plocha, na které se odehrává příběh.⁵ Klostermann je ve vymezení tohoto prostoru natolik konkrétní a udává nám tolik orientačních bodů, že bychom si bez nadsázky mohli vzít při čtení k ruce mapu a sledovat, kudy se cesty našich hrdinů ubírají. Právě tato skutečnost bude východiskem našich dalších úvah. Podívejme se očima onomastika na Klostermannův román V ráji šumavském a zaměřme se na literární toponyma, jejich užití a funkce v textu.

1 mř [=REPKOVÁ, Marie]. Karel Klostermann. In *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Díl 2, H–L : dodatky k LČL 1, A–G, svazek II, K–L : dodatky A–G. Praha : Academia, 1993, s. 729–731. ISBN 80-200-0469-6. K šumavské literatuře viz FIBICH, Ondřej. Šumavská krásná literatura v jazyce českém a latinském. In *Šumava : příroda – historie – život*. Praha : Baset, 2003, s. 499–506. ISBN 80-7340-021-9. A ZÁLOHA, Jiří. Šumavská krásná literatura v německém jazyce. In *Šumava : příroda – historie – život*. Praha : Baset, 2003, s. 507–512. ISBN 80-7340-021-9.

2 KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*. 1. vyd. Praha: Jos. R. Vilímek, 1893. Cit. s. 47.

3 KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*, s. 16.

4 Jmenujme např. Elišku Krásnohorskou, která po své cestě na Šumavu napsala sbírku básní s příznačným titulem *Ze Šumavy*. 1. vyd. Praha : J. Otto, 1873. 76 s.

5 K prostoru viz HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím : kapitoly z literární topologie*. Praha : KLP – Koniasch Latin Press, 1994. 214 s. ISBN 80-85917-03-3. Nebo HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst : kapitoly z literární tematologie*. Jinočany : H & H, 1997. 249 s. ISBN 80-86022-04-8.

Nejprve si řekněme několik obecnějších poznámek k užívání místních a pomístních jmen v Klostermannově románu:

1. Realistickému zaměření dobové i autorské poetiky odpovídá fakt, že všechna toponyma, s nimiž se u Klostermanna setkáváme, jsou skutečná a doložená z dané oblasti.⁶
2. Nejčastěji se s toponymy setkáváme při popisu krajiny. Podívejme se na typickou ukázkou: „Došla haidelské vysoké pláň, odkud přehlédneš celou mohutnou soustavu centrálního prahorstva: pohledneš rovně před sebe a vidíš nablízku zelenou báni Antiglu, šedými skalami korunovanou, pak Diebstein, dále Schwarzbach, dříve neskonalým pralesem porostlý, nyní holý až na nepatrné zbytky; vlevo od něho horu řečenou Martin Luther; v mlhavé dáli v modrý závoj zahalený dlouhý hřbet Plattenhausenu, a za ním trochu napravo krále a pána všeho toho bez konce se vlnícího, stejně temně zeleného, a přece v záhybech, útvech a ve výši své neskonale rozmanitého horstva, mohutný Roklan o dvou hlavách, hlubokým sedlem oddělených. Obrátíš se napravo, stana s očima k západu, a vidíš, any hory a svahy příkře padají k Vydře; na druhé straně pak řeky vypínají se jiné velikány: Spálená hora a pod ní Rehberg, dlouhý Jezerní hřbet, za nímž leží Stubenbach, Polední hora, bájemi proslavený Kiesleiten a v dáli Svatobor nad Sušicí i šedý Pancér blíže Eisensteinu; vidíš tolik těch hor a temen, že marně bys je počítal, že bych tě unavil, kdybych ti je všechny vyjmenoval. – Obrátíš se nalevo, tedy k jihu, a pohled tvůj obejmě široširou pláň a močály, poměrně nízké výšiny, kostrbatým mlázím, modrošedou klečí porostlé, a daleko, daleko v modrých parách hřbet mohutného, slavného Boubínu.“⁷ Vidíme, že Klostermann s velkou oblibou hromadí jména v dlouhých výčtech. Také se obrací na čtenáře, před nímž rozprostírá detailně místo děje a na jehož paměť se odvolává: „[...] k Wastalovi, pod jehož dvorem, jak se laskavý čtenář snad pamatuje, vedl rovněž most přes Vydru.“⁸ Klostermannův popis je velice plasticky, barvitý a především konkrétní – někdy se od něj dokonce dozvídáme i nadmořskou výšku,⁹ přesné údaje o vzdálenosti jednotlivých míst¹⁰ nebo o jejich rozloze,¹¹ dočteme se o správním rozložení revírů a panství,¹² o úřední

6 Srov. ryze fiktivní literární toponyma: DAVID, Jaroslav. Ty lesovské stráně... (k literární a filmové toponymii). In JAKLOVÁ, Alena. (ed.). *Komunikace – styl – text : sborník z mezinárodní lingvistické konference : České Budějovice, 20.–22. 9. 2005*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky, 2006, s. 173–177. ISBN 80-7040-819-7.

7 KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 128–129.

8 KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 306.

9 „[...] planina ve výši přes 1 100 metrů nad hladinou mořskou se rozkládající.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 14)

10 „Zmíněné mosty, jeden nahoře blíže Wastalhofu, druhý dole u Záměstského mlýna (Bruckmühle), jsou od sebe vzdáleny asi čtyři kilometry.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 72) nebo „[...] z Podhamerského dvoru do Kaltenbrunnu pod Jezerním hřbetem byly by dvě hodiny cesty [...]“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 71)

11 „[...] tam započínal svah, klikatý, bez konce se zatáčející, skoro 600 metrů dolů k řece.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 14)

12 „Jen v ústředních revírech, o jiných ani nemluvic, pracovalo na sta lidí, ve stubenbašském, neubrunnském, weiffällském, filipohuťském, maderském a purstlinském, stojících pod správou knížecí schwarzenberskou v Dlouhé Vsi, pak v hraběcích thunských revírech, Grafenhütte a Bučinách, náležejících k panství velkoždíkovskému. Také ve hvozdech městu Kašperským Horám patřících, zejména v revírech goldbrunnském a schrollenhaidském ukazoval se děsný hmyz a rozmnožoval se povážlivým způsobem.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 234–235)

příslušnosti obcí¹³ apod. Nic jako by nesmělo zůstat nepojmenováno, u některých míst známe jak jejich jména česká, tak i německá, oficiální i neoficiální,¹⁴ jako by jeden název nestačil. Tato podrobnost popisu je typická pro realistickou prózu 19. století, je součástí snahy o co nejdůkladnější a nejvěrnější zobrazení prostředí. Klostermann nám také – byť ojediněle – v poznámkách osvětluje etymologii vybraných toponym, např.: „Grantl, deminutivum slova Grant = kašna; tak se jmenuje po zázračném pramenu sebraném v kamenné kašně kostelíček na jihozápadním konci Kašperských Hor, který je zasvěcen Panně Marii Sněžné.“¹⁵

3. Jednotlivá místa jsou pro obyvatele Šumavy spjata s nejrůznějšími asociacemi, např. s lokálními pověstmi¹⁶ a legendami,¹⁷ s významnými nebo tragickými událostmi, které se tu přihodily,¹⁸ s náboženskými poutěmi¹⁹ apod.; do Vimperku se jezdí za obchodem, v Plzni a v Prachaticích jsou banky, v Hartmanicích sídlí soud, z Bavorska se pašuje atd. Podobné asociace tvoří nedílnou součást vnímání prostoru.
4. Klostermannovy postavy jsou neustále v pohybu a na cestách. Jak jsme si již řekli v úvodu, každá cesta přitom znamená i pro zkušeného „domorodce“ nebezpečí, že zabloudí, zapadne do močálu, umrzne, utopí v řece nebo bude roztrhán zvířaty. Každou cestu je proto třeba pečlivě promyslet a naplánovat. Právě motiv plánování nebo popisu cesty je dalším hojným zdrojem výskytu toponym v textu, jak nám ukáže následující ukázka: „Nanin ženich váhal: dá se přímo na západ lesem a stráněmi dolů k Zámostskému mlýnu? Či obejde Pucherské stráně, neprostupným lesem porostlý Schwarzberg a sejde pak po svahu dolejšího Windischberku k takzvanému Wastalskému mostu? Ona cesta byla kratší, ale stoupání od mlýna až do Kaltenbrunnu přes takzvaný Schuster–Petersberg, Rehberg a Grünberg nemělo téměř konce; tato pak byla ovšem delší; vedla na pravém břehu ustavičně lesem, ale za Wastalhofem od Schlüsselwaldu do Schätzenwaldu a odtud pohodlně mírně stoupajíc podle průplavu až k jeho obydlí.“²⁰ Postavy se pohybují v přesně ohraničeném prostoru, který představuje jejich horizont zkušenosti. Podívejme se pro zajímavost na trochu statistiky, abychom si ukázali, o kterých místech se nejvíce mluví a kde se postavy převážně nacházejí: v románu *V ráji šumavském* je nejčastěji zmiňována obec Kašperské Hory (27×), dále Kvilda (25×), hora Rankel (24×), Innergefild neboli Horská Kvilda (15×) a Rehberk neboli Srní (14×). Vše, co přesahuje tuto úzce vymezenou část Šumavy, co leží za pomyslnými hranicemi, je jakoby jiný svět. I cesta do Plzně, která je vzdálena od Kašperských Hor asi osmdesát kilometrů, je označována jako „daleká“ a vzbuzuje obavy. (Samozřejmě

13 „[...] chalupníka z Kaltenbrunnu, lesní dědiny, patřící obci do Rehberka.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 38)

14 „Do obvodu rozložitě obce rehberské, čili jak se úředně říká, do Stodůlského podílu, dílu I. [...]“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 272)

15 KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 291.

16 Např. „V Schelmergasse straší, chodí tam bezhlavý [...]“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 34)

17 Např. „[...] Kiesleiten, na jehož úpatí žil za šedých věků sv. Vintíř, poustevník z Němce, který svého času provedl těmito pustinami vojska svých krajanů do Čech.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 25)

18 Např. „[...] Ioni to zaválo pod Mittagberkem starého dřevorubce.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 213)

19 „[...] bývaly to pouti, o sv. Štěpánu na Kvildě, na Nebevetí v Rehberce, na den sv. Bartoloměje v Rejstejně, na den Narození Panny Marie v Strašeni!“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 169)

20 KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 72–73.

při tehdejších způsobu cestování nebylo osmdesát kilometrů zrovna kousek, ale podle mě jde spíše o vzdálenost duševní.) A což teprve kdyby se hrdina dostal do Prahy! Ta působí téměř přízračně jako nějaká pohádková země, o které kolují neuvěřitelné zkazky.²¹ O zahraničí se většinou mluví v mlhavé neurčitosti²² a při jejím popisu převažují příslovce kdesi a někde.²³ Ona zmiňovaná pomyslná hranice ale nemusí představovat jen opozici známá Šumava a domov versus cizí svět, ale může vést i uvnitř Šumavy a rozdělovat její obyvatele: „... věci ty se dály na pravém břehu Vydry, na jehož obyvatelstvo oni, staří svobodní králováci, pohlíželi dosud s netajeným opovržením; od těch tam nedalo se nic lepšího očekávat, u těch ležela všeliká zvrhlost v přírodě – to nebyli lidé jako oni. Na pravém břehu Vydry však patřilo se na vývoj věci s jiného stanoviska.“²⁴

5. Postavy jsou bytostně svázány s prostředím, v němž žijí, dokonce i svými jmény, která vycházejí ze jmen míst nacházejících se na Šumavě, např. sedlák Adam Podhamerský: příjmení Podhamerský odkazuje k Hamerskému potoku a Hamerským svahům nedaleko Horské Kvildy, i ke křestnímu jménu Adam můžeme nalézt paralelu v nedalekém vrcholku Adamsbergu,²⁵ i když při interpretaci samozřejmě nelze opominout ani aluzi na biblického Adama a jeho hřích – vždyť román, v němž sedlák Adam Podhamerský vystupuje, k tomu sám vybízí svým názvem *V ráji šumavském*.

Jaká toponyma u Klostermanna nacházíme? Převažují urbanonyma (názvy lidských sídel), oronyma (názvy hor, údolí a členitostí zemského povrchu) a hydroonyma (názvy vodních toků), nacházíme i exonyma (cizí zeměpisné názvy), ojedinělý je doklad hodonyma (názvu cesty²⁶). Zajímavé je, že některé názvy uvádí Klostermann pouze v češtině (např. Kašperské Hory, Dobrá Voda, Spálená hora, Vydra aj.), jiné pouze v němčině, čímž současnému čtenáři znesnadňuje identifikaci, protože málokdo dnes rozpozná v Stubenbachu Prášily, v Schätzenreitu Rokytu, v řece Mader Modravu nebo horu Oblík v Steiningu, jiná pojmenování uvádí Klostermann dvojjazyčně, na první místo přitom většinou staví jméno české, německé dává do závorek, např. Svojšín (Zwoischen), Zámostský mlýn (Bruckmühle) apod. Z exonym stojí za zmínku zvláště jméno sousední země Bavorsko, které se objevuje jak v tomto tvaru, tak častěji ve starší podobě Bavyry.

Zaměříme se nyní na to, jaké funkce plní toponyma v Klostermannově textu. Budeme na ně přitom pohlízet jak ze strany autora, tak ze strany čtenáře, přičemž je

21 Václav v románu *V ráji šumavském* „znal dva, kteří tam byli, a co ti vypravovali, byl věru div!“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 159)

22 Toto však není tvrzení zcela kategorické, protože nalezneme – byť výjimečně – i konkrétní odkazy na různá místa v cizině: „a sta Vlachů, bůhví z kterých končin své vlasti přivolaných, Furláni od Sočy řeky, a i něco Slovinců z Gorice.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 234)

23 Např.: „[...] po několika letech potulného života ji opustil kdesi daleko v Němcích a utekl do Ameriky. Ubohá žena upadla v cizině do nevýslovné bídy, k níž přidružila se choroba; zemřela v kterés nemocnici, Sepp si jméno toho města nikdy nemohl pamatovati [...]“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 19)

24 KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 272–273.

25 Turistická mapa 34.

26 „Schelmergasse se jmenuje poslední kus cesty z Rejštejna do Bubeníčkovy pily podle Otavy vedoucí.“ (KLOSTERMANN, Karel, *V ráji šumavském*, s. 34)

třeba rozlišit interpretační možnosti čtenáře v době vzniku Klostermannových próz a čtenáře dnešního. Zdůrazněme také, že jednotlivé funkce nepůsobí izolovaně, ale jsou provázány, navzájem se doplňují a působí zároveň. Všem je dle mého názoru nadřazena funkce estetická.

Za základní můžeme považovat funkci identifikační a individualizační, tedy označení konkrétního objektu a jeho diferenciaci od ostatních. U literárních toponym, která mají předobraz v reálném světě, je hlavní též funkce asociační (evokační)²⁷ a funkce, kterou si označíme jako lokalizační. U některých toponym jsou však tyto základní funkce oslabeny, neboť v době, kdy Klostermann své prózy psal, byla Šumava neznámá, málokdo si proto literární toponyma dokázal spojit s reálnými objekty, které by znal z reality a vlastní zkušenosti (přirozeně teď mám na mysli především menší horské vesničky nebo jednotlivé objekty, nikoli větší města), dnes sice již Šumava exotickou neznámou končinou není, ale vzhledem k změnám, ke kterým v ní za poslední století došlo, jsou pro dnešního čtenáře některá místa neidentifikovatelná (některé osady zcela zanikly, jiné žijí dnes v povědomí lidí pod jiným názvem apod.). O to více vystupují do popředí další funkce jmen v textu, zvl. funkce klasifikující a charakterizační.

Objekty jsou svým jménem klasifikovány z různých hledisek. Musíme přitom mít na paměti, že tuto klasifikaci nevnímal stejně čtenář v době vzniku próz a čtenář dnešní – především se to týká klasifikace z hlediska dobového a místního, neboť ty jsou spjaty se změnami ve 20. století, navíc pro jejich rozpoznání je třeba určité historické a místní znalosti, čímž dochází k zastření této funkce. Klasifikaci můžeme rozlišit z hlediska:

- a) dobového – v Klostermannových prózách nacházíme množství zmínek o obcích, které dnes již neexistují nebo které změnil svůj název, např. Haidl,²⁸ Goldbrunn,²⁹ Vogelsang,³⁰ Pürstling,³¹ Neubrunn,³² Schlösselwald,³³ aj.;

27 K tomu KNAPPOVÁ, Miloslava. Funkce vlastních jmen v literárních textech. In *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae : slavistica*. Sv. 27. Banská Bystrica : 1992, s. 12–16.

28 Osada Haidl (Zhůří u Rejnštejna) byla vysídlena po roce 1945, dnes na jejím místě zbývají jen zarostlé základy, viz ČEJKA, Martin. [Zhůří u Rejnštejna (Haidl)]. In BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, místopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 11. 7. 2005 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=863>>.

29 Osada Golbrunn (Zlatá Studna) zanikla zcela, doba a důvod nejsou známy, viz BERAN, Pavel. [Zlatá Studna (Goldbrunn)]. In BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, místopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 11. 7. 2005 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=868>>.

30 Sklářská osada Vogelsang (Podlesí) zanikla zcela, doba a důvod nejsou známy, viz ČEJKA, Martin. [Podlesí (Vogelsang)]. In BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, místopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 27. 4. 2007 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=4263>>.

31 Z osady Pürstling (Březník) zůstala pouze samota – myslivna. V roce 2002 byla otevřena veřejnosti jako informační středisko Správy NP Šumava. O rok později byla v horním patře otevřena expozice připomínající spisovatele Karla Klostermanna, spojeného s tímto místem románem *Ze světa lesních samot*, viz BERAN, Pavel. [Březník (Pürstling)]. In BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, místopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 5. 6. 2006 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=3243>>.

32 Osada Neubrunn (Nová Studnice) byla zničena zcela, doba a důvod nejsou známy, viz BERAN, Pavel. [Nová Studnice (Neubrunn)]. In BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, místopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 11. 7. 2005 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=706>>.

33 Osada Schlösselwald (Hrádky) byla zničena částečně, viz LAURENČÍK, Gustav. [Hrádky (Schlösselwald)]. In

- b) národnostního – z množství českých a německých toponym a z dvojjazyčnosti některých pojmenování si můžeme udělat obrázek o národnostní situaci na smíšené česko-německé Šumavě;
- c) místního – vzhledem k politickým změnám ve 20. století došlo k posunu hranic, např. často zmiňovaný Hochreit nebo Windischberk dnes leží na území Rakouska, hora Roklan je v Německu apod.

Funkce charakterizační se u toponym projevuje zvláště ve dvou oblastech – jednak v dvouslovných názvech, jejichž součástí je obecný topolexém (např. potok, močál, les, hora, planina, apod.; z německých uveďme topoformanty -berg, -wald aj.) doplněný přívlastkem, který blíže určuje jeho podobu či vlastnosti (např. Bílý potok, Tříjezerní močál, Jezerní hřbet, Schwarzenberg), a jednak v souvislosti s tím, jak člověk formuje krajinu, v níž žije. U Klostermanna nalezneme řadu toponym, jež odkazují k lidské činnosti, nejčastěji k výrobě, kterou vždy doprovází využití místních zdrojů a proměna okolního prostředí. Na Šumavě se dařilo především dřevozpracujícímu průmyslu (odtud pak např. název Čeňkova pila – někdy též jako Bubeníčková pila – v obou případech pojmenovaná podle zakladatele a majitele Čeňka Bubeníčka, jenž je v Klostermannově románu *V ráji šumavském* několikrát zmiňován) a sklářství (např. Filipova Huť, která nese jméno tehdejšího majitele panství Filipa Kinského, Klášterská Huť pojmenovaná snad podle vztahu k obci Klášterec), nalezneme tu i řadu mlýnů (např. Zámostský mlýn, který dostal název podle své polohy za mostem přes Vydru, nebo Kordíkův mlýn u řeky Losice, pojmenovaný podle majitele). Sémantika těchto jmen přispívá k popisu prostředí, v němž se odehrává příběh.

Co říci závěrem? Klostermann uváděl ve svých prózách toponyma až v nezvykle hojném počtu (např. v románu *V ráji šumavském* lze napočítat 114 různých toponym) a s oblibou je hromadil v dlouhých výčtech, toponyma tak tvoří nedělitelnou součást detailního a věrného popisu dějiště příběhu. Tyto místní a pomístní názvy byly přitom vždy skutečně existující, jako by se autor snažil i pomocí užívání reálných toponym dodat svému vyprávění věrohodnosti a zdání „reálnosti“ zcela v duchu dobové i autorské poetiky.

BERAN, Pavel (ed.). *Města, obce, osady a samoty zaniklé nebo částečně zaniklé po roce 1945 (dobové pohlednice, historie, vojenské mapy, mistopis)* [online]. Klášterec nad Ohří : 10. 11. 2006 [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.zanikleobce.cz/index.php?obec=3595>>. Pro zajímavost: pocházel odtud Klostermannův rod z otcovy strany, jeho děd zde v roce 1765 zakoupil usedlost Wurmbauerhofu a stal se rychtářem, viz [*Občanské sdružení Karel Klostermann spisovatel Šumavy*] [online]. Srní : Občanské sdružení Karel Klostermann; Grafenau : Karl Klostermann – Dichter des Böhmerwaldes [cit. 27. 11. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.klostermann.cz>>.

Ondřej Fibich

Magický realismus – Karel Klostermann a mýtus

Když z příboje počátku 20. století vylovil Albert Einstein svou teorii relativity, trvalo sto let, než se lidé odhodlali hledat ve vesmíru magnetické vlny, které předpověděl.

Když koncem 20. století objevil Bert Hellinger síly, podobné těm fyzikálním, zjistil, že i lidská existence se řídí prostým řádem zachování energie potažmo lásky a je také vymezena poutem podobným gravitaci.

Ještě úžasnejším poznatkem je objevení síly vnitřních obrazů, podle kterých žijeme a které se zpravidla rozcházejí s realitou. Realitou budiž označen obraz, který vede člověka k harmonii, síle a schopnosti dávat a brát lásku.

Karel Klostermann z tohoto pohledu patří k nemnoha mužům a umělcům, kteří tvořili nikoli z nějaké nedostatečnosti, již by extrémně přemáhali vynikáním v jednom jediném směru, ale k bytostem a tím také tvůrcům harmonickým.

Ptolemaiova Sylva Gabréta zůstávala po staletí čímsi okrajovým a hraničním, světem sama pro sebe, kde občas proběhla konjunktura zlata či dřeva a vše se zase ukládalo k všednímu tvrdému plahočení. Svět středověké mentality zde díky odloučenosti i malému pohybu obyvatel trval až do časů spisovatelových. V nitru Karla Klostermanna jako by se odehrával zápas mezi osvětářským duchem c. a k. civilizace a magickým světem Šumavy. Krásně to uvádí autor na počátku povídky Ohnivě snopy nad Hirschensteinem.

Propojení citu a rozumu, mýtu a reality uskutečnil ovšem Karel Klostermann dávno před tím, než začal psát. Tento vrcholný duchovní úkol se mu podařilo uskutečnit díky jeho kořenům rodovým. Tato pouta mu dala také svobodu pohybovat se suverénně napříč náměty i obrazy a tím přesáhnout pouhý realismus.

Klíčovou se stala událost, která se přihodila v jeho 12 letech. Trávil tenkrát své školní prázdniny na náhorních planinách za Kašperskými Horami ve společnosti skotáků jen o málo starších, než byl on. Při jednom večerním ohni se ze tmy vynořil pocestný, a když byl přijat do kruhu, začal vyprávět hrůzostrašnou pověst o dvou duších zakletých do jezera pod Roklanem: „*Ve vesničce Babylonu žili jedni manželé, jimž nebylo nic svaté. Žena se dokonce vloupala do kostela v Dobré Vodě a odnesla si domů monstranci i s tělem Páně. Doma poručila muži, aby dal hostii sežrat krávě, že tak vyjde najevo, zda je chléb skutečně Kristem. Muž se vyděsil, ale ženy se bál více, a tak hostii krávu nakrmil. Když zvíře sežralo hostii, padlo na kolena a proneslo lidským hlasem hrozné proctví. Manželé honem krávu zabili a v jejím žaludku našli tělo Páně neporušené. Hned téže noci je vrátili do kostela zpět, ale nic nepomohlo. Zemřeli strašlivou smrtí a jejich duše se vracely na svět a nikde nenacházely klid. Oba se proměnili v černá kůzlata, jejichž bolestné mečení se rozléhalo v tichu opuštěné chalupy. Sousedé vyděšení tou půlnoční muzikou žádali faráře, aby duchy*

vypudil. Ten se skutečně vypravil do strašidelného domu. Ale vzpurné duše se nedaly a začaly samy vyčítat faráři na oplátku jeho hříchy. Všichni faráři v okolí se pomoci odřekli, až jeden mladý novic, páter Weisshäupl z Horské Kvildy slíbil, že se na to podívá. Byl znám svým čistým životem, jen prý jednou v mládí vzal své matce tři vejce, aby je daroval umírajícímu žebrákovi. Tento farář pak zlé duchy přemohl a zaklel je do nejpustšího místa v krajině, do Roklanského jezera. Jakmile kůzlata sestoupila pod hladinu, všechny ryby v jezeře lekly.

Od těch dob se tam ozývá v půlnočních hodinách jejich mekot jako varování hříšníkům. Kozlík má prý na hrudi bílou skvrnku, a tedy může být spasen, ale černá kozička je prokleta navěky.“

Když muž skončil, rozhostilo se kolem doutnajících uhlíků ticho. Náhle vypravěč loupal zpod klobouku očima směrem k malému Karlovi a ptal se okolosedících, kdo že to je. Při vyslovení jména Klostermann, se vztyčil a vzrušeně volal: „**To si teda pamatujte, ten hrdina, co nás zbavil těch dvou strašidel, byl předkem tohodle hošíčka!**“

Sám Karlík se druhý den vypravil k Roklanskému jezeru úplně ohromený tím svědectvím. Protože bez výhrad přijímal své rodiče takové, jací byli, mohl nerušeně a pravdivě putovat časem po stopách svých předků až tam do minulosti, kde se výjimeční lidé stávali mytologickými postavami.

Pozdější spisovatel tak mohl sloučit realitu a mýtus do jednoho celistvého literárního obrazu. Neboť ten, kdo odděluje, analyzuje a staví póly proti sobě, zabíjí sílu životadárného proudu, který úplně prostě přinášel obraz Šumavy v celé své monumentální obyčejnosti a slova „ano, tak to je“ jsou přitakáním, nikoli rezignací; jsou úctou a nikoli nezájmem. Jsou například i vysvětlením, proč spisovatel nezlodil potomky a jeho bratr byl farářem.

Celistvost svědomí rodu se totiž snaží skrze potomky vyrovnat různá prokletí, zranění duše či vyloučení. Otec Klostermannův se vymkl představě své matky, být knězem. Ona na to zklamání dokonce zemřela. Někteří vnuci pak přijali tento nezaplněný obraz své babičky a realizovali jej, aby láska zůstala zachována. Proto zde máme faráře i muže, který neměl vlastní děti. Jeho dětmi se tak staly básnické obrazy knih, jeho šumavští sousedé, příroda, která souzní s člověkem v jedno velké zelené srdce tepající na pomezí Bavor a Čech.

Z těchto ingrediencí vnějších i vnitřních se utvářelo Klostermannovo dílo a přesáhlo v některých číslech pouhý realismus, a stalo se tak vlastně předchůdcem realismu magického, který se zrodil až o padesát let později v Latinské Americe.

Dnes se Karel Klostermann stal spíše obchodní značkou Šumavy. Pokud se odvážíme ponořit skrze topografické konotace, dostaneme se na hlubinu, kde lze navázat reálně na životy i magické myšlení původních Šumaváků. Je to nezbytné i k uctění a uznání všech těch osudů obyčejných horalů, abychom získali sílu jak moudře hospodařit se světem, který jsme volky nevolky zdělili. Obejít tento úkol nelze.

Když se totiž budeme rozbíhat jen od roku 1945 respektive 1946, nedá to našim krokům dostatek energie. Vždyť za námi se magicky rozbíhají ti, kteří nám na prin-

cipu štafety mohou být posilou i společenstvím. Tam před tím osudným rokem totiž vidíme také rozhodné kroky Karla Klostermanna.

Kdo bude jeho postavu i dílo rozebírat na jednotlivé částechky, bere tím sílu i jeho mýtu. Karel Klostermann pochází z mytologického rodu, o němž je známo více pověstí než shora zmíněná. A není vůbec náhodou, že symbolem Šumavy je dnes zapomenutá lesní matka alias Swizza. Je to vedle matky spisovatelovy a chůvy Sabiny jeho duchovní kojná. Část díla Karla Klostermanna bude inspirovat nadále. Jako neviditelná magnetická vlna bude působit na naši postmoderní citlivost. A nové metody práce s přijímáním rodového a civilizačního dědictví nám umožní přijmout mýtus Šumavy a Karla Klostermanna jako všední věc.

Tak prostou jako klíčící semenáček jehličnanu pod zmírajícím tělem padlého patriarchy.

Josef Peřina

Reflexe šumavské multietnicity v prózách Karla Klostermanna

Prohlubující se rozpory v národnostním soužití Čechů a českých Němců v době sílícího nacionalismu druhé poloviny 19. století se Karla Klostermanna jako jednoho z posledních představitelů „bohemismu“ usilujícího o rovnoprávné a harmonické soužití obyvatel Čech bez rozdílu jazyka hluboce dotýkaly, intenzivně je prožíval a staly se nakonec i jedním z rozhodujících faktorů, které jej přivedly k manifestačnímu přihlášení k české straně, mající v stávajícím modelu soužití nerovnoprávné postavení.

Reflexe problémů národnostního soužití tří etnik, českého, německého a židovského pak prostupuje v různé míře a podobě celou autorovu tvorbu. V její první fázi, kterou tvoří fejetony vážící se k tzv. „uzavřenému území“ na severu Čech, Klosterman nastavuje zrcadlo groteskní podobě tamního vyhoceného nacionalismu, vyznačujícího se vyhraněnou militantností, zároveň však i malostí, přízemní hloupostí a v neposlední řadě i zbabělostí dodávajících mu častokrát směšnou podobu, nijak však nezmenšující jeho nebezpečnost. Ostrými satirickými šlehy zasahuje jeho konkrétní projevy, se soucítěním pak prožívá úděl příslušníků tamní české menšiny vystavené neustálé šikaně a asimilačnímu tlaku.¹

Těžiště Klostermannovy tvorby spočívá ovšem v jeho pracích věnovaných obyvatelům jeho rodné Šumavy, tedy opět kraje dvou národností, české a německé. Sekundární literatura věnovaná jejich analýze se shoduje v tom, že jejich autor se v nich prioritně upíná na zachycení specifiky života tamních lidí formovaných krásnou, ale drsnou a mnohdy i krutou přírodou, s níž je jim dáno se neustále potýkat v zápase o každodenní přežití, který formuje jejich charaktery i specifickou podobu jejich vzájemných vztahů. Velmi výstižně a právem je proto Jaroslava Janáčková připodobňuje k typu povídek psaných Jackem Londonem.² Vlastní těžiště klostermannovského výzkumu pak spočívá převážně v hledání místa spisovatelových próz majících výrazně regionální charakter v dobovém literárním kontextu.

Podobě a funkci uměleckého ztvárnění šumavské multietnicity v autorových dílech se naši badatelé věnují pouze okrajově, neboť po pravdě řečeno v nich zdánlivě nestojí v centru pozornosti, nevystupuje příliš do popředí, spíše je čtenářem pouze tušena jako jejich nezbytné a všudypřítomné pozadí. Zde je třeba zdůraznit slovo zdánlivě, neboť ve skutečnosti reflexe národnostního soužití šumavských etnik prostupuje všechna autorova díla, má však na rozdíl od výše zmíněných autorových

- 1 Bliže k této problematice viz PEŘINA, Josef. Zapomenuté epizody z života a díla Karla Klostermanna. In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy: sborník literárních příspěvků z česko-německého symposia: Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy: Okresní muzeum, 2000, s. 47–51. ISBN 80-86104-36-2.
- 2 Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha: Československý spisovatel, 1985. [Kap.] Klostermann povídkář, s. 176–183. Cit. s. 176.

prvotin pouze jinou podobu a funkci, možno však říci, že dokonce funkci zásadní. Klostermann přitom zůstal věren svému bohemistickému přesvědčení a hluboce humanistickému cítění, které zaznívá ze slov: „Protivuje se mi vlastenčící tlach a rabulistický národní šovinismus, ale opravdová láska k vlasti, k národu, k lidstvu, trýskající z upřímného srdce povznáší, umravňuje člověka, volá ho do svaté práce a skýtá útěchy jemu i tisícům jiných, ubohých a vyděděných...“³ Společenství šumavských obyvatel pak v jeho očích těmito myšlenkám dávalo za pravdu. Podíváme-li se na umělecké ztvárnění obrazu multietnické šumavské komunity v Klostermannově díle hlouběji, vidíme v první řadě, že se výrazně liší od pojetí, které čtenářům nabídl řada autorových předchůdců reflektujících rovněž šumavskou problematiku. Čeští Němci Josef Rank a Georg L. Weisel i naše Božena Němcová se ve 40. letech 19. století ve svých dílech zobrazujících život tohoto regionu soustředili především na obraz etnik, k nimž příslušeli, a konfrontovali jejich specifické etnografické rysy s jejich protějšky, mnohdy, jak tomu bylo například v případě J. Ranka, konfrontačně či se zřejmou snahou přispět k vzájemnému pochopení a sblížení, což byl případ B. Němcové.⁴ Klostermann nám na rozdíl od nich podává obraz Šumavanů jako pospolitosti lidí většinou zemitých a drsných, ale zároveň pod touto slupkou obdařených bohatým citovým životem, opírajících se o pevný mravní žebříček hodnot, společně čelících složitým životním podmínkám, v nichž si vzájemně pomáhají, aniž některého z nich označuje za Čecha či Němce. Všichni jsou prostě obyvateli Šumavy bez ohledu na národnost, kterou v textu čtenář poznává pouze z jejich jmen či příjmení. Nespojuje je pouze území, na němž žijí, ale především společný úděl života v drsném kraji upevňující lidskou soudržnost. K posílení vědomí pevné sounáležitosti a propojenosti obou etnik ústící v častá smíšená manželství autor uvádí v některých případech německé jméno svého hrdiny jen při jeho prvním představení s tím, že dále bude v textu užívat jen jeho českou varietu. Tak je tomu např. v povídce *Nová křídlovka*, v níž představuje ústřední postavu slovy: „Nikoho nenapadlo tvrdit, že by Hanes Franz, jemuž budeme říkat prostě Franta, byl, čemu se říká Adonis.“⁵ Stejně tak je tomu v povídce *Červené srdce*, v níž nám jednu z hlavních postav představuje slovy: „Živa byla v kteréś tiché chalupě ubohá dívka, již říkali bůhví po kterém dědu Steinzen Agnes. My ji nazveme po česku prostě Anežkou.“⁶ V čtenáři Klostermannových próz je již touto nenápadnou národnostní charakteristikou komunity obyvatel Šumavy budována a postupně upevňována představa o její pevné stmelenosti podmíněné specifickými podmínkami regionu, které nedávaly příliš prostoru pro jakékoliv vážnější střety ohrožující mezilidské vztahy, mezi něž pochopitelně patřily v první řadě národnostní nesváry a rozmišky. Klostermann pak ve většině svých próz konkretizuje obraz podoby harmonického soužití obou etnik tím, že pro ně volí

3 KLOSTERMANN, Karel. *Bílý samum*. Praha : J. R. Vilímek, [1903]. 122. s. Cit. s. XIII.

4 Blíže o této problematice viz PEŘINA, Josef. Božena Němcová a dva němečtí autoři Šumavy. In BARTŮŇKOVÁ, Jana; DVORÁK, Jan (ed.). *Prameny díla, dílo pramenem: sborník příspěvků z konference o životě a díle Boženy Němcové konané 15.–16. září 1992 v Hradci Králové*. Hradec Králové : Gaudeamus, 1994, s. 45–52. ISBN 80-7041-073-6.

5 KLOSTERMANN, Karel. *Nová křídlovka*. In *V srdci šumavských hvozdů*. 7. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1940. Cit. s. 44.

6 KLOSTERMANN, Karel. *Červené srdce*. In *V srdci šumavských hvozdů*. 7. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1940. Cit. s. 62.

pověštinou témata, v nichž jsou šumavští Češi a Němci spjati citovými vazbami, vědomím krajové solidarity a potřebou vzájemné nezištné pomoci v obtížných životních situacích. Takto pojatý základní obraz multietnického soužití nemohou narušit epizody líčící drobné sousedské nesváry či konflikty vyplývající z nectností konkrétních jedinců, s nimiž se ovšem umí obyvatelé Šumavy vyrovnat.

Toto vše nacházíme již ve fejetonistických Böhmerwaldskizzen,⁷ přípravné práci otevírající cestu k jeho šumavským prózám. Do třetí kapitoly této knihy tak vkládá příběh dívky Anny Marie, o jejímž německém původu svědčí domácká varieta jména Annamirl, a českého dřevorubce Pepy, který je do dívky bláznivě zamilován. Pyšná a ctižádostivá dívka toužící po panském životě podlehne načas svodům myslivce-kého mládence z knížecího panství majícího čáku stát se lesním. Hluboké citové zklamání po poznání, že byla jen chvilkovou hříčkou kandidáta na lesnictví, ji vede k pokusu o sebevraždu, před jejímž dokonáním ji zachrání stále věrný Pepa. Stane se jeho manželkou, a ač to není autorem přímo vysloveno, založí tak oba harmonickou národnostně smíšenou česko-německou rodinu.⁸ Posvátný rodinný vztah se tak v tomto případě stává i symbolem nenarušitelnosti soužití obou etnik. Obdobný úděl prožívají v povídce *V tísni* Pepík, pro kterého je koníčkem práce na železnici, ač nemá potřebnou kvalifikaci, a Lízla, již si na jejím otci, bohatém sedlákovi, doslova vyvzdoroval. Oba společně čelí existenční nejistotě dané tím, že Pepík nemá potřebné vzdělání k získání zaměstnanecké definitivy a složitá státní administrativa mu na cestě k němu klade řadu neuvěřitelných překážek. Jejich vztah to však nenaruší. Německou národnost u Lízly poznáme nejen z jejího jména, ale i z jazykového vyjadřování jejího otce. Jeho výraz „tefinitiv“ – definitiva je v tomto směru víc než výmluvný.⁹

Vzájemnou solidaritu šumavských obyvatel bez rozdílu národnosti zobrazuje Klostermann výše uvedeným způsobem v Böhmerwaldskizzen ve čtvrté a páté kapitole, do nichž vkládá dřevorubecké příběhy pod názvy *Život starého dřevorubce* a *Zbloudilí dřevorubci*, jejichž hrdinové jsou opět nositeli českých a německých jmen, v prvé Honza, Václav, Francl atd. V obou pak triumfuje obětavá lidská solidarita neznající rozdílu národností, ač ve druhém nemůže odvrátit tragédii – dřevorubci ve vánici zmrznou.¹⁰ Stejně ztvárněný motiv pak nalezneme v jedné z ústředních epizod povídky *Bílý samum*, v níž umrznou sněhem zaváté školní děti. I v tomto případě se při líčení tragické události spokojuje pouze s takto nepřímým naznačením národnosti obětí. Starosta líčící tragedii hejtmanovi říká: „Včera po třetí hodině, když děti opustily školu, začalo se chumelit. Děti příslušné do Pasek se nevrátily domů. Zasypal je sníh. Včera kde kdo hledal pozdě do noci se svítilnami, s kopáči, s lopatou, ne našlo se nic... ,Toť strašné,‘ zvolal hejtman... ,kolik jich bylo, pravíte, těch nebohých?‘ Starosta se jal počítati na prstech, uváděti různá jména, jak komu říkali po chalupě,

7 Karel Klostermann vydal své Böhmerwaldskizzen r. 1890. Do češtiny byly přeloženy Marií Stunovou pod názvem *Ze Šumavy* a vydány roku 1925 jako 35. svazek autorových spisů. Pod názvem *Črty ze Šumavy* pořídil jejich druhý překlad B. Nohejl a vydalo jej Západočeské nakladatelství roku 1986. Všechny další odkazy v textu příspěvku odkazující k Črtám ze Šumavy se vází k překladu B. Nohejla.

8 KLOSTERMANN, Karel. *Črty ze Šumavy 1890*. Z němčiny přeložil, upravil a úvod napsal Bohumil Nohejl. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1986. 124 s. Cit. s. 39–40.

9 KLOSTERMANN, Karel. V tísni. In *Urvané listy*. 3. vyd. Praha: J. R. Vilímek, 1940, s. 217–230.

10 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 53–54.

po jeho zaměstnání nebo přezdívkou... ,Hans, France jsou dvě, kolářovo dvě, jsou čtyři, Káče nájemnice jedno je pět...‘ Vyjmenoval jich takto třiadvacet, na konci dodal: ,Na mou věru, byl bych zapomněl ty tři toho Čecha dřevaře ze Lhoty Masákovy. V celku dvacet šest.“¹¹ Není pochopitelně třeba zdůrazňovat, že záchranné mise směřující k nalezení nebohých obětí se účastnili všichni obyvatelé postižených obcí bez rozdílu národností, jak ostatně výstižně naznačuje věta „včera kde kdo hledal pozdě do noci“.

V Klostermannových povídkách se setkáváme ovšem i s obrazy drobných národnostních rozmíšek, především v podobě různých invektiv, které v naprosté většině přicházejí zvenčí a šumavská dvojjazyčná pospolitost jim dokáže čelit jako celek. V Böhmerwaldskizzen se tak hned v prvé kapitole setkáváme s chvástavým Němcem–Prušákem, ne nadarmo jej autor takto specifikuje jako vzor rozpínavosti a zpupnosti známé českému prostředí z roku 1866, pohrdavě se vyjadřujícím o českém zboží, které jezdí na Šumavu nakupovat, a navíc se vychloubá svými smyšlenými znalostmi a loveckými úspěchy. Šumavští sousedé jej však vtipným způsobem při lovu na tetřevy zesměšní a cizinec s hanbou odjíždí domů.¹² Národnostních invektiv se dopouštějí i příhraniční bavorští zloději a pašeráci v případě odhalení své nekalé činnosti. V šesté kapitole téhož díla nám tak například představuje bavorského hostinského, který napadá svého českého hosta slovy: „**Poslechni bémáku,‘ spustil na hosta, ,tebe sem přinesl samotný satanáš. Nejradši bych tě zapich jako kůzle. Jen si mě prohlédni, ty bémackej pse,‘ pokračoval šenkýř. ,Copak jsem zloděj? Zasloužil bys, abych tě od dělal, ty hnusná mrcho!**“¹³ Příčinou všeho bylo, že obyvatel české části Šumavy sledoval s přítelem stopy svého kradeného dobytčete do bavorské vesnice a tam krádež nahlásili místním četníkům. Ti provedli u hostinského, který byl známou zlodějskou firmou, bezvýslednou domovní prohlídku, neboť do aféry s dobytčetem nebyl náhodou zapleten. To byl pak důvod i jeho výše uvedené národnostní invektivy.

Ve svém díle se Karel Klostermann nevyhнул ani otázce soužití šumavských obyvatel s příslušníky židovského etnika. Na rozdíl od některých svých vrstevníků, kteří na přelomu 19. a 20. století pod vlivem dobové antisemitské vlny zobrazovali Židy jako drastické lichváře, kořalečníky či jinak vychytralé kořistnické bytosti parazitující na české společnosti považující je za cizí nepřátelský živel, nabízí čtenáři obraz jiný, diametrálně odlišný. Vztah šumavských horalů k židovskému etniku vykresluje ve svém podání jako projev národní tolerance spojený s pochopením a smyslem pro spravedlnost.

V povídce *Srul* nacházející se v *Šumavských povídkách*¹⁴ líčí příběh židovské rodiny, která se přistěhovala do šumavské obce, mezi jejímiž obyvateli si její příslušníci poměrně rychle získávají důvěru. Žid, přezdívaný v obci Srul, si zde zavedl krámek s drobnými hospodářskými potřebami, s mírnými cenami, vykupoval od místních věci, pro něž neměli užití, přičemž se dle Klostermanna „**jevil mírným ve svých poža-**

11 KLOSTERMANN, Karel, *Bílý samum*, s. 53.

12 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 20–21.

13 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 71 an.

14 KLOSTERMANN, Karel. *Srul*. In *Šumavské povídky*. 2. vyd. Praha: J. R. Vilímek, 1934. Cit. s. 3 an.

davcích, skromným, pokorným a úslužným, spokojoval se ziskem tak nepatrným“.¹⁵ Dle autora také půjčoval, ale bral jen nepatrné úroky, navíc mnohdy pouze v naturáliích. Stejně ochotná byla i jeho žena, která pomáhala venkovankám s hlídáním dětí. Harmonické soužití trvalo do chvíle, než v obci vypukla epidemie smrtelné nemoci. V podání některého z obyvatel ožil tehdy starý antisemitský předsudek, že Židé přivolávají na křesťany nemoci, a zneklidnění lidé napadli Srulův domek a poničili zařízení jeho obchodu. Teprve, když spatřili, že smrt šířící se vsí zasáhla i Židovu rodinu, zanechali s pocitem hanby svého počínání, omluvili se mu a rukou společnou škodu uhradili. Touto drobnou smutnou epizodou a jejím řešením autor ukázal, jak snadno lze podlehnout liché protizidovské pověře, jíž v daném okamžiku vesničané museli čelit a díky své morální síle ji nakonec nepodlehli. Židovská rodina poté plně nesla úděl ostatních obyvatel obce zápasících s drsnou přírodou a i ji jako řadu jiných šumavských rodin postihla tragédie, když její dvě členky zapadly do závěje a umrzly. Včlenění židovského motivu do obrazu harmonické národnostní struktury regionu dostává svůj třetí rozměr a uzavírá se.

Máme-li problém reflexe šumavské multietnické komunity v Klostermannově díle shrnout, musíme konstatovat, že autor svému čtenáři sugeruje obraz pevně stmelené pospolitosti čelící drsným přírodním podmínkám, tíživé sociální situaci a rozkladným vlivům zvenčí. Její příslušníci v tomto zápase, který není bez bolestných obětí, projevují vzájemnou lidskou solidaritu bez ohledu na užívaný jazyk.

Na rozdíl od uměleckého ztvárnění zápasu obyvatel s krutou přírodou, v němž lze nalézt řadu realistických prvků, je patrné, že obraz harmonického soužití českého a německého etnika je do značné míry poznamenán autorovou představou o jeho podobě nejen na Šumavě, ale i na území celých Čech. On sám byl pravděpodobně přesvědčen, že jeho víře dává za pravdu skutečnost podoby národnostních vztahů na Šumavě, výrazně se lišících od vyhocených poměrů v tzv. „uzavřeném území“ v jiných částech Čech. Podílela se na tom bezesporu specifika regionu, v němž lidé byli od nepaměti až do Klostermannových dob odkázáni v zápase s přírodními živly jeden na druhého, kde pozdravení „Pozdrav Pán Bůh“ i „Grüss Gott“ zněly stejně upřímně, neboť byly nesený v prvé řadě přáním, aby se adresát vrátil večer v pořádku do svého domova.

Vzájemné vztahy však ani zde nebyly zcela bez chyb, navíc v době, kdy Klostermann psal svá díla, se v nich začala projevovat, i když díky výše zmíněným podmínkám ne tak silně jako jinde, negativa, která na Šumavu přinášel dobový nacionalismus zvenčí. Sám autor si této skutečnosti byl vědom, a tak si posteskl: „**Dříve jsme klidně žili pospolu a nikoho nenapadlo ptát se po národnosti toho druhého. Žádný člověk nebyl počestčován ani poněmčován... My nahoře v zelených lesích potřebujeme bílou knihu dorozumění a ne žlutou knihu nenávisti, všichni se chceme radovat z boží přírody, ať Němci nebo Češi – vždyť Šumava patří nám všem.**“¹⁶

15 KLOSTERMANN, Karel, Srul, s. 13.

16 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 89. Citováno z BAUMANN, Winfried. Trochu jiný průvodce Šumavou : Karel Klostermann „Črty ze šumavy“ (1890). In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy : sborník literárních příspěvků z česko-německého symposia : Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy : Okresní muzeum, 2000, s. 5–9. Cit. s. 9. ISBN 80-86104-36-2.

Pro Klostermanna však šumavské mezilidské vztahy, zejména pak z oněch „starých zlatých šumavských časů“, představovaly model národnostního soužití aplikovatelný na soužití etnik v celém českém prostoru. Jeho pohled se proto obrací nostalgicky především k minulosti jako zdroji živého dědictví, které dle něho snad bude i příkladem pro překonání neduhů, jimiž procházely národnostní vztahy v jeho době. Tato víra jej vedla k mírně optimistickému pohledu do budoucnosti, který vyjádřil slovy: „**Co my tady nahoře potřebujeme nejméně, je rasová nenávisť, neštěstí, kterého, jak znám náš šumavský lid, budeme snad ušetřeni.**“¹⁷

Klostermann se nedožil tragického konce česko-německého soužití v polovině 20. století, který rozmetal všechny zbytky starých bohemistických iluzí. Milosrdný osud jej ušetřil tuto tragédii, která citelně zasáhla i jeho milovanou Šumavu, prožívat. Jeho víra v harmonické soužití obou národností vtělená do jeho díla však je dodnes součástí živého kulturního dědictví, na něž navazují i dnešní česko-bavorské vztahy právě na Šumavě tolik milované autorem.

Ne náhodou jsme v současné době právě zde v šumavském regionu snad nejbližší smíření mezi Čechy a jejich bývalými německými krajany žijícími dnes za bavorskou hranicí. Pozdrav Pán Bůh a Grüss Gott, tento staletý šumavský pozdrav, dnes na Šumavě, stejně tak jako v minulosti, slyšíme stále častěji. A je to dobře pro soužití s našimi sousedy i pro celou Evropu.

17 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 101. Citováno z BAUMANN, Winfried. Trochu jiný průvodce Šumavou : Karel Klostermann „Črty ze šumavy“ (1890). In NIKL, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy : sborník literárních příspěvků z česko-německého symposia : Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy : Okresní muzeum, 2000, s. 5–9. Cit. s. 9. ISBN 80-86104-36-2.

Tereza Riedlbauchová

Nad Klostermannovými díly Böhmerwaldskizzen a V srdci šumavských hvozdů

Rané drobné prózy Karla Klostermanna zahrnují soubor v němčině *Böhmerwaldskizzen*, který vyšel v roce 1890, a svazek povídek v češtině *V srdci šumavských hvozdů* z roku 1896 (vydal J. R. Vilímek). Německý soubor *Böhmerwaldskizzen*¹ vyšel česky dvakrát: v roce 1925 jako 35. svazek sebraných spisů, vydávaných J. R. Vilímkem, v překladu M. Stunové pod názvem *Ze Šumavy* a v roce 1986 v překladu Bohumila Nohejla pod názvem *Črty ze Šumavy*. První z překladů je nepřesný a nevystihuje nářeční zvláštnosti v přímých řečech postav, v druhém překladu jsou zase vynechány některé názvy, jazyk je modernizován a místní a pomístní názvy nahrazeny českými ekvivalenty. Nohejl se dokonce odvažuje tvrdit, že upustil pouze od bezvýznamných pasáží.

Nicméně náš text se nezabývá srovnáním německého originálu a jeho dvou překladů, i když by jistě toto téma stálo za úvahu. Nás budou zajímat první dva soubory, jejich shody a kontrasty jako klíče ke čtení celého Klostermannova díla, jako jeho iniciace. Při analýze Klostermannova prvního souboru vycházíme z posledního českého překladu *Črty ze Šumavy* od Bohumila Nohejla, jakkoliv si uvědomujeme, že tím dochází k určitému zkreslení. Zajímá nás především žánrové vymezení obou textů, typ vypravěče, funkce postav, konstrukce příběhu apod.

Svazek povídek *V srdci šumavských hvozdů* vyšel za Klostermannova života ještě v roce 1904 v rámci spisů a dále v roce 1919. Tvoří ho jedenáct povídek, přičemž povídku *Rychtářův syn* autor napsal pro Vlčkovu *Osvětu* (r. 21, 1891) a jedná se o Klostermannovu první česky psanou prózu. Povídky *Oční nákaza*, *Spravedlnost lidská* a *Vánoce pod sněhem* byly otištěny poprvé v tomto souboru. Ostatní povídky (*Čaroděj*, *Schovanec*, *Vodní supové*, *Nová křídlovka*, *Červené srdce*, *Dva chytráci* a *Poručík*) byly původně napsány německy. „Svých dřívějších německých povídek, črt, feuilletonů používal pak Klostermann velmi často jako námětů svých povídek českých; buď je překládal, rozšiřoval příběh, nebo je uplatňoval jako epizody ve větších knihách apod.“²

Většina povídek z druhého souboru, jakkoliv můžeme zpochybňovat původnost jeho textů, byla různými editory zařazena do výborů. Vítězslav Tichý do výboru *Vánice a jiné povídky* z roku 1955 vybral povídky *Schovanec* a *Rychtářův syn*. Tentýž

- 1 Maidl ve své studii *Klostermannovy německy psané texty v kontextu tvorby německých spisovatelů Šumavy* podotýká, že na *Böhmerwaldskizzen*, které Klostermann vydal vlastním nákladem, nevyšly téměř žádné německé ani české recenze. Na kratičkou pozitivní recenzi, jež vyšla v *Donau-Zeitung* 26. 9. 1890, ho upozornila Tamara Pršínová.
- 2 KLOSTERMANN, Karel, *Vánice a jiné povídky*, s. 17.

editor v roce 1959 zařadil do *Vybraných spisů sv. VI, Drobné prózy* povídky *Schovavec*, *Vodní supové*, *Dva chytráci*, *Poručík* a *Rychtářův syn*. Janáčková do výboru *Lístky ze šumavské epopeje*, který vyšel v roce 1983, vybrala povídky *Čaroděj* a *Dva chytráci*.

Böhmerwaldskizzen aneb Črty ze Šumavy

Max Regal ve své monografii Karel Klostermann zachycuje, jak *Böhmerwaldskizzen* vznikaly: „A vrátiv se do Plzně, hned napsal německy pro Politik cestopisnou črtu z centrální Francie, kde prožil před 11 lety prázdniny. Črta byla přijata a také šest dalších, jež brzo šly za sebou. A úspěch přivodil mu myšlenku, že by se snad zavděčil čtenářům Politik, vyliče podrobně dřívější i přítomné poměry přírodní naší Šumavy a život jejího obyvatelstva. Končiny tyto, odloučené od ostatního světa a tehdy ještě nepřístupné a málo známé pro nedostatek komunikace, byly rázovité po každé stránce a zdály se mu hodnými, aby pro ně byla vzbuzena širší pozornost. [...] Tyto vzpomínky i to, co shledal a zvěděl, za pozdějších návštěv a potulek po Šumavě, složil v řadu črt napsaných do Politik 1885–1887 po názvem Heiteres une Trauriges aus dem Böhmerwalde. Uveřejňoval je pod pseudonymem Faustin (jeho druhé křestní jméno). [...] Čtenáři se těšili na každý nový příspěvek Faustinův a velký rozruch a zvědavost budilo tajemství, kdo je, jenž tak krásně německy píše a česky cítí, zda je to zázrak, spravedlivý německý spisovatel, či výtečnou němčinou vládnoucí a spisující Čech. Jen tolik bylo zřejmo, že tajemný spisovatel je rodilý Šumavan.“³

Povídkový soubor *Črty ze Šumavy* je v mnohém pozoruhodný. Jedná o jakousi koláž žánrů, a to především turistického průvodce s črtou, obrázkem, fejtonem, dále povídkou a románem.⁴ K úvaze o románu nás vede to, že se zde nesetkáváme s jednotlivými povídkami s jedním názvem, které mají vystavěný dějový oblouk, nýbrž s deseti kapitolami, jež vytvářejí jeden celek. Každá kapitola má pak v podtitulu několik názvů, které vystihují jednotlivé části textu, podle nichž můžeme předem uhadovat, s jakými žánry se v povídce setkáme, například 4. kapitola má tyto podkapitoly O pověrách – Vchynice–Tetov a Modrava – Letní hosté v lese – Zbytky pralesa – Životní příběhy starého dřevorubce, jež nám naznačí, kterou oblastí budeme provázeni a že na začátku se dozvíme o místních lidových pověrách, uprostřed o nezkušených turistech a na závěr naopak něco o zdejších lidech.

Z koláže těchto žánrů a vnitřního napětí celého souboru je podle našeho názoru nejvýraznější právě žánr zábavného turistického průvodce, a to ještě nikoliv průvodce tištěného, nýbrž mluveného. Hlavní hrdina v ich-formě prochází různými oblastmi Šumavy a popisuje je, jako kdyby měl před sebou skupinu lidí, kterým přibližuje to, na co se dívají, a zároveň viděné opepřuje historkami a příběhy, které jsou s danými místy spjaté. Jedná se o ich-formu, jež kolísá mezi objektivním líčením viděného a subjektivním zaujetím a postojem. Tento typ vyprávěcí situace čtenáři

3 REGAL, Max, *Život a dílo Karla Klostermanna*, s. 88–89.

4 Váhání nad žánrem *Böhmerwaldskizzen* dokazuje i sekundární literatura. Někteří považují tento svazek za soubor fejtonů (viz JANÁČKOVÁ, Jaroslava, II. díl, Od romantismu do symbolismu [19. století], s. 359–362), jiní uvažují spíše o povídce (viz doslovy Vítězslava Tichého ve výběrech a heslo Klostermann v Lexikonu české literatury).

napomáhá, aby rychle vklouznul do popisu kraje a jeho zákoutí. „Podle zakořeněného zvyku vás nejdříve zavedu do Železné Rudy, na jediné místo, kde se železnice dotýká přímo našeho lesnatého pohoří. A je to přenádherné místečko! Jakmile pospíchající vláček opustí údolí Úhlavy, jsme uprostřed vysokých i ponurých horských vrcholů, dole se vyzývavě zelenají lesní palouky a porůznu roztroušené chalupy signalizují, že vjíždíme do nového světa s úplně jinými poměry. Po pravé ruce máme rozeklaný hřbet Jezerní hory, vládkyně těchto končin. Mohli jsme ji a další obry šumavského pohoří zahlédnout už dřív, cestou skrz střední úhlavské údolí. Obyvatelé tohoto kraje znají ten pohled nejdůvěrněji a kdykoliv stočí zrak k vrcholům, zahaleným v mracích, napadne je prastaré lidové pojmenování – Prsa Matky Boží. Takže už jsme projeli útroby ctihodného Špičáku a přistáli v Železné Rudě, ale dlouho se nezdržíme.“⁵

Kromě tohoto vyprávěče snadné čtivosti a zábavnosti napomáhá také několik dalších jevů: v prvním řadě Klostermann text nezatěžkává historickými a politickými fakty,⁶ v další řadě jeho vidění přírody neulpívá na pouhém popisu, nýbrž příroda je nositelkou dějovosti. Stává se živou bytostí, která vstupuje do boje s lidmi. Čtivosti napomáhá rovněž lehký tón: často se setkáme s pousmáním nad lidskými touhami a namáháním. Osudy lidí, kteří zahynuli v šumavské přírodě, postrádají existenciální tíživost. „I v těchto menších prózách projevuje Klostermann své umění charakterizační, místy humor a mírnou ironii, často ovšem i úsměvnou shovívavost s lidskými chybami a nedostatky.“⁷ Jakkoliv jsou tyto tragické příběhy početné, jsou popsány jako cosi přirozeného, tvořícího součást běžného řádu života Šumavy. Zároveň se jimi vyprávěč snaží upoutat čtenářovu pozornost. Chybí zde však tázání po smyslu lidské existence, hluboká tragika konce těchto lidí. Ocítáme se tedy spíše na rovině strašidelného líčení podobného knížkám lidového čtení. Klostermannovi to ostře vytkl Jindřich Vodák v recenzi v *Literárních listech*.⁸

Co se týče jednotlivých postav, daly by se shrnout do dvou kategorií, na jedné straně místní lidé, znalí poměrů, bojující s chudobou a nástrahami přírody, na druhé naivní turisté, již přicházejí do hor špatně vybaveni a oblečení a přežívají jen díky shovívavosti domácích obyvatel, kteří jim za všech okolností pomohou. Jejich postavy, nositelé závažnějších problémů, jsou většinou jen zběžně načrtnuty a jejich osudy zachyceny v hutné a přesné zkratce, v níž vidíme Klostermannovu nejsilnější

5 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 11.

6 Václav Maidl k tomu podotýká (MAIDL, Václav, O jazykové podvojnosti Karla Klostermanna – a nejen o ní, s. 235–236): „Krajina u Klostermanna postrádá historickou dimenzi, jeho vyprávění se k historickým faktům vztahují minimálně, minulost pro něho znamená převážně vlastní mládí, nanejvýš (román Skláři) se vydává zpět ke generaci rodičů a prarodičů. Martin Putna to ve zmiňované studii definuje obdobně, a jinak: ‚V kraji, který Klostermann popisuje, není kulturních ani náboženských center, nestojí tu historické památky, nezrodily se krajové mýty.‘ Vyvozuje z toho, že za autorovým nezájmem o historicitu krajiny se skrývá fascinace takovou, Šumavou, k níž příznak akulturnosti a ahistoričnosti patří.“ (PUTNA, Martin C. Šumavská literatura: řeky, cesty, modely. In SVATONĚ, Vladimír; HOUSKOVÁ, Anna (ed.). *Kultura a místo: studie z komparatistiky III*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Centrum komparistiky, 2001, s. 51–96. Cit. s. 74. ISBN 80-7308-001-X.

7 KLOSTERMANN, Karel, *Drobné prózy*, s. 561.

8 „Proti ní vypadá nadepsaná sbírka novel p. Klostermannových jako paskvil spisovatelství, jako hokus pokus jarmarečního kejklíře vesnického, jenž spoléhá na nevědomost svých diváků, a proto se ani nenamáhá vybrat nějaké zvláštní koušky vyšší magie, napínat svůj um a dovednost. Ale úspěch! Úspěch! Ta ryčná fanfára, která se propůjčuje jen mocným a vznešeným pánům!“ (VODÁK, Jindřich, [Recenze na Klostermannovu knížku V srdci šumavských hvozdů], s. 155.)

stránku. Zajímají ho pouze osudy místních lidí. Příchozí turisty zachycuje jen v situacích jejich setkání s horským prostředím, nic více se o nich nedozvídáme. Jejich životy, tvořící součást úsměvné a veselé noty celého souboru, zůstaly za úpatím hor. Toto dvojí vidění postav je naprosto vědomé a záměrné a sám autor to v textu občas komentuje. „Zato teď tu kraluje roztaženost; první karlovarské promenádní toalety, nádherné tornury, vyzývavé kloboučky a pánové se zobcovitými střevíci, skřipci a klakovými cylindry. Ale byli všichni na Šumavě! Proč? Protože je to módní! Nechtěl bych vypadat jako zatrpklý patron; vím, že mnozí přicházejí do nedotknutelné přírody s upřímným srdcem a jasnou myslí.“⁹

Mezi horskými lidmi dominují postavy průvodců, lesníků, hajných, pytláků, pašeráků a financů, jež nejsou postaveny do kontrastu, i když někdy Klostermann popisuje jejich vzájemné boje. Všechny totiž mají jednoho velkého nepřítele, a to přírodu.¹⁰ Pašerák nebo pytlák je také často zachycen jako statečný člověk, který pomůže lidem ocitnuvším se v horách v nouzi, či člověk, který se ve své situaci ocitl z nezbytnosti. Většina vesničanů proto také těmto lidem spíše pomáhá.

Národnostní téma zůstává v těchto povídkách okrajové. Němci a Češi nejsou staženi do kontrastu. Různé národnosti jako dříve zmíněné nejrůznější sociální vrstvy bojují v první řadě s přírodou, mezi sebou až v řadě druhé. Problém češství a němectví se vyskytuje v celém textu pouze dvakrát: jedná se o popis potyček mezi oběma národnostmi v šesté kapitole, kdy Češi jsou častováni urážkou typu bémák. Na druhé straně stojí idylizující autorovo prohlášení, že oba národy mají žít ve svornosti. „My nahoře v zelených lesích potřebujeme bílou knihu dorozumění a ne žlutou knihu nenávisti; všichni se chceme radovat z boží přírody, ať Němci nebo Češi – vždyť Šumava patří nám všem, a když přijde Francouz nebo kdokoliv jiný, ať se taky raduje, pokud ovšem nebude prolévat krvavé slzy nad smutným pustošením v minulých letech a nad malichernými lidmi, kteří ani když se vydají do nejnádhernějšího ze všech chrámů, chrámu přírody, nedokáží svou nenávist zanechat doma.“¹¹

Celou sbírkou prostupuje přesvědčení o mravním, duchovním a přírodním řádu, jehož narušení vede k nadpřirozeným úkazům. Pasáže s jejich popisem představují výraznou fantastickou rovinu povídek. Zároveň ji však autor často pojímá opět jako jakési zpestření vyprávěného. Nevidíme zde žádnou souvislost s tím, jak fantastično uchopovali autoři romantismu a novoromantismu. Klostermannovo ztvárnění fantastična má tedy v textech podobnou funkci jako ztvárnění tragických příběhů horalů. „Stává se, že najednou, jakoby z neznámých důvodů, ale zřejmě v důsledku trýznivých bodnutí hmyzu, propadne celé stádo nepopsatelnému zmatku. [...] Pasetevci jsou přirozeně vůči takovým panickým útěkům naprosto bezmocní. Rozběhnou se sice za procházejícím stádem, ale když ho konečně dostihnou, už se zase uklidnilo, a tak se mohou jen pokoušet zachránit kusy, které se zaběhly nebo uvízly v bahně.“

9 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 101.

10 „Proč ten důraz na kraj plný drsné krásy, domov živilů a živelnosti? Realistická próza, jakou u nás ze současníků Klostermannových psal K. V. Rais, T. Nováková, nebo Alois Mrštík, nazírala člověka zasazeného do určitého regionu a zakotveného v něm i jím ovlivněného, vytvářela postavy jako reprezentanty jistého kraje a jeho dějinné přírodní atmosféry, jeho ‚ducha‘. Na toto chápání krajiny Klostermann navázal, ale mířil jinam, k pojetí přírody jako protihráče postav.“ (JANAČKOVÁ, Jaroslava, *Stoletou alejí : o české próze minulého věku*, s. 176–183)

11 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 89.

Zdá se přirozené, že člověk si ve své bezmocnosti zdůvodňuje takové počínání působením nadpřirozených sil. Záludným strašidlem, které má toto zlo na svědomí, je velice obávaný střechek, o jehož bytosti kolují pochybné, vzájemně si odporující názory a hypotézy. Jeden starý pastýř mě ujišťoval, že toho zloducha viděl a slyšel za bílého dne. Před jeho zraky prý vyskočil z houštiny malý, na dlaň vysoký mužíček; měl žluté, zježené vlasy, takže jeho hlava vypadala jako slaměný vích. Mužíček se prý opatrně přikradl k pasoucím se dobytku a vydával ze sebe tiché, zpěvavé bzučení, podobné bzukotu tisíců komárů. Hned na to se dobytek dal do zběsilého úprku, načež se skrýtek tichým, ale pronikavým hlasem zahihňal. Na pastevece padla taková hrůza, že stál na místě jako přikovaný a dlouho se neodvážil běžet za rozprchlým dobytkem. Tak vyprávěl jeden. Druhý zase tvrdil, že nejdřív slyšel praskot „podzemního bičování“; třetí naproti tomu se dušoval, že střechek není ničím jiným, než králem veškeré bodavé havěti, který čas od času otvírá klín země, vypouští z něj své poddané a sám pak proměněný ve velikého ptáka vzletne do vzduchu a shůry pozoruje účinky své zlomyslnosti. Celá ta pověra ostatně připomíná řeckou pověst o Panovi a jeho strašidelném řádění mezi pasteveci.¹²

Fantastično směřuje také k poetické a lyrické rovině souboru, spojené s líčením přírody. Ta, promíšená s popisem vesnic, hor a jezer, tvoří základní rovinu celého souboru povídek. Každá jednotlivá část přírody, strom, potok atd., se stává bytostí a celá příroda představuje jednu velikou, z nich složenou bytost, která požírá vesnice, sruby a lidi, ale která je zároveň zdrojem obživy a krásy.¹³ „Právě z Březníku se nám v zorném poli objeví nedaleký Luzný. Je to drsný patron s bílým, rozeklaným a zvětřalým vrcholem, drsnější a divočejší, než o něco vyšší Roklin. Šumící potok, který vyvěrá z jeho lesnatých a bažinatých strání, je vlastním prameništěm Otavy. O Luzném kolují tajuplné zvěsti [...] hluboko v nitru Luzného prý žijí skalní skřítkové – gnómové. Až přijde jejich čas, odkryjí zase mohutnou žílu lesklého kovu, který světu už přinesl tolik dobrého i zlého, a nasytí jím vody řek. A pro celou Šumavu nastane zase nová doba bohatství, vpravdě zlatá doba, během které se vytěží netušené poklady. A na vrcholcích Šumavy vyrostou nádherné zámky se štíhlými věžemi, podobnými ztepilým šumavským smrkům. A chudí a ponížení budou obzvláště povýšeni.“¹⁴ Příroda také rozhodne o smrti pronásledovaného, neboť ačkoliv se tento již ocitne v obklíčení strážníků, zabije ho nakonec pád ze skály apod. Klostermann tak už¹⁵ hned ve svém raném díle vytýčil své celoživotní téma: boj jedince s přírodní mocí.

12 Fantastické motivy se pojí často s odkazy na antickou kulturu a mytologii.

13 Všimá si toho i MAIDL, Václav, ve své studii *Krajina a literatura staré Šumavy*, s. 67: „V tom totiž spočívá zásadní odlišnost mezi stifterovskou a klostermannovskou krajinou: na rozdíl od Stiftera se v krajině Klostermannových vyprávění uplatňuje daleko více lidský prvek, člověk. Zatímco ve Stifterově světě je člověk jedním z prvků přírodního celku, u Klostermanna je protihráčem. Zápasí s nástrahami krajiny (močál, lesy) a zejména s rozmáry počasí (mráz, mlha, sněhová metelice). Ne že by Stifterovi byl tento moment zcela cizí, není však dominantní jako u Klostermanna.“

14 KLOSTERMANN, Karel, *Črty ze Šumavy 1890*, s. 96–97.

15 a) Nacházíme zde již také předobraz Haškova *Svejka* a jiných humorných vojenských příběhů. Klostermann líčí fiktivní pokus o vytvoření vojska z českých sklářů za napoleonských válek, které skončí tím, že při prvním útoku se všichni rozprchnou domů. Velí jim směšná figurka setníka, který své úsilí o sestavení armády nakonec vzdává. b) Ve spojení s analýzou *Črt ze Šumavy* bychom si mohli položit otázku týkající se jejich regionalismu. Ten bychom v první řadě viděli v upoutání na problematiku regionu a v jejím striktním vymezení naše oblast versus vše cizí, dále v pozitivním vidění místních lidí a v lehce negativním vidění lidí přicházejících odjinud.

V srdci šumavských hvozdů

Další Klostermannův soubor povídek z roku 1896 *V srdci šumavských hvozdů*, který vyšel v češtině, se od prvního souboru povídek *Črty ze Šumavy* značně liší. V první řadě zde nenajdeme koláž textů tvořících jeden celek, nýbrž jedenáct povídek s poměrně klasickou stavbou. Většina z nich, *Čaroděj*, *Schovanec*, *Vodní supové*, *Nová křídlovka*, *Červené srdce* a *Vánoce pod sněhem*, je krátkého rozsahu, pouze dvě, *Rychtářův syn* a *Spravedlnost lidská*, obsahují více částí, první osm a druhá deset. Téměř všechny povídky mají stejnou stavbu: vylíčení prostředí – konkrétního místa na Šumavě, uvedení postav na scénu a jejich charakteristika, vylíčení příběhu s prudkým vyústěním na závěr. Pointy se nacházejí těsně před závěrem nebo na úplný závěr, jedná se o pointu silnou, často překvapivou, někdy možná až násilnou. Rovněž vypravěč se od prvního povídkového souboru liší. Klasická objektivní er-forma je zcela výjimečně lehce subjektivně zabarvená, tj. hodnotí jednání postav, a ve dvou případech přechází dokonce do subjektivní ich-formy, v úvodu povídky *Červené srdce* a v úvodu a závěru povídky *Vánoce pod sněhem*. Jen povídka *Poručík* je psána v ich-formě a autor v ní popisuje osudy poručíka, s nímž se setkával jedno léto v Rehberku. Poručík krátce poté, co je dán do výslužby, umírá. Tento text se blíží národopisné studii nebo žánrovému obrázku.

Setkáváme se zde pouze s postavami místními a ty jsou také na rozdíl od předchozího souboru viděny různorodě, některé pozitivně, některé negativně, ale spíše všechny plastičtěji s pozitivními i negativními vlastnostmi. Silně vymezené negativní vlastnosti nacházíme často u postav porušujících mravní a duchovní řád, např. žijících v neoficiálním svazku apod., nebo pocházejících z ciziny.¹⁶ „Obličej tohoto vodního supa připomínal skutečně dravého ptáka; jeho černé, hustým obočím vroubené oči ležely hluboko v čele, od něhož mocný orlí nos spadal obloukem téměř až na silně vystupující bradu. Skutečně hnědé tváře byly pokryty černými bíle promíchanými štětinami, deroucími se až pod oči a na lícní kosti; husté černé vlasy dodávaly mu vzezření cikána. Jeho trup byl dobře urostlý, postava ramenatá, silných plecí, svědčící o nevšední síle; zato dlouhé vyzáblé nohy se dotýkaly v kolenech. Mlhou zastřen, jako báje šedé dávnověkosti, byl jeho původ, rozumí se, pokud se týkalo otce. Jeho matka, jíž říkali Černá Nána, potulovala se v cizině a tam ho také povila...“¹⁷ Ve srovnání s raným souborem povídek jsou zde postavy¹⁸ detailněji přiblížené, a to jak pomocí vnější i vnitřní charakteristiky, tak podrobně vylíčeného osudu.

16 Příznačné pro Klostermannovy prózy je, že ten, kdo se narodil v cizině nebo má rodiče cizince, představuje problematickou, nejčastěji zápornou postavu. To, co přichází mimo obzor domácího teritoria, je považováno za neznámé, a tudíž nebezpečné.

17 a) KLOSTERMANN, Karel, *V srdci šumavských hvozdů*, 1971, s. 34.

b) Rádi bychom zde upozornili na jedno vydání těchto povídek, které aniž to bylo uvedeno v ediční poznámce, je neúplné. Jedná se o vydání: KLOSTERMANN, Karel, *V srdci šumavských hvozdů*, 1968, v němž chybí polovina souboru, a to texty *Oční nákaza*, *Dva chytráci*, *Poručík* a *Rychtářův syn*.

18 „Klostermannovy postavy, klečovitě nízké a deformované, k samostatnému úsudku o světě nedorůstají. Prohrávají v boji s přírodou, která je ve své síle a krutosti právě tak neskutečná jako idylická příroda Stifterova. Bývají jejich tvůrce přiřazováni k realistickým autorům, je to snad oprávněné potud, že poučeně popsal práci, zvyky a primitivní mentalitu obyvatel vyhraněného regionu.“ (VANĚK, Václav, U nás je les, a nikoli svět)

Rozvíjení příběhů je velmi netradiční a vyústění předem značně neočekávané. Tam, kde se zpočátku zdá, že se jedná o tragický příběh, dojde nečekaně ke zlomu k pozitivnímu vyústění a naopak. Tak se v povídce *Vodní supové* dva nesmiřitelní nepřátelé, kteří se přizívují tím, že z vody loví předměty včetně toho, že olupují mrtvoly, které proud přinese, spřátelí. Jejich děti se vezmou a loupeživé rody se sbratří. Povídka *Schovanec* líčící nezdárného hochy, který zabil kočku a možná bude trápit dva staré lidi, již se ho ujali, se stává nakonec jejich obětí. Stařec nechá vyměnit zlatáky za papírové peníze, které sežerou myši. Ve vzteku vezme na chlapce kvůli zabití kočky sekeru, ten uteče a po noci strávené v třesuté zimě přijde o nohy. Brzy po této příhodě oba jeho ochránci umírají a on na ně s láskou vzpomíná. V *Oční nákaze* používají branci atropin, takže se jim oči dočasně obrátí v sloup, avšak vojenský lékař látku pozná a vesničtí chlapci jsou odvedeni.

Povídka *Nová křídlovka* má spíše veselou náladu. Líčí ucházení nemluvného Franty o krásnou Teklu, kvůli níž si koupí křídlovku. Na tancovače o ni usiluje také Jiří, jehož přívrženci Frantu zmlátí a křídlovku mu rozbijí. Když se Franta nebrání ani u soudu, dojde jeho otci trpělivost a ožení se s Teklou sám. Veselý a lehce vystavěný příběh se tak rázem v závěru změní v černou grotesku. Podobně humornou výstavbu má povídka *Dva chytráci* vyprávějící o dvou mužích, kteří výborně prosperují, protože umí podvádět. Nakonec jeden z nich napálí druhého.

První z povídek, *Čaroděj*, má otevřený konec. Místního chudáka, na něhož si nikdo netroufá, poněvadž mu je přisuzována nadpřirozená moc, se vesničané chytře zbaví. Podplatí místního rodáka, který přijel z Brazílie, aby mu ji vylíčil v růžových barvách. Čaroděj se s početnou rodinou, vybaven penězi a oblečením celé vesnice, vydá na cestu do bájné země. V závěru se dozvídáme pouze, že mnoho českých rodin se z Brazílie vrátilo v bídě zpět. Většina povídek naznačuje spíše tragický konec, jakkoliv je viděn někdy ironicky a s nadhledem. Vždyť i jedna z mála povídek s pozitivním ukončením *Vodní supové* vede k tomu, že se posílí semeniště nízké sociální vrstvy s loupeživými úmysly. U některých povídek se objevuje sklon k naturalismu.

Povídky *Červené srdce* a *Vánoce pod sněhem* už jsou jednoznačně tragické. V první z nich je slabomyslná Anežka navedena krejčím, aby podala svému milému a jeho nastávající koblíhy s otrušikem, a tím ho získala pro sebe. Sám si myslí, že tím způsobí povyražení. Tato nástraha se mu však vymkne z ruky, Anežka je odsouzena na osm let těžkého žaláře za dvojnásobný pokus o vraždu. Po jejím návratu ji rodina nepřijme, ale ujme se jí krejčí, který velmi trpí tím, co způsobil. Před smrtí se vyzná ze svého hříchu a od té doby se lidé k Anežce chovají lépe. Ve *Vánocích pod sněhem* je zase lékař povolán k člověku, kterého přejel povoz. K operaci by však potřeboval další pomocníky. Kvůli velké vánici je domek je zasypán, zraněný umírá a o život přijde málem i lékař a rodina pozůstalého. V obou povídkách se na závěr setkáváme se snahou po umírnění tragického vyznění.

Dva rozsáhlejší texty, *Rychtářův syn* a *Spravedlnost lidská*, mají komplikovanější výstavbu. První z nich líčí ztroskotání rychtářova syna, který se nešťastně ožení proti vůli otce a kvůli ženě a špatnému hospodaření o vše přijde. Statek prodá svému tchánovi, známému podvodníkovi, a odejde s rodinou do Bavorska, kde se mu nedaří dobře. *Spravedlnost lidská* má historické pozadí: Klostermann se v ní zabývá útokem

lidu na židovské domy v Sušici v roce 1866, jejich drancování a vypalování. Tato událost zvrátí osud hlavní protagonistky Růženky, jež přijde o bohatého nápadníka. Nakonec se provdá za muže, který stál v čele lidového povstání.

Název souboru *V srdci šumavských hvozdů* v sobě skrývá lesy na Šumavě, nicméně celkově lze říci, že oproti *Böhmerwaldskizzen* se tyto povídky tématu zápasu člověka s přírodou příliš nevěnují, a to kromě povídky *Vánoce pod sněhem*. Osudy jednotlivých postav jsou sice ovlivněny tím, že žijí v těžkých horských podmínkách, ale nenacházíme zde líčení tragických úmrtí v bažinách, močálech apod. Naopak v nemnohých epizodách postavy většinou z hor vyvážnou, např. financ v *Rychtářově synovi*. Motiv lesa otevírá většinu povídek v souvislosti s líčením prostoru a výjimečně též povídky uzavírá (např. ve *Schovanci*), takže se stává spíše rámcovou dekorací než hybatelem děje. Ve dvou textech je tomu jinak. Jedná se o povídku *Vodní supové*, kde se oba hrdinové živí tím, co přináší voda, tedy zejména dřevem, a dále o povídku *Rychtářův syn*, kde chytrí židé přesvědčí sedláky, aby jim prodali své lesy. Ti se nadřou s těžbou dřeva a pak na tom těžce prodělají. Rychtář před smrtí řekl svému synovi, aby nikdy les neprodal ani nevytěžil. Ten ho však neposlechne a těžce na to doplatí.

Závěrem

Klostermannovy povídkové soubory *Črty ze Šumavy* a *V srdci šumavských hvozdů* dělí od sebe jen šest let, během nichž vznikly autorovy rozsáhlé a literárně významné romány *V ráji šumavském* (1893), *Ze světa lesních samot* (1894) a *Za štěstím* (1895). V románovém přeryvu mezi dvěma povídkovými soubory můžeme hledat hlavní důvod jejich značné odlišnosti. Síla prvního souboru *Črty ze Šumavy* tkví v žánrovém rozpětí textu od turistického průvodce, črty, obrázku k povídce a románu, v líčení míst Šumavy, lidových pověr, ve fantastické a poetické rovině textu, v příběhu naznačeném ve zkratce a ve veselém a lehkém tónu vyprávění. Sílu druhého povídkového souboru *V srdci šumavských hvozdů* spatřujeme v něčem zcela jiném, a to ve vykreslení šumavských postav, ve vystavění příběhu a v jejich nečekaném zvratu často k tragickému konci.

Prameny

- DRESLER, Václav. *Básník Šumavy*. S úvodem Adolfa Heyduka a vlastním životopisem Klostermannovým. Brno : V. Dresler, 1914. 64 s.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. II. díl, Od romantismu do symbolismu (19. století). In *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha : Lidové noviny, 1998. Kap. 3, 11.2 Karel Klostermann (1848–1923), s. 359–362. ISBN 80-7106-308-8.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí : o české próze minulého věku*. Praha : Československý spisovatel, 1985. [Kap.] Klostermann povídkář, s. 176–183.
- Karel Klostermann : personální bibliografie*. Zpracovaly Jiřina Mikuškovičová a Jitka Saková. České Budějovice : Krajská knihovna, 1976. 71 s.

- KLOSTERMANN**, Karel. *Drobné prózy*. K vydání připravil, doslov a ediční poznámku napsal Vítězslav Tichý. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959. Doslov, s. 557–562.
- KLOSTERMANN**, Karel. *Črty ze Šumavy 1890*. Z němčiny přeložil, upravil a úvod napsal Bohumil Nohejl. Plzeň : Západočeské nakladatelství, 1986. 124 s.
- KLOSTERMANN**, Karel. *Lístky ze šumavské epopeje*. Vybrala, uspořádala a medailón o autorovi napsala Jaroslava Janáčková, k vydání připravil a ediční poznámku napsal Jan Lehár. Praha : Československý spisovatel, 1983. [Medailón] Karel Klostermann, s. 7–11.
- KLOSTERMANN**, Karel. *Vánice a jiné povídky*. K vydání připravil Vítězslav Tichý. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955. [Předmluva] Karel Klostermann, s. 7–19.
- KLOSTERMANN**, Karel. *V srdci šumavských hvozdů*. 9. vyd. v Odeonu 1. vyd. Praha : Odeon, 1971. 290 s.
- KLOSTERMANN**, Karel. *V srdci šumavských hvozdů*. 3. vyd. České Budějovice : Růže, 1968. 93 s.
- MAIDL**, Václav. Klostermannovy německy psané texty v kontextu tvorby německých spisovatelů Šumavy. In **NIKL**, Ivan (ed.). *Karel Klostermann – spisovatel Šumavy: sborník literárních příspěvků z česko-německého symposia : Sušice 17.–19. 9. 1998*. Klatovy : Okresní muzeum, 2000, s. 33–37. ISBN 80-86104-36-2.
- MAIDL**, Václav. Krajina a literatura staré Šumavy. In **SPURNÝ**, Matěj (ed.). *Proměny sudetské krajiny*. [Domažlice] : Antikomplex, 2006, s. 60–74. ISBN 80-86125-75-2 (chyb.)
- MAIDL**, Václav. O jazykové podvojnosti Karla Klostermanna – a nejen o ní. In *Karel Klostermann (1848–1923) : soupis díla*. České Budějovice : Jihočeská vědecká knihovna, 2008, s. 225–236. ISBN 978-80-86964-02-7 (JVK).
- mř [=**ŘEPKOVÁ**, Marie]. Karel Klostermann. In *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Díl 2, H–L : dodatky k LČL 1, A–G, svazek II, K–L : dodatky A–G. Praha : Academia, 1993, s. 729–731. ISBN 80-200-0469-6.
- REGAL**, Max. *Život a dílo Karla Klostermanna*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 176 s.
- VANĚK**, Václav. U nás je les, a nikoli svět. *Lidové noviny*. Únor 16, 2008, roč. 21, č. 40, příl. Orientace, s. III.
- VODÁK**, Jindřich. [Recenze na Klostermannovu knížku V srdci šumavských hvozdů]. *Literární listy*. 1897, roč. 18, s. 154–156.

Zdena Bařínková

V ráji šumavském

Když v červnu 1893 psal v 15. čísle 3. ročníku časopisu Niva Jiří Karásek kritiku nově vyšlého románu K. Klostermanna V ráji šumavském, hodnotil jej značně záporně. Mimo jiné o něm hovoří jako o „nedbale a chatrně spleené historii“. Cílem tohoto příspěvku by mělo být upozornění na několik zajímavostí ve výstavbě románu. Zajímavostí, které by snad mohly poněkud zmírnit tvrdý odsudek Karáskův.

Romanista Leo Spitzer vyslovil své kredo pro přístup k literárnímu dílu větou: „Teoretik má začít rozbor díla poukazem na to, co ho ohromilo, ne čekat na výsledky komplexního vyčíslení.“ Při současném stavu bádání nad dílem K. Klostermanna je asi obtížné objevit něco ohromujícího, spokojíme-li se však s výrazem méně expresivním, najdeme ještě mnohé, co nás překvapí a upoutá. Jeho román V ráji šumavském (1893) zachytí čtenářovu pozornost hned na počátku svým – pro Klostermanna a realistickou prózu poněkud neobvyklým – monologickým incipitem („Podhamerský sedlák je jen jeden.“). Jedná se o přímou promluvu hlavní postavy – sedláka Podhamerského. Monologický incipit je pro Klostermanna netypický. V jeho rozsáhlejších pracích se objevuje jen dvakrát. Jednou ve výše zmíněném románu a podruhé v pozdějším románu Ecce homo. Ve všech případech ostatních otvírá Klostermann své práce rozsáhlejší kresbou prostředí, seznamuje čtenáře s místem děje. V románu V ráji šumavském má incipit zcela zvláštní nezastupitelnou funkci. Zatímco v Ecce homo poměrně dlouhá úvodní promluva jedné z postav (Rézinky) seznamuje čtenáře s hlavním tématem díla zcela srozumitelně, v románu V ráji šumavském pochopíme pravý smysl incipitu až po přečtení celého díla. Incipit lapidárním způsobem odhaluje niterné ustrojení hlavního hrdiny, které rozhodným způsobem určuje veškeré jeho počínání, a tím potažmo i počínání mnohých postav románu. Jiná vnitřní charakteristika zmíněné postavy se v práci nevyskytuje. Vstupní věta je kompoziční nití a tvoří jeden ze stavebních exponentů díla, neboť je rozprostřena v celém textu. Opakuje se – někdy s mírnou obměnou – jednadvacetkrát. Přitom asi od poloviny textu se její frekvence snižuje (třinácté vydání z roku 1972 má 200 stran. Do strany 126 se obměna incipitu objeví dvacetkrát, ve zbytku textu už jen jednou). Sestupná frekvence je nepochybně podmíněna neúspěchy Podhamerského, a tím pádem s jeho velmi pomalu klesajícím sebevědomím. Zmíněná věta je pro Podhamerského tak typická, že tvoří jakousi verbální rekvizitu, spojenou tak pevně s postavou, že v některých případech mu ji přisuzuje obecné mínění, aniž on sám ji zrovna pronáší. Vyvěrá z ní jed zasahující a paralyzující přirozenou lidskost postav, které jsou k Podhamerskému připoutány poutem rodinným. Podhamerského čtyři děti se s obsahem fráze vnitřně ztotožňují, a tak zlo, které z ní vyvěrá, se šíří jako kruhy od kamene hozeného do vody. Vinou svého postoje „Podhamerský sedlák je jen jeden na světě“ se hlavní hrdina propadá hlouběji a hlouběji do problémů. Dílo je vystavěno na klimaxovém principu – nepříznivé okolnosti se kolem Podhamerského kupí, obtíže se stupňují a nabývají na závažnosti až k mortálnímu explicitu v závěrečné kulminační kapitole.

Z nezřízené touhy po výdělku zanedbá Podhamerský sklizeň píce, v zimě mu chybí krmivo pro dobytek (7. kap.: „Nu, stalo se! Jakáž pomoc! Změniti se to už nedá, ale zatím bude vydělávati, a potom to nějak ošidíme. Vždyť jsem Podhamerský a Podhamerský je jen jeden na světě, i co do chytrosti.“), dostane pokutu za nedodržený termín svozu dřeva, chybí mu 200 zlatých na věno pro Rezlu (1. kap.: „Jsem Podhamerský a musím dát dvojnásobné věno, aby se neřeklo, že Podhamerský je nuzák nebo škrdla...“), prodává krávy, zadluží se, půjčuje si v záložně (9. kap.: „Pojede do Plzně – raději hodně daleko, aby u nich se nikdo nedověděl, ukáže se v ‚bance‘, řekne: ‚Podívejte se, já jsem Podhamerský – však vítel!‘ – a vypůjčí si na svou hypotéku čtyři tisíce – ne pět tisíc – ne, jednou ranou to spraví, osm tisíc si vypůjčí.“). Tato promluva nám odkrývá ještě jeden sedlákův rys. Jeho víra, že v Plzni budou vědět, kdo je „Podhamerský“, ho usvědčuje nejen z nafoukanosti, ale i z hloupé naivity, která s ní jde ruku v ruce.

Dluh se stupňuje, Podhamerský marně obětuje les, následuje mortální explicit. Sedlák je příslušníkem tzv. „nového šumavského světa“, který nehledá své jistoty v tradici, v paměti rodu, obdělání půdy.

Od centra neštěstí se kruhovitě šíří tragické scény dál v bližší i vzdálenější Podhamerského rodině. Vinou postoje „Podhamerský je jen jeden“ končí jeho syn Vincek v kriminále (2. kap.: „Dříve otec dokazoval, že rod Podhamerských nemůže klesnouti a že pro Podhamerské platí jakési jiné zákony než pro ostatní bídné smrtelníky.“) Dcery se nevhodně vdávají (2. kap.: „Takovou dceru má jen Podhamerský... Kdo dostane Podhamerského dceru, má na světě všechno, o to se postarám já.“), a navíc jsou psychicky poněkud vyšinité (Nany chorobnou touhou po penězích a Rezla po mužích, Pavlína svou naprostou netečností a leností). Nany a Rezla šíří své prokletí dál na své muže. Nany svou hamižností zavíní zmrzačení muže Karla, Rezla okázale projevovanou opakovanou nevěrou přivodí smrt svému značně staršímu partnerovi. Uvěznění Podhamerského syna Vincka odsoudí jeho milou Filomenu k žebrotě. Povýšeným furiantstvím by Podhamerský nepochybně infikoval i svého vnuka, kdyby k tomu měl příležitost. V závěrečné kulminační kapitole, kdy činí poslední marný, a proto zoufale bolestný pokus zachránit statek prodejem dříví svého lesa, zadoufá při pohledu na batolící se dítě: „Hle, budoucí Podhamerský!...“ Netuší, že tato naděje je už zmařena, neboť jeho les hoří. Jako působivého stavebního momentu zde Klostermann užívá synchronní scény: les hoří, Podhamerský ve stejné chvíli hledí na vnuka jako na pokračovatele rodu. Podhamerského postoj šíří zkázu ještě dále. Zasažen je i učitel Slivka, kterého si Podhamerský vyhlédl jako žádoucího ženicha pro třetí dceru Pavlínu (8. kapitola: „Můj zeť ať je pánem, opravdovým pánem, nikoli takovým nuzákem jako vesnický učitel. Vy ukončíte svá studia a usadíte se buď tu, nebo ve městě co inženýr a byl by v tom čert, aby se vám nevedlo znamenitě. V tom by byl ďas, abych si já Podhamerský nemohl vybrat takového zetě...“). Slivka se dostane do rodiny Podhamerského, ovšem ne jako ženich Pavlíny, ale jako milenec Rezly. To mu vynese nenávisť vesnických chasníků a po rvačce na pouti v Kašperských Horách záhadně zmizí – pravděpodobně zabit a totožný s nalezenou mrtvolou muže, kterou však nelze už identifikovat. V introdukcí předestírá Klostermann vnější charakteristiku Podhamerského. Zde stojí za povšimnutí, že postavě

tohoto šumavského sedláka přisoudil věk asi 45 let. O dopadu všech životních peripetií na Podhamerského podává Klostermann mistrně svědectví jedním slovem. V závěrečné části (ve 12. kap.) ho poprvé označuje slovem „staroch“. Uvážíme-li, že v introdukci je Podhamerský pětáctýřicetiletý, celý děj se – soudě podle pobytu Václava na vojně – odehrává přibližně během tří let, je ve zmíněném označení shrnuta celá tragédie jednoho lidského osudu.

Dalším stavebním exponentem je syžetové charakteristikon – tématem velké části Klostermannových prací je zobrazení života šumavských horalů, sedláků a sklářů v jejich ustavičném zápase s drsnými, až krutými přírodními podmínkami. Také román *V ráji šumavském* je reakcí na přírodní katastrofu – vichřici z 26. října 1870 a následné zamoření lesního porostu kůrovcem. Tyto vnější okolnosti však nemají v románě rozhodující podíl na osudech jeho hrdinů. Jejich životní dramata jsou dána vnitřní motivací, jsou podmíněna jejich danými povahovými rysy. Pýcha a chamtivost veda k tomu, že Podhamerský neodolá svůdnému kouzlu hotových peněz, opouští tradiční způsob obživy, následkem čehož prodělá úpadek a umírá. Nanina posedlost penězi vede k jejich ztrátě (špatně je uložila do krachujícího podniku) a ke zmrzačení jejího muže, Rezlina nezřízená touha po milostných zážitcích ji po letech mění v bláznivou žebračku.

Hrdinové románu ovšem svádějí boj také s čistě přírodními živly. K zachycení tohoto zápasu vytvořil autor trojici variačních scén a umístil je do trojice středových kapitol (do kap. 6, 7 a 8 z celkového počtu dvanácti kapitol). Všechny tři dcery Podhamerského jsou postupně přírodními živly ohroženy na životech (Nany cestou od Rezly zabloudí v močálu, Rezlu přepadne divoká bouře při útěku od muže, Pavlína zabloudí ve vánici cestou od otce z lesa). Všechny tři dcery vyvážnou živly. Pomocí zmíněné architektonické triády vyjádří Klostermann přesvědčení, že horská příroda je sice člověku nepřátelská, větším nepřítelem je však často jeho vnitřní ustrojení, které ho vede i určitému typu jednání, třeba i do záhuby. Dcery nejsou zničeny přírodou, ale lidským faktorem, který selhal. Vinou své velikášské zaslepenosti je Podhamerský nezládl dobře vychovat.

Architektonické triády použil Klostermann ještě jednou v kapitole 11. I tentokrát jsou tři sestry „ohroženy“, a to vlastním otcem, který jim přichází nabídnout zadlužený statek. Neuspěje ani u jedné.

K syžetové charakteristice patří i postava starého Seppa Rankelského. K Klostermann dává s oblibou příležitost starým lidem, kteří představují jakýsi ideál šumavského starousedlíka pevně zakotveného v tradici, ať už se týká způsobu obživy, stylu života, morálních postojů či výchovy potomstva. Sepp je vlastně obdobou dědečka z románu *Kam spějí děti* a babičky Živné z *Ecce homo*. Pro zajímavost je možno dodat, že vzorem pro postavu Seppa Rankelského byl Klostermannův příbuzný Josef Klostermann (1819–1888). Přesto, že se postava Seppa neobjevuje v textu příliš často, je to postava nepřehlédnutelná, a to nejen pro svůj mimořádný vzrůst a sílu. Je to rovněž postava rámuující. Poprvé se objeví hned v introdukci, aby svým životním postojem oponoval Podhamerskému. V závěru je pak jeho zvolání: „**Podhamerský! Podhamerský!**“ poslední promluvou v románu, po ní následují už jen dvě krátké věty mortálního explicitu. Jinak přichází Sepp na scénu, aby řešil hrozící konflikty – ať

už zmíněnou silou (ochrana napadeného Slivky nebo rvačka v hospodě) nebo svou moudrostí (pomoc vdově Girglové, varování Václava před Rezlou). Seppova moudrost pramenící z životní zkušenosti z něho dělá postavu anticipační. Na četných místech románu předpovídá zkázu Podhamerského statku.

Rozvážný, moudrý Sepp, který je sice negramotný, ale díky své zkušenosti rozpozná, že moc a síla sedláka je v půdě, a ne v překotném zisku hotových peněz, tvoří s Podhamerským kontroverzní dvojici. Další kontroverzní dvojicí může být Seppův vnuk Václav a Podhamerského syn Vincek. Oba dva se dostanou do pokušení volit za životní partnerku ženu, která k životu rodinnému naprosto nemá předpoklady (Václava svádí Podhamerského dcera Rezla, Vincka chudá prostopášná Filomena). V postojích obou mužů nechá Klosremann doznít odraz postojů jejich vychovatelů. Vincek obluzený názorem, že „Podhamerský je jen jeden“, podlehne, Václav veden k pokoře, poslušnosti a k úctě k tradici po těžkém vnitřním zápase odolá.

Místem děje románu *V ráji šumavském* je pochopitelně Šumava, konkrétně okolí Horské Kvildy. Popisy prostředí klade Klostermann jakoby pod drobnohled, je ve svém líčení velmi detailní a přesný. Seznamuje nás s řadou údajů místopisných, historických i národopisných. Sám o tom říká: „Mívám ve zvyku označovatí přesně skutečným jménem místa dějů, jež vypravuji. Osoby, s kterými čtenáře seznamuji, žily a děj kotví v kraji.“ (DRESLER, Václav. *Básník Šumavy*. S úvodem Adolfa Heyduka a vlastním životopisem Klostermannovým. Brno : V. Dresler, 1914. 64 s.). Dne 10. 9. 1904 píše své druhé ženě Bettyně: „Těší mě velice, že Karel i Helena byli spokojeni, vše se jim velice líbilo, teprve viděli, co je vlastně Šumava, já pak budu vždy s radostí na tu cestu pamatovati, poněvadž jak Karel tak i Helena chodili úplně dle mého způsobu – kratší partie a vše, jak náleží prohlédnout ze všech stran.“ Ve shodě s takovýmto způsobem nazírání pak rozehrává autor celou paletu barev, pochopitelně v pasážích líčících tradiční krásu horské přírody a její vlídnou tvář, což se děje dosti sporadicky. Mnohem častěji se v jeho dílech setkáme s krutou podobou kraje. Deště, mlhy, vichry, bouřky a vánice provázejí život horalů po většinu roku. Klostermann dobře postřehl, že drsné životní podmínky mají vliv nejen na tvrdý zápas o obživu, ale právě častá uvězněnost v chalupách s sebou nese plíživou bezbřehou, šedivou nudu a s ní vše zlé, co lidská zahálka může vyprodukovat (kap. 9: „Neustálé šero a bezdělná nuda doléhaly jako olovo na veškeren lidský tvor, ruce měly prázdno, obrazotvornost slavila své triumfy.“). Právě šedá barva provází Klostermannovo líčení nejčastěji.

Snad nejpůsobivěji dokresluje paralelní přírodní kulisa rozpoložení lidské mysli ve scéně Václavova tajného útěku za Rezlou na taneční zábavu. Černé hlubiny močálů, tajemná světla bludiček ho provázejí na jeho zakázané cestě. K. Klostermann je vypravěčem udržujícím si nadhled nad svými postavami. V próze *V ráji šumavském* dodržuje časovou posloupnost, zachovává chronologický čas. Odbočuje jen minimálně (ke stavebnímu exponentu patří např. retrospektivní odbočka o minulosti starého Seppa a jeho vnuka Václava). Také složka úvahová se objevuje jen jedenkrát, a to v závěru 4. kapitoly. Sepp v ní vyslovuje svůj názor na soužití Čechů a Němců. Tento stavební exponent má zároveň funkci retardační, přerušuje totiž scénu úprku Girglové pro lékaře k umírajícímu synovi. Z výše uvedeného plyne, že Klostermann

zvolil pro svůj román kronikářskou kompozici s tzv. hladkým navazováním mezi celky – kapitolami (HRABÁK, Josef. *Poetika*. Praha : 1977).

Buď je jejich návaznost zajištěna tak, že se v koncovce určité kapitoly objeví postava, jejímiž osudy začíná kapitola následující, takto např. přechází postava Rezly mezi 1. a 2. kapitolou, nebo koncovka kapitoly tvoří s počátkem kapitoly následující paralelní scénu (např. kapitola 5 končí loučením Václava před odchodem na vojnu a první věta 6. kapitoly je: „U Podhamerských se zatím loučili poněkud jinak.“ Desátá kapitola končí povzdechem Gírglové: „Dědoušku, už mám zase syna... Bůh mi ho poslal, a jak hodného!“ a kapitola 11 začíná: „Tohle by Podhamerský nemohl říci.“) Třetí způsob hladkého navázání využívá časového údaje, který orientuje čtenáře v tom, kolik času uplynulo od závěrečné scény kapitoly předchozí (kap. 12 začíná: „Rok a rok se obrátili. Na Šumavu přiletěly zas jiné časy, dosavadní práce přestaly...“). Po dvanácti takto hladce navázaných kapitolách následuje Nachgeschichte, dovídáme se letmo o osudu některých postav po letech.

Během své práce navazuje Klostermann kontakt se čtenářem několikerým oslovením („můj milý čtenáři“) a jde dokonce tak daleko, že mu někdy připomene vzájemný vztah mezi postavami. Chceme-li si udělat ucelený obrázek o Klostermannovi jako o vypravěči, je třeba upozornit na jeho ohleduplnost, která mu brání předestřít čtenáři nějaký příliš expresivní výraz, takže se mu vyhne třeba následujícím kuriozním způsobem: „Následovala pak ještě spousta nadmíru šfavnatých jmen a nadávek, svědčících vesměs Šárové, některé dodatkem také jejímu muži, namnoze výrazů a přízvisk, z nichž dojista ani jednomu se nedostalo cti objevit se lidským očím v rouchu černí tiskové a o nichž by také žádný soud na světě nebyl připustil důkazů pravd.“(ukázka je ovšem z románu *Ecce homo*).

Vyjadřovat se k titulu románu až v závěru práce se může jevit poněkud nelogické. Titul obvykle napovídá, jak má čtenář dílo vnímat. Klostermann zvolil pro své dílo titul hodnotící s patričnou dávkou ironie, tedy titul příznakový a zároveň těsný, neboť ironie je zřejmá až po přečtení celého díla. Ráj, který pro horaly nastal díky snadnému výdělku, se ukáže být jejich zkárou.

Citováno z románu KLOSTERMANN, Karel. *V ráji šumavském*. 13. vyd., v Odeonu 3. vyd. Praha : Odeon, 1972. 204 s.

Jan Podlešák

V dílně lidskosti?

Nad románem Karla Klostermanna Suplent

„Věřím ve věčný vývoj a v nekonečné zdokonalování všeho, co tu jest. Těto víře mě naučila příroda, k níž jsem od svého dětství lnul celou duší, a která, přesto že se zdá často nemilosrdnou a tvrdou, zvláště kde běží o jedince – o člověka právě tak jako o každého jiného živoucího tvora – přece jen se řídí věčným zákonem, ježž dala nejvyšší Lásku, která vede veškerenstvo, jež především má na zřeteli, k neustálému zdokonalování.“

Karel Klostermann: Červánky mého mládí

I.

Suplent je nejrozsáhlejším románem Karla Klostermanna. Poprvé vyšel v Klostermannových sebraných spisech roku 1913, a to v pražském nakladatelství J. R. Vilímka. Toto čtyřsvazkové vydání čítá téměř 1 500 stran.¹

Na románě *Suplent* Karel Klostermann pracoval od roku 1908, kdy odešel do výslužby, a k jeho napsání byl vysoce kvalifikován svou dokonalou znalostí středoškolského prostředí. Poměry na rakouských středních školách poznal jednak jako student gymnázií v Písku a Klatovech, jednak jako dlouholetý středoškolský profesor, neboť v letech 1873–1908 vyučoval moderním jazykům, zejména francouzštině, na německé reálce v Plzni. Jako středoškolský učitel přitom absolvoval profesní dráhu od nezkušeného suplenta až po definitivně ustanoveného profesora.

„A nakonec pohlédl zpět do svého života školského, neboť od r. 1873 byl profesorem na německé reálce v Plzni až do plné výslužby, a jako z bohatého zlatého dolu vynášel odtud podivuhodnou náplň zkušeností, dějů, postav a postaviček ze života středoškolského v napínavém románě ‚Suplent‘, jenž prozrazuje každou řádkou starého mistra a hltná je přímo čtenáři,“ napsal roku 1913 o tomto díle básník Adolf Heyduk.²

Román *Suplent* podává široký a zároveň kritický obraz života na pražském reálném gymnáziu a v kruzích s ním souvisejících v 70. letech 19. století. Ačkoli se převážná část Klostermannova literárního díla týká tematiky vesnické a maloměstské, zde autor se zdarem ztvárnil látku městskou, ba velkoměstskou. Román vyniká

1 Pro interpretaci románu *Suplent* bylo v přítomném článku zvoleno jeho 4. vydání, které edičně připravil Vítězslav Tichý: KLOSTERMANN, Karel. *Suplent*. 4. vyd. v SNKLHU vyd. 1. Sv. 2. K vydání připravil, doslov, ediční poznámku a vysvětlivky napsal Vítězslav Tichý. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. Doslov, s. 405–415, je nejvýznamnějším rozbořením románu. O Suplentovi pojednává též DRESLER, Václav. *Básník Šumavy*. S úvodem Adolfa Heyduka a vlastním životopisem Klostermannovým. Brno : V. Dresler, 1914. 64 s. Cit. s. 42–47.

2 DRESLER, Václav, *Básník Šumavy*, s. 6.

znamenitou kresbou zobrazovaných prostředí, charakterizačním uměním a kompoziční obratností ve zpracování tak rozsáhlého a složitého námětu.

Hlavní, titulní postavou románu je Pavel Slatinský, mladý suplent beze zkoušek, který se po právnických studiích ve Vídni se zájmem rozhodne pro povolání středoškolského učitele. Po roce služby je však poměry na škole a jednáním školské správy a zemského inspektora hluboce zklamán a roztrpčen a nakonec odejde do jiného zaměstnání; protože ovládá cizí jazyky, uplatní se v soukromé obchodní firmě. Ačkoli měl učitelské povolání rád, je životními okolnostmi donucen školu opustit. Předtím v důsledku hmotného nedostatku a živoření, neboť mu školská správa dlouho nepoukazovala mzdu, upadne do nedůstojné závislosti na své bytné a její dceři, což mu pak způsobí další obtíže. Jeho životní potíže ovšem pramení i z mírné, důvěřivé povahy, nadměrné úcty k výše postaveným lidem a z mladické nezkušenosti.

Karel Klostermann v románě výstižně charakterizuje těžké společenské postavení suplentů na tehdejších rakouských středních školách: „Suplent je vůbec člověk nemající nejmenších práv; jeho lze propustiti beze všeho, služební leta jeho se nepočítají ani do výslužby; zato ovšem se mu ukládají všechny povinnosti definitivně ustanoveného učitele a profesora. Platu nebere, pouze bídňá, inteligenta nedůstojná odměna čili remunerace se mu vyměřuje. Přistoupí-li pak k jeho hmotné bídě ještě beznadějnost a roztrpčení pocházející z nespravedlivého s ním nakládání, jakže by sobě nezoufal?“³

II.

Velkou předností románu *Suplent* je živé a plastické zobrazení školního prostředí a skvělá charakteristika řady profesorských typů.

Setkáme se zde s ušlechtilou postavou ředitele gymnázia, člověka dobrého, spravedlivého, vzdělaného a moudrého, avšak příliš důvěřivého. Jeho dobroty sice umějí někteří chytrí členové profesorského sboru využít i zneužít, ale v rozhodujících situacích se ředitel dovede postavit proti nespravedlnosti – ať zemského inspektora, nebo jednoho z profesorů, Drobílka. Ředitel Jan Třeska si i v tehdejší zbyrokratizovaném školství uchovává svou vizi o humanistickém poslání učitele a seznamuje s ní také Slatinského při jeho nástupu do školní služby.

Není pochyb, že ředitel gymnázia zde tlumočí názory Karla Klostermanna samého a že tyto názory mají nadčasovou platnost: „Učitel má konat svoji povinnost s radostným srdcem a těšit se má na každou vyučovací hodinu i na okamžik, kdy vkročí nohou do ústavu. Nikdo mu nemá ztrpčovat život a ubírat mu radosti z jeho povolání, jako že i on nemá býti postrachem svých žáků. Špatně veden je ústav, do něhož vkrácejí učitelé se sklíčeným srdcem a plní strachu, že se jim cosi nemilého přihodí, a za nic nestojí učitel, jehož žáci se bojí.“⁴

3 KLOSTERMANN, Karel, *Suplent*, sv. 2, s. 96.

4 KLOSTERMANN, Karel. *Suplent*. Sv. 1. K vydání připravil a vysvětlivky napsal Vítězslav Tichý. 4. vyd. v SNKL-HU 1. vyd. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. 428 s.

Z dalších členů profesorského sboru je nejsympatičtější Hvozdecký, přírodopisec odborně činný, člověk čestný, upřímný, laskavý k žákům a přímý vůči představeným, sympatií nepostrádá ani ironický skeptik a kritik školských poměrů Krutina a kultivovaný Žlutický, spřátelený se Slatinským. Tragickou postavou je přítel Slatinského suplent Okrouhlík, vzdělaný, charakterní a obětavý, který ač sám chudý pomáhá mu hmotně, avšak nedokáže si rozumně uspořádat soukromý život. Žije v nedůstojném poměru s dcerou svých bytných, ovládnán erotickou vášní, a nakonec skončí svůj těžký život sebevraždou. Skvěle jsou v románě podány portréty dvou vpravdě odpudivých profesorských typů: vychytralého a kariéristického Procházky, podlézavého vůči nadřízeným, který se po vynucené abdikaci ředitele stává zatímním správcem gymnázia – s perspektivou budoucí ředitelské funkce, a domýšlivého, ješitného, arogantního, neméně kariéristického a vůči žákům bezohledného a brutálního Drobílka, jenž svým nemilosrdným a podvodným jednáním dokonce dožene méně nadaného žáka Josefa Klopotu k pokusu o sebevraždu.

Neméně skvěle je v románě portrétován obávaný zemský školní inspektor Jakub Kopretina, samolibý, malicherný a byrokratický tyran. Ten svým formalismem, pedanterií a zpátečnictvím ubíjí tvůrčí iniciativu učitelů i žáků a mění vzdělávací a výchovný proces v bezduché řemeslo. Svým bezcitným jednáním během inspekce, kterou koná na gymnáziu, přispěje i on nepřímou k sebevraždě Matěje Okrouhlíka. Vzorem pro Kopretinovu postavu byl prý skutečně žijící školní inspektor, avšak tato postava je zároveň typická a příznačná pro byrokratickou školskou správu za Rakouska-Uherska. Je také nesporné, že realistický portrét inspektorův v románě přerůstá v karikaturu a satiru.⁵

Vedle školního prostředí je v románě *Suplent* zachycen i soukromý život Slatinského a jeho pobyt jako podnájemníka ve zpanštělé úřednické rodině paní radové Rauhallové. Vdova Rauhallová je omezená, ba hloupá měšťka, jež pohrdá lidmi náležejícími do nižších společenských vrstev. Její syn Alfred, důstojník, matkou obdivovaný, vede ve skutečnosti zahálčivý, prostopášný a příživnický život. Jako lepší a charakternější se zpočátku jeví její dcera Klementina, stárnoucí kráska, do níž se Slatinský zamiluje. Ta mu sice poskytne pomoc ve hmotné nouzi, ale chce ho přitom získat jako ženicha. I když s ním pak udržuje intimní vztah, nakonec ho podvádí s dalšími muži, a to i za peníze.

V románě je zobrazeno i trojí lidové prostředí. Se sympatiemi Karel Klostermann charakterizoval rodinu obchodníka Klopoty, který byl přítelem otce Pavla Slatinského a jehož dcera Kačenka se posléze stala Pavlovou nevěstou, a voraře, dřevaře a písaře z Podskalí, s nimiž se přátelsky stýkal Okrouhlík. Naproti tomu lidové postavy z okolí rodiny Rauhallovy (posluhovačka u Rauhallových a u Slatinského bába Marečková, rodina kartáčníka, u níž bydlel Okrouhlík, a domovník se ženou) působí spíše bizarně.

Různá dějiště románu a postavy v nich jednající jsou znamenitě odlišeny jazykově, což je jedním z příznačných atributů kritickorealistického díla.

5 O inspektoru Kopretinovi viz širě Doslov Vítězslava Tichého. KLOSTERMANN, Karel, *Suplent*, sv. 2, s. 410–412.

Ředitel a profesori gymnázia hovoří spisovně s menšími či většími odchylkami (mezi ty větší můžeme např. zahrnout Drobílkovy hrubé nadávky žákům). Inspektor Kopretina se vyjadřuje strnulou, archaickou češtinou. Rauhallová mluví svérázným makaronským jazykem, když do českých vět vplétá výrazy a věty německé, aby tím ukázala, že je jí blížká „panská“ němčina. Lidová řeč je v románě dále diferencována – od jadrné mluvy v rodině Klopotové a mezi Podskaláky až po pokleslé, vulgarismy promíšené vyjadřování báby Marečkové a dalších postav z okolí rodiny Rauhallovy.⁶

Přes některé nedostatky, jako je např. rozvláčnost v dějové i reflexivní složce díla (týká se to kupř. Okrouhlíkových úvah o ženách), a spíše zkratkovitou a pochmurnou kresbu tehdejší Prahy (což kontrastuje s podmanivými líčeními přírody v Klostermannových románech se šumavskou tematikou) je nutno román *Suplent* považovat za zdařilé kritickorealisticke dílo, které umožňuje nahlédnout do zatuchlých poměrů rakouského školství poslední třetiny 19. století. Umělecká pravdivost, dokumentární charakter díla a autorův humanismus a vlastenectví zaručují románu trvalou hodnotu.

Vítězslav Tichý právem o *Suplentovi* napsal: „A tak dosáhl Klostermann tímto románem dvojího cíle: předně podal plnokrevný realistický obraz skutečného života, té jeho části, která byla širší veřejnosti dotud skoro neznáma a kterou čtenářům objevil, jako jim předtím objevil Šumavu. A za druhé: významnou složkou svého románu bojoval účinně proti omezenému a zbyrokratizovanému systému rakouského školství, a kde nedostačovalo pouhé líčení, nebál se nanášet barvy silněji a kontrastněji, takže místy zhoustly v přímou satiru. Tedy i z tohoto hlediska je *Suplent* významným dokumentem autora boje o nápravu a ozdravení – vždyť šlo o výchovu české mládeže! – dokumentem doby a poměrů, které zčásti zmizely s habsburskou monarchií.“⁷

III.

Zajímavou otázkou je, nakolik je román *Suplent* dílem autobiografickým. Je nesporné, že Karel Klostermann v něm uložil mnoho ze svých zkušeností pedagogických, z dlouholeté praxe středoškolského profesora a některé z postav díla tlumočí jeho názory; nejednou pak tehdejší poměry ve školství komentuje sám. S Pavlem Slatinským, hlavním hrdinou románu, má společné některé životní osudy: podobně jako on studoval před pedagogickým působením jiný obor (medicínu ve Vídni), stejně jako on vynikl znalostí moderních jazyků a také jako on prožil ponižující postavení suplenta – včetně hmotného nedostatku. Bez osobních prožitků a bez hlubokých reflexí učitelského povolání nemohl by napsat svého *Suplenta* tak přesvědčivě.

Seznámíme-li se však s Klostermannovým vzpomínkovým dílem *Červánky mého mládí* (1926), můžeme z něho usuzovat na to, že do románu *Suplent* se promítly i autorovy některé zážitky studentské.⁸ O svých gymnaziálních profesorech se Karel

6 O jazyce románu podrobněji pojednává Vítězslav Tichý ve svém Doslovu KLOSTERMANN, Karel, *Suplent*, sv. 2, s. 412–413.

7 KLOSTERMANN, Karel, *Suplent*, sv. 2, s. 414–415.

8 KLOSTERMANN, Karel. *Červánky mého mládí*. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 2. sv. KLOSTERMANN, Karel.

Klostermann v Červánkách mého mládí vyjadřuje objektivně a spravedlivě, bez zaujatosti a hořkosti.

O profesoru píseckého gymnázia a svém bytném Václavu Ignáci Babánkovi píše, že trestal žáky – i autora knihy – tělesně, bil je důtkami, a tak ho otec po roce studií v Písku převedl na gymnázium v Klatovech. Nechme dále promluvit autora samého: „... účinek této důtkové pedagogiky byl ten, že duše desetiletého chlapce se zatvrdila. Zafal jsem zuby a nechal se bít; přestal jsem se stydět za rány, přestal prosit za odpuštění a nikdy již jsem nezaplakal, obrniv se pasivním vzdorem, který ‚milostpána‘ nemálo dráždil a zlobil. [...] Přesvědčil jsem se, že to byla zvrácená pedagogická zásada, jež mu kázala nakládati se mnou tak krutě.“⁹ – Žákovu neznalost Babánek doprovodil slovy: „Pakuj se na své místo, ty lumpe!“¹⁰

Když čteme toto svědectví, nutně se nám vybaví postava profesora Drobílka ze *Suplenta* s jeho neurvalým chováním k žákům – včetně nadávek.

Archaické vyjadřování a hyperkorektní lpění na jazykové správnosti u klatovského profesora Aloise Schmilauera (spisovatelským jménem Aloise Vojtěcha Šmilovského) mohlo Karlu Klostermannovi zase posloužit ke stylizaci řeči inspektora Kopretiny. Schmilauerův proslulý výrok (s genitivem záporovým) „Žába nemá zubů“ se opakuje i v Kopretinově projevu v *Suplentovi*.¹¹

IV.

Na závěr interpretace Klostermannova románu *Suplent* je nutno odpovědět na otázku vyjádřenou v nadpisu přítomného článku V dílně lidskosti? záporně. Rakouské střední školství poslední třetiny 19. století, jak nás o tom Klostermannův román pravdivě informuje, dílnou humanity nebylo, ale existovali tam zajisté nositelé lidskosti, jakými byli v románě ředitel gymnázia a profesoři Hvozdecký, Slatinský i Okrouhlík.

Karel Klostermann sám podal v románě *Suplent* – v souvislosti s odchodem Slatinského z gymnázia – následující precizní analýzu středního školství své doby, jejíž některé myšlenky mají nadčasovou platnost.

„Doba strávená na ústavě mu nepřinesla ani uspokojení, ani uznání jeho práce se strany nadřízeného úřadu; zato důsledky byrokratické netečnosti a nedbalosti téhož úřadu bezmála by ho byly uvrhly ve hmotnou a mravní zkázu, a že jej neoloupily o štěstí celého života, vděčil zase jen náhodě, která v poslední rozhodné chvíli mu dala prozřítí.

Nad dobou jeho středoškolského učitelování zavřela se minulost, pohřbivši ji na věky ve svůj klín, z něhož není návratu.

Vzpomínky na Šumavu : kniha pamětí. 2. vyd. Strakonice : Ondřej Fibich – Hrad, 2006. 459 s. ISBN 80-239-7836-5. V přítomném článku bylo užito Fibichovy edice Klostermannových memoárů.

9 O V. I. Babánkovi viz KLOSTERMANN, Karel, *Vzpomínky na Šumavu : kniha pamětí*, s. 68–71, 308–309; citáty s. 70–71, 309.

10 KLOSTERMANN, Karel, *Vzpomínky na Šumavu : kniha pamětí*, s. 309.

11 O A. Schmilauerovi KLOSTERMANN, Karel, *Vzpomínky na Šumavu : kniha pamětí*, s. 146–147.

Že od oněch dob mnohé věci na středních školách se obrátily k lepšímu, kdož by toho popíral? V ledačems se stala náprava nebo aspoň se připravuje; pokud pak věci trvají ještě na starých kolejích, pokud třeba důkladných změn, jejichž provedení ztěžuje ztrnulý byrokratismus, jenž nikdy nevymizí z úřadů, omezenost, ješitnost a nezpůsobilost mnohých profesorů, kteří se dostali do vyučování, nemajíce k němu ani lásky, ani způsobilosti přes všechny státní zkoušky, jež pokud svět světem bude, nikdy neprokážou pedagogickou a didaktickou zdatnost kandidáta učitelství, lidí, z nichž ani nejlepší předpisy a pokyny nevychovejí dobré učitele, tím méně ovšem je vychová bezduché a zbytečné škatulkářství, které dobrým a svědomitým učitelům všecku plodnou práci znechucuje a ztěžuje, aniž jakékoli pouštění hrůzy nebo neustálé projevování nedůvěry, což jen uráží, ponižuje a mysl učitelovu naplňuje trpkostí, plynoucí z učiněné mu křivdy, jej pobuřuje, otupuje a lhostejným činí, to vše posoudí nejlépe všickni činitelé, účastníci na středoškolském vyučování, inspektoři, ředitelé, profesori, žáci a jich rodiče. Dokonalé, ideální nápravy nebude ovšem dosaženo nikdy, ježto lidé zůstanou lidmi, slabými, nedostatečnými a chybujícími.“¹²

12 KLOSTERMANN, Karel, *Suplent*, sv. 2, s. 386. Ke Klostermannovým myšlenkám lze jen dodat, že s negativními jevy a zápornými lidskými typy, prezentovanými v Suplentovi, se bylo možno v českém středním školství setkat i v pozdějších dobách, zejména v obdobích diktatur.

Vladimír Novotný

Klostermann v ráji postrealistickém

Karel Klostermann a realismus v české literatuře: to je téma, které bývá spojováno především s obdobím, kdy „básník Šumavy“, jak byl spisovatel hyperbolicky pojmenován, vstupoval do vývojového kontextu české literatury na sklonku 19. století. Zároveň toto téma odkazuje do doby „předklostermannovské“ a vztahuje se k problematice nejenom realismu, ale též naturalismu, případně regionalismu či impresionismu v našem písemnictví zvláště na rozhraní 19. a 20. století (vesměs i s přihlédnutím ke třem desítkám let, kdy se Klostermann podílel na české literární tvorbě). V souvislosti s problematikou autorova realismu či regionalismu se však sluší a patří připomenout také jedno z posledních spisovatelových děl – k jeho knize, která byla navíc vydána až posmrtně, čili až ve století dvacátém, teprve tři roky po Klostermannově smrti – totiž ke spisovatelovým vzpomínkám, knižně uveřejněným roku 1926 ve dvou svazcích pod názvem *Červánky mého mládí*.¹

Své memoáry Karel Klostermann psal a dokončil v době, kdy se již více či méně uchýlil do štěkeňského ústraní. Začal je sice psát na prahu svých šestašedesátí let, jejich podstatná část však vznikala, jak vyplývá z jednotlivých indicií v textu vzpomínek, až v posledním období spisovatelova života. Ale i „na odpočinku“ spisovatel tehdy pilně psal a vydával knihu za knihou, kupříkladu i dnes již zapomenutou knižní úvahu *Kulturní naléhavost* (b. d., 1921). Až po Klostermannově skonu byly vydány nejenom vzpomínky *Červánky mého mládí*, ale i další autorovy prozaické práce – například populárně dobrodružný čtyřsvazkový román *Pan Zbyněk Bukvice na Čekanově* (z roku 1924), poté se objevilo několikero svazků povídek spojených se šumavskou tematikou, naposledy ještě, až pět let po spisovatelově smrti, spatřil světlo světa nevelký román *Dalčické panstvo* (z roku 1928), připravený k tisku Maxem Regalem. Vesměs jsou tato Klostermannova díla, vydaná posthumně, málo známá jak v řadách čtenářské veřejnosti, tak v obci literární bohemistiky, nemluvě o tom, že se dočkala pouze zcela zanedbatelné kritické reflexe – a výjimkou se nestala ani kniha jeho vzpomínek.

Spisovatelova autobiografická kniha *Červánky mého mládí* patří k žánru memoárové literatury a ta většinou mívá významnou roli jak v kontextu vlastní autorovy tvorby, tak – což se někdy v interpretacích autorských osobností necitlivě opomíjí – nemálo závažné postavení v dobovém kontextu literárního života. Podobná svěživotopisná vzpomínání přitom zpravidla představují netoliko určitou životní bilanci, leč také různě temperovanou uměleckou rekapitulaci nejvlastnějšího autorova osobního příběhu, jakož i jeho projevy respektu, jakož i přihlášení k určité tvůrčí filosofii, někdy i přihlášením ke konkrétní filosofii života. Právě tímto způsobem, právě z tohoto pohledu a s těmito záměry ke svému pozdnímu dílu ostatně přistupoval i Karel

1 Klostermannovy posmrtně vydané vzpomínky byly zařazeny do jeho sebraných spisů (Spisy Karla Klostermanna, sv. 35 a 36), které vycházely v pražském nakladatelství J. R. Vilímek.

Klostermann, o to usiloval a to měl od prvních slov svého svěživotopisného vyprávění neustále na mysli.

Například v Předmluvě spisovatelově, připojené k *Červánkům mého mládí*, sám spisovatel zdůraznil, že „podle mého přesvědčení jest právem a často i povinností každého spisovatele, jenž předstoupil knihami svými před širší veřejnost, aby této sdělil nejen své nazírání, ale seznámil ji se vším, co je přivodilo a tříbilo, tudíž s okolnostmi a poměry, v nichž žil, se svým vychováním i s okolím, jež naň působilo; s lidmi, s nimiž se stýkal, s vlivem, jež měli na jeho vlastní duševní vývoj, na utváření se jeho podoby, na jeho nazírání na lidi a na lidskou společnost; s jeho sklony a četbou; s různými fázemi boje o bytí, jež mu bylo podstupovati, s událostmi, jež nejvíce působily na jeho mysl a na jeho práci, a tak dále.“²

Nepochybně jde o moudrá slova, která plně odpovídají autorovu memoáristickému záměru. V kontextu naší literární lexikografie se ale zdá, že v tomto případě jde o typickou ukázkou díla povšechně opomíjeného, ne-li již nadobro opomenutého: ani základní slovníkové příručky mu totiž nepřikládají žádný větší význam, případně pouze nicotný. Kupříkladu literární badatelka Marie Řepková se sice v Lexikonu české literatury rozepisuje o spisovatelově životě a díle nemálo důkladně, nezapomene dokonce podotknout, že Klostermann v mladších letech navštívil „exotickou“ Černou horu a čtyři desetiletí nato zavítal i do istrijského Dubrovníku. Načež vypočítává a hodnotí celou řadu autorových knih, o jeho vzpomínkách se však překvapivě v textu lexikografického hesla nezmiňuje ni slůvkem jediným a *Červánky mého mládí* – což je v kompendiu daného typu jistě nevyhnutelné – uvádí pouze v soupisu Klostermannova knižního díla. Nebyt autorčina nejtelegrafičtějšího hodnocení, totiž jejího žánrového určení „vzpomínky“, figurujícího v rámci bibliografického údaje, čtenář Lexikonu by možná neměl ani zdání, že Klostermann nějaké vzpomínky vůbec kdy dal dohromady!³

To ještě není všechno: O autorových knihách vydaných v průběhu prvního poválečného desetiletí se v akademickém Lexikonu české literatury nepíše vůbec, což je i otázka celkového hodnocení Klostermannova díla a jeho postavení v české literatuře – jenže právě tak se o nich, ať záměrně nebo nezáměrně, zcela mlčí v klostermannovském hesle z pera Václava Vaňka ve novějším Slovníku českých spisovatelů z roku 2005, v němž Klostermann co prozaik „končí“ rokem 1915 a jeho pozdní knihy tu nejsou připomenuty, tj. ani *Červánky mého mládí*.⁴ To je ovšem mnohem obecnější literárněhistorický a čtenářský problém: vždyť autorova pozdní tvorba, resp. jeho knihy vydané po roce 1915 skutečně zůstávají jakousi velkou neznámou – a zdá se, že na tom nic nezměnila ani novější „klostermannovská“ sympozia.

Obvykle se totiž hlavní zacílení Klostermannových próz ztotožňuje pouze s tematikou Šumavy a s umělcovými beletristickými sondami do její historie. Právě Václav

2 KLOSTERMANN, Karel. *Červánky mého mládí*. Sv. 1. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 296 s. Cit. s. 9.

3 mř [=ŘEPKOVÁ, Marie]. Karel Klostermann. In *Lexikon české literatury : osobnosti, díla, instituce*. Díl 2, H–L : dodatky k LČL 1, A–G, svazek II, K–L : dodatky A–G. Praha : Academia, 1993, s. 729–731. Cit. s. 730. ISBN 80-200-0469-6.

4 vva [=VANĚK, Václav]. Klostermann Karel : 13. 2. 1848 Haag (Rakousko) – 16. 7. 1923 Štětken (u Strakonice). In MENCLOVÁ, Věra; VAŇEK, Václav, aj. *Slovník českých spisovatelů*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha : Libri, 2005, s. 336–337. ISBN 80-7277-179-5.

Vaněk ve svém slovníkovém hesle však zdůrazňuje ještě jednu nikoli nepodstatnou okolnost, totiž evidentní blízkost autorových textů k intencím dobové dobrodružné prózy.⁵ Z poněkud tradičnějšího pohledu je spisovatel ostatně charakterizován také v Lexikonu české literatury: lze mít za symptomatické, že již ve vstupní preambuli hesla o autorovi se praví, že Klostermann je „prozaik Pošumaví se smyslem pro osobitý přírodní ráz kraje, jeho lidské typy a sociálně-ekonomické podmínky“.⁶

Slovníky jsou však slovníky – a sebemenší zkušenost na brizantním poli literární lexikografie nejednou vede k poznání, badatelsky vskutku až protrpěnému, nakolik je to práce v celé řadě aspektů ošemetná, nevděčná a na lékárnických vážkách mnohokrát donekonečna vážená. Co se však o Karlu Klostermannovi dovídáme nikoli v lexikografické příručce, nýbrž v kompendiu zdánlivě nejpatričtějším, totiž v akademických Dějinách české literatury IV, dokončených v šedesátých letech minulého století a vydaných s určitými úpravami, netýkajícími se Klostermanna, až v období po listopadu 1989?⁷

Nuže, z hlediska interpretačního kontextu české literatury 20. století se zdá být příznačné, že v této mnohasetstránkové publikaci je autor *Červánků mého mládí*, ačkoli i ve století dvacátém vydal plných čtyřiaadvacet knížek plus ještě sedmero posmrtně uveřejněných titulů, překvapivě připomenut všehovšudy třikrát, a to ještě převážně v rámci nějakého rámcového výčtu či odkazu, přitom s jistou nonšalantní lapidárností. Pro srovnání: v Paříži žijící bohemistka Hana Voisine–Jechová ve svých Dějinách české literatury pojednává o Klostermannovi mnohem výstižněji, dokonce připomíná v nezbytné zkratce i autorovu tvorbu po roce 1900, ačkoli nemá pro zevrubnější klostermannovskou (mini)úvahu v rámci své práce dostatečný prostor. Voisine–Jechová ovšem připomíná i některé zdroje Klostermannova specifického stylu, soudí, že líčil život v podhůří Šumavy „v idylickém stylu Stifterově“ – a dějové linie spisovatelových románů hodnotí (s čímž je možné i polemizovat) jako „sentimentální“.⁸ Na okraj: Klostermann nezačal „nakonec“ psát česky, jak míní badatelka, nýbrž de facto téměř od počátků své literární dráhy.

Půjdeme-li po časové ose jakoby pozpátku, v kapitole o české literatuře v letech 1939–1945 píše Jiří Brabec, že se knižní produkce autorů 19. století v tomto období sice „znovu stala majetkem národního kolektivu“ (čtenář může žasnout, proč badatel k autorům 19. století vehementně přiřazuje též Růženu Svobodovou!), podotýká ale, že byla tenkrát, to znamená v neblahých časech Böhmen und Mähren, Protektorátu Čechy a Morava, nakladatelská i čtenářská pozornost „věnována i dílům a autorům méně významným“ – a jako příklad Brabec uvádí mj. protektorátní edice zpěvů z doby obrození, prózy Františka Pravdy – a taktéž Klostermannovy.⁹

5 vva [=VANĚK, Václav], Klostermann Karel, s. 337.

6 mř [=REPKOVÁ, Marie], Karel Klostermann, s. 729.

7 *Dějiny české literatury*. Sv. 4., Literatura od konce 19. století do roku 1945. Praha : Victoria Publishing, 1995. 714 s. ISBN 80-85865-48-3.

8 VOISINE–JECHOVÁ, Hana. *Dějiny české literatury*. Z francouzského originálu přeložil a rejstříky sestavil Aleš Haman. Jinočany : H & H, 2005. 625 s. Pasáž o Karlu Klostermanovi je na s. 325. ISBN 80-7319-031-1.

9 BRABEC, Jiří. Česká literatura v letech 1939–1945. In *Dějiny české literatury*. Sv. 4., Literatura od konce 19. století do roku 1945. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 444–448. Cit. s. 446. ISBN 80-85865-48-3.

V předcházející kapitole akademických dějin se Eva Strohsová v oddílu o české literatuře z let 1918–1929 s autorem *Červánků mého mládí*, zvláště ovšem s jeho prozaickými knihami vydávanými po roce 1918 (tedy v údobí 1918–1929) vyrovnává – v kapitole nazvané Tradice realistické a naturalistické tvorby v nových podmínkách (rozuměj v podmínkách poválečné české society, pozn. V. N.) zcela neutrálním konstatováním, že prý tehdy neboli po roce 1918 „v tradici své dosavadní tvorby pokračují i další autoři venkovské a maloměstské tvorby staršího typu, vesměs regionálně zaměřené, jako Karel Klostermann, Otakar Bystřina (1861–1931), z mladších Josef Jahoda (1872–1946) ad.“¹⁰ Nic víc se tady o Klostermannově pozdní tvorbě nepraví a spisovatel je tu prezentován poněkud striktně právě a pouze jako regionálně zaměřený autor.

Pro úplnost: v jednom ze vstupních oddílů zmíněných akademických Dějin české literatury IV, totiž v kapitole o české próze na počátku dvacátého století, věnuje František Buriánek Karlu Klostermannovi ne víc než čtyři (!) řádky; má za to, že autor „zůstal u šumavské tematiky“ a dále konstatuje, že prý tento spisovatel „zůstával při osvědčené realistické kresbě prostředí a postav“.¹¹ Pročež Buriánek ještě praví, že Klostermann zasadil do jihočeského kraje román *Mlhy na Blatech* a že „ze zkušeností středoškolského učitele vytěžil román *Suplent*“.¹² Toť vše. Nezmiňuje se tudíž vůbec o významné autorově pozdní próze *Ecce homo* ani třeba o Klostermannově pozoruhodné cestopisné či bedcekerové próze *Ve světlech a stínech Bábelu*.

Mohlo by se dokonce zdát, že z pohledu sedmisetstránkového historického přehledu české literatury první poloviny 20. století jako by Karel Klostermann po roce 1900 už málem neexistoval, jako by se z literárněhistorického (žel i dobově poznamenaného) shrnutí skoro vytratil, tj. jako by nebyl považován za tvůrce jakkoli významného nebo charakteristického. Právě tuto axiologickou problematiku mimochodem shrnuje Strohsová ve zmíněném následujícím oddíle svým konstatováním, že v té době čili v prvním meziválečném desetiletí 1918–1929 „dílo autorů starší realistické školy je v podstatě uzavřeno“.¹³

Do určitého rozporu s tímto paušálním, leč nikoli nepodstatným akademickým, resp. notně suchopárně akademizujícím „odsunem“ Klostermanna ze významuplné a významotvorné scenerie české literatury prvních tří desetiletí 20. století se v téže publikaci paradoxně dostává závěrečný oddíl nazvaný Soupis spisovatelů s životopisnými a bibliografickými údaji.¹⁴ Tento Soupis totiž uvádí v hodnotícím výběru z autorovy tvorby víc jeho knížek napsaných po roce 1900 než próz z devadesátých let 19. století – a pouze v tomto oddílu jsou shodou okolností uvedeny i jeho

10 STROHSOVÁ, Eva. Česká literatura v letech 1918–1929 : próza. In *Dějiny české literatury*. Sv. 4., Literatura od konce 19. století do roku 1945. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 208–239. Cit. s. 210. ISBN 80-85865-48-3.

11 BURIÁNEK, František. Česká literatura na počátku 20. století : próza. In *Dějiny české literatury*. Sv. 4., Literatura od konce 19. století do roku 1945. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 208–239. Cit. s. 54. ISBN 80-85865-48-3.

12 BURIÁNEK, František. Česká literatura na počátku 20. století : próza, s. 54.

13 STROHSOVÁ, Eva. Česká literatura v letech 1918–1929 : próza, s. 211.

14 *Dějiny české literatury*. Sv. 4., Literatura od konce 19. století do roku 1945. Praha : Victoria Publishing, 1995. Soupis spisovatelůs životopisnými a bibliografickými údaji, s. 606–665. Cit. s. 631. Soupis sestavili Zina Trochová a František Knopp. ISBN 80-85865-48-3.

posmrtně vydané vzpomínky *Červánky mého mládí*, které jsou zde dokonce zahrnuty mezi deseti tituly Klostermannovými nejvýznamnějšími, ačkoli ve vlastním textu akademické literárněhistorické syntézy, ať u Strohsové nebo u Brabce, není o spisovatelových pamětech ani zmínka.

Nejde však pohříchu o žádné specifikum Dějin české literatury IV: stejně macešsky vůči spisovatelovým vzpomínkám, jakož i vůči ostatním pozdním Klostermannovým titulům, se tehdy, jak již bylo konstatováno, postavila i literární kritika dvacátých let. *Červánky mého mládí* se dočkaly pouze dvou recenzí, a to jednak ve Venkovu, jednak v Úhoru, žel nikde jinde, v žádném jiném časopise nebo deníku; recenzní pozornost jim nevěnoval skoro žádný významný literární arbitř té doby.¹⁵ Znamenalo to, že v té době zájem kritické obce o Klostermanna výrazně poklesl: vždyť když například plzeňský kritik Bohumil Polan, který se též zabýval Klostermannovou tvorbou, vydal dva roky po umělcově úmrtí svou jedinou, polobibliofilskou básnickou sbírku *Koncert na lesní roh*, dostalo se jí pozornosti mnohem větší, dokonce z pera hned šesti předních kritiků a recenzentů, mj. Pavla Eisnera, Arna Nováka, Miroslava Rutého a dalších,¹⁶ zatímco Klostermannovy *Červánky mého mládí* na horizontu tehdejšího literárního recenzentství zřejmě sotva zablíkaly.

Rok posmrtného vydání autorových vzpomínek – neboli rok 1926 – je dlouhá desetiletí vzdálen od pomyslného „ráje realistického“, pokud vůbec můžeme z hlediska literární historie takovou badatelskou metaforu (co je to realistický ráj? existuje? existuje též peklo realistické?) přijmout či připustit. Jenže: psal se přece už rok 1890, pouhých pár roků chybělo do manifestu *Česká moderna*, kdy Klostermann vstoupil do tuzemského literárního kontextu svou první knížkou psanou německy – a patřil tento letopočet, rok autorových začátků, stále ještě k nějakému ryzímu „realistickému ráji“? Nerýsoval se již tehdy v původní české próze též „ráj“ naturalistický, čili období nadvlády literárního naturalismu? Pokud bychom dané sousloví přesto akceptovali, dozajista s velkou literárněhistorickou blahovůlí i s ještě větší nadsázkou, potom bychom mohli konstatovat, že vzpomínky Karla Klostermanna *Červánky mého mládí* byly napsány buď až po letech modernistického očistce, drahně dlouho po časech „ráje realistického“, anebo přišly na svět teprve v éře ryzího avantgardistického „pekla“ – neboli v div že ne v nějakých daremných časech postrealistických.

To znamená, že byly psány a že byly vydány v údobí, které se může zdát tak „nerajské“ snad pouze nejkonzervativnějším a nejstarosvětštějším mezi literárními historiky. Šlo přece z dnešního pohledu, tedy očima počátku 21. století, o téměř kultovní „postrealistické časy“, kdy své prozaické knihy vydávali natolik „nerajští“ autoři jako Karel Čapek, Jaroslav Durych, Jaroslav Hašek, Ladislav Klíma, Vladislav Vančura, Richard Weiner a další, leč v neposlední řadě také ruralisté jako Josef Knap a zejména Jan Čep. Obrazně řečeno, ve dvacátých letech 20. století se pohybujeme v kontextu české literatury v nefalšovaném postrealistickém „ráji“, jinak řečeno v éře

15 Srov. cit. 3: Řepková uvádí recenzi V. F. S. [=SUK, Václav František]. [Recenze na K. Klostermann: *Červánky mého mládí*]. *Úhor: kritická revue literatury pro mládež*. 1927, roč. 15, č. 6, s. 96 a vyjádření BRTNÍK, Václav. Karel Klostermann: *Červánky mého mládí*. *Venkov*. Prosinec 9, 1926, roč. 21, č. 289, s. 8.

16 Srov. NOVOTNÝ, Vladimír. Veršů čáry básníka Máry aneb Bohumil Polan básník. In *Bohumil Polan: sborník*. Praha: Cherm; Plzeň: Knihovna města Plzně, 2007, s. 137–141. ISBN 978-80-86370-30-9.

literární avantgardy, v epoše expresionismu, futurismu, později také surrealismu. Pouhé dva roky po vydání Klostermannových vzpomínek již v Paříži „vzešla“ zakladatelská Bretonova Nadja. A do kontextu tohoto postrealistického „peklíčka“ – nebo, možná úplně naopak, do sféry inspirativního postrealistického „nebíčka“, do příslušného zlatého věku české literární tvorby – tehdy vstupují, možná i jakoby nepatříčně, taktéž posmrtně vydané spisovatelovy *Červánky mého mládí*.

Při četbě autorových vzpomínek se nám může zdát zvláště nápadné, že to není žádná polemika s novými časy, ani skrytá, ani zjevná, a pokud v nějaké míře přesto takto vyznívá, potom se tak děje způsobem naprosto přirozeným: Klostermann v prvé řadě nabízí nevtíravé srovnání svého dávného dětství a mládí s dětstvím a mládím jím nazíraným pozdním „červánkům“ v době jeho životní i literární zralosti – a pokud přitom před jeho očima vyvstávají hojné, věru evidentní rozdíly, zvláště ty, které on sám nejednou umělecky reflektoval v prvních desetiletích dvacátého století, nikterak je ani škarohlídky nevyzdvihuje, ani staromilsky nezdůrazňuje. Možná také proto nikoli, že se svou analýzou nových časů a se svým pozoruhodným vylíčením mladého pokolení tehdy přišel v posledním významném románu *Ecce homo* (z roku 1915), v příběhu mladého manželství, ve vyprávění zřetelně poznamenaném (obzvláště v celkové dikci) etikou, v určitých souvislostech namnoze spřízněnou s dobovými unanimitickými vizemi lidské a společenské harmonie.

V tomto směru tvoří Klostermannovy pozdní vzpomínky *Červánky mého mládí* jeden ze závěrečných akordů jeho díla, zároveň však nabízejí alespoň jeden z klíčů k interpretaci veškeré spisovatelovy tvorby ze sklonku jeho životní dráhy. V rámci svého přirozeného vzpomínání zde totiž Karel Klostermann zaznamenává postupné fáze své citové výchovy, především za studentských časů, líčí, jak se v něm zdánlivě neznatelně a navenek nezřetelně zformovával ještě neprobuzený literární tvůrce a jak postupovala geneze jeho literárního naturelu, anebo jaké byly a jak se projevovaly rozmanité psychologické zdroje a příčiny jeho pozdější veřejné aktivity.

To vše, co zde spisovatel nastiňuje jakoby v určitém životním prologu, posléze předkládá na široké ploše „Červánků“. Nepíše o prototypch svých zejména šumavských románů a povídek, o erbovní šumavské téma zavadí spíše okrajově, nejvíce a mnohdy dopodrobna vypráví o svých kamarádech a učitelích, na které vzpomíná s dojetím i s láskou – pohybuje se přece v červánkách svého mládí, více mládí než dětství. Zároveň však reflektuje s dychtivým zaujetím memoáristy onen starodávný svět, v němž posléze uzrál jako osobitý spisovatel – a nezapomínejme, že tyto vzpomínky Klostermann rozepsal a dopisoval již tváří v tvář červánkům svého stáří.

V autorově živém a nikterak nerozvlácném vzpomínání se v některých partiích výrazně prosazuje cituplná, hřejivá tónina, která svým laděním připomíná i lyrizované partie z Holečkových Našich, zvláště z těch svazků věhlasné autorovy epeje, v nichž je těžištěm vyprávění přírodní a dětský svět. Z určitého pohledu bychom také *Červánky mého mládí* mohli charakterizovat jako lyrizovanou prózu sui generis, zdůraznit přitom stylové rozdíly, které jsou nápadné při srovnání vzpomínek a raných Klostermannových příběhů – a v jiném literárněhistorickém kontextu se zase nabízí velice zajímavá žánrová paralela mezi touto pozdní memoárovou prací Klostermannovou a mezi ranou tvorbou již zmíněného Jana Čepa. Oba tito tvůrci, dvě výrazné

osobnosti ze značně vzdálených literárních generací, totiž přicházejí v druhé polovině dvacátých let (byť Klostermann až z jeho literární pozůstalosti) s duchovně spřízněnými nebo pocitově do jisté míry korespondujícími knihami.

Pravděpodobně tu není zvláště směrodatné, že v jednom případě jde o posmrtně uveřejněné pozdní vzpomínky a v druhém případě o vydanou téhož roku 1926 Čepovu prvotinu *Dvojí domov*. Shledáváme totiž, že Klostermann ve svých memoárech, neobyčejně svěžích a neobyčejně procitěných, možná znenadání promlouvá ke čtenáři nebo působí na čtenářovy smysly na některých zvláště lyricky exponovaných místech skoro jako „básník jitrního zraku“, jak zní proslulý příměr Šaldův adresovaný právě Čepovi, a to zejména v pasážích, kde reflexe převáží nad popisem, kdy do Klostermannova líčení psychických stavů pronikne vzrušující výjev nebo pocit nějaké určujícího setkání či zážitku.

Kromě toho jsou spisovatelovy *Červánky mého mládí* přímo prostoupeny takřkajíc čepovským vědomím „dvojího domova“: neboli toho domova, jež si nosíme v srdci, a toho druhého, kam nás volky i nevolky, tak či onak směřují vrtošivé kroky osudu. Také zralý tvůrce Karel Klostermann co memoárista totiž nahlíží dávno již minulý a zašlý svět svého vstupu do dospělejších životních peripetií nezřídka neobyčejně živě a svěže, patří na něho jakoby dokonce určitým „jitrním zrakem“ – a v souladu s tím se nápadně proměňuje i jeho autorský styl a jeho vidění reálného světa: reálného světa jeho mládí z perspektivy reálného světa autorova zralého věku.

V nejpůsobivějších partiích *Červánků mého mládí* se již Karel Klostermann se strídavým úspěchem vyvarovává zahlcující realistické drobnokresby a statického povahopisu, nejednou se zdařile vyhýbá občasně, tolik těžkopádné až nemotorné dikci tzv. realistických autorů, vybavených pozitivistickým myšlením a interpretovaným v literární historii pohříchu na podobně pozitivistický způsob. Všechny tyto vypravěčské reliktky „ráje realistického“ v jeho „Červánkách“ najdeme vydatně zastoupeny a odpovídá i to autorově tvůrčímu naturelu. Spisovatel píše své vzpomínky s vervou a gusem, přičemž na celé řadě míst jejich text formuluje i svým způsobem nekonvenčně.

Lze říci, že jsou v nich sice kupříkladu přehojně zastoupena též standartní memoárová líčení, což má svou vypravěčskou logiku: autorovi přece jde především o zachycení rané životní fáze, o obraz jeho gymnaziálního údobí jakoby v duchu „work in progress“. To, na čem mu záleží zřejmě nevíc, jsou vskutku ony životní i literární červánky, prozářené i projasněné, po nichž mohou a budou následovat bouřky i mračna, mlhy a vichry, posléze nastane životní soumrak a šero. Možná také díky tomu Klostermann memoárista i ve svých dalších dílech zkouší poněkud jiné žánry, možná i proto se tak často uchyluje v poslední fázi svého života například – jak již bylo řečeno – k typu zábavného či dobrodružného románového čtení.

Vzpomínková kniha *Červánky mého mládí* z pera Karla Klostermanna je dovedena – přes občasně exkursy do let příštích – toliko „do první lásky“ neboli do okamžiků prvního citového poblouznění, do psychického rozpoložení, jež autor pokládá za základní předěl svého životaběhu. Jeho vzpomínky nicméně nejsou nějakým zapomenutým, zbytečným nebo zcela neznámým arcidílem našeho písemnictví 20. století. Význam tohoto autobiografického díla je s největší pravděpodobností zvláště v kontextu dvacátých let minulého století spíše okrajový, vzpomínky nevyvolaly žádný

mimořádný čtenářský ohlas, neuspěly ani u literární kritiky a skeptikové by pravděpodobně poznamenali, že možná jde o knihu povýtce periferní.

Přesto jde o literární dílo, které má nesporné umělecké i myšlenkové kvality, o knihu, která možná zdaleka nezestárla jako jiné knižní práce beletristické z té doby, i když dnes – zvláště při nepsaném zákonu znějícím: bohemica non leguntur, který vládne i mezi studenty bohemistiky – již asi nikdy nikterak překotně ani pečlivě čtena nebude. Nikoli náhodou došlo i k reedici těchto autorových vzpomínek, byť pod nakladatelským, umělým názvem¹⁷ – stejně jako by si zasloužil podobnou reedici olbřímí komplet Holečkových Našich (čili nejenom jeho již znovuvydaný memoárový dokument Pero), stejně jako byl na rozhraní druhého a třetího tisíciletí v úplnosti vydán naturalistický literární odkaz Šlejharův.

A co také ještě mohlo avantgardistickou kritickou obec odradit od podrobnější reflexe zralého, posmrtně publikovaného Klostermannova díla? Kdo ví, možná též autorovo vyznání, v němž ve spirituální rovině rekapituluje nejenom svou vzpomínkovou retrospektivu, ale i celou svou životní a tvůrčí dráhu: „Byli a jsou dozajista svatí a světice na zemi, bylo jich mnohem víc, než jich uvádíte ve svých seznamech a kalendářích, jsem křesťan, věřím v jich svatost a ctím je z té duše.“¹⁸ Těmito slovy spisovatel uzavírá své vyprávění, které kdysi započal jinou sentencí, nadějeplnou i s příděchem pesimismu: „Dnes. 23. prosince 1913, kdy sedám za stůl, chystaje se psátí tuto knihu, je mi skoro 66 let. Dopíšu ji?“¹⁹

Dopsal ji. Nicméně můžeme zůstat u konstatování, že *Červánky mého mládí* jsou i v kontextu vlastní spisovatelovy tvorby neprávem přehlíženým dílem – a právě tak opomíjeným dílem jsou Klostermannovy *Červánky mého mládí*, tento nepochybný artefakt naší memoárové beletrie z první čtvrtiny 20. století, bohužel rovněž v různých literárně-historických interpretacích daného desetiletí české prózy.

17 KLOSTERMANN, Karel. *Vzpomínky na Šumavu : kniha paměti*. 2. vyd. Strakonice : Ondřej Fibich – Hrad, 2006. 459 s. ISBN 80-239-7836-5.

18 KLOSTERMANN, Karel. *Červánky mého mládí*. Sv. 2. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 394 s. Cit. s. 384.

19 KLOSTERMANN, Karel. *Červánky mého mládí*. Sv. 1. Praha : J. R. Vilímek, 1926. 296 s. Cit. s. 5.

Ladislava Lederbuchová

Realismus a literární fikce jako problém didaktický

Ve svém příspěvku nechci řešit historickou genezi uměleckého realismu, ale představit problém umělecké literatury v literární výchově (pro lepší demonstraci na základní škole, třebaže jde i o problém školy střední). Ani zde se však teorii nevyhneme – kromě teorie didaktické teorii dětského čtenářství a teorii literární, a to zvláště teorii fikčních světů umění. Posléze se ukáže, že největší didaktický svízel budeme mít právě s texty realistickými.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (2005, dále RVPZV) uvádí mezi cílovými kvalitami v „Kompetencích občanských“: (Žák) „**respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví, projevuje pozitivní postoj k uměleckým dílům, smysl pro kulturu a tvořivost, aktivně se zapojuje do kulturního dění...**“ (RVPZV, s. 16).

Utvářet vztah dítěte ke kulturním hodnotám, aby chránilo a oceňovalo naše tradice a kulturní a historické dědictví, mají podle programu všechny vzdělávací oblasti. Dařit se to může jednak prostřednictvím velkých témat historických, (symbolizovaných např. pojmy střeoevropský prostor, Karel IV., země Koruny české, Komenský, Masaryk, ČSR..., např. v dějepisu, v občanské výchově), ale i témat regionálních a lokálních, která najdou své místo i v literární výchově. A už jsme u otázky kulturního regionalismu, respektive u otázky regionální literatury a jejího místa ve školní literární výchově.

Regionalismus v umění má řadu aspektů a díla z různých důvodů označená jako regionální mají i různou uměleckou hodnotu. Pro náš záměr mějme na mysli díla, která svými významy určitý kraj či místo adresně zobrazují, ale nejsou okrajová svým uměleckým významem a nepochybně patří do české literární klasiky. Mám na mysli texty, kde prostor příběhu nebo lyrické situace jsou přesně lokalizovány zeměpisnými pojmy všeho druhu (text obsahuje názvy skutečných měst, obcí, míst, hradů, řek, hor...) nebo jsou v něm jména historicky doložených osobností v dané lokalitě žijících (např. šlechtických rodů, kulturně významných rodin apod.). Připomeňme pověsti všeho druhu, Jiráskovy *Psohlavce* nebo *Skály*, román *F. L. Věk*, obrazy pražské Libně a Nymburka v Hrabalových románech a povídkách (např. v trilogii *Svatby v domě*), Seifertovu sbírku *Koncert na ostrově* a další jeho básně s odkazy k pražským realitám nebo s jinou explicitě pojmenovanou látkou, např. kralupskou. Mám na mysli i díla Karla Klostermanna, jejichž literární látka šumavská je v jednotlivých dílech zcela přesně lokalizována.

Literární místopis (tradiční disciplína literárněhistorického pozitivismu) dříve vstupoval také do školy s cílem upozornit žáky na literaturu zobrazující jejich město či kraj. Z hlediska požadavků RVPZV se i dnes texty s regionální látkou jeví být pro utváření výše uvedených občanských kompetencí velmi vhodné a vstřícné. Krásná

literatura ve škole může být médiem pro utváření dětského vztahu k místu v díle zobrazeném, především tam, kde lze předpokládat i dětskou životní zkušenost s daným místem. Anebo v obráceném gardu – po čtenářském zážitku a jeho didakticky vedené reflexi se nabízí literárněmístopisný výlet či vycházka, které umožní dítěti vnímat určité realie ve smyslově emocionálním prožitku v souvislosti s uměleckým textem, neboť „... i místa spjatá s naší osobní zkušeností prožíváme pod vlivem míst literárních: město kupříkladu vědomě či nevědomě vnímáme pod vlivem příběhů, které jsme o něm četli, pod vlivem jeho ‚mýtu‘“ (Hodrová, 1997, s. 21).

Oba způsoby přispívají ke kulturnímu rozhledu dítěte a podporují jeho smysl pro specifickou uměleckou literaturu. Srovnáním přímého estetického zážitku v určité lokalitě a zážitku literárního se v dětské zkušenosti vytvoří zázemí pro didaktickou demonstraci vztahu látka – téma, tedy pro demonstraci umělecké stylovosti jak určitého textu, tak obecného problému tvůrčí umělecké práce. Literárněvýchovná práce s literaturou operující skutečnými vlastními jmény a názvy však vyžaduje didaktickou obezřetnost.

Text umělecké literatury ve školní literární výchově není primárně médiem pro dosahování vzdělávacích cílů dějepisu, občanské výchovy nebo zeměpisu ani jednostranným nástrojem výchovy ve smyslu žádoucího lokálního patriotismu a občanských kompetencí – prezentuje se v kontextu literárněvýchovném a literárním především svou komplexní estetickou funkcí, ale může být „použit“ i ve výše zmíněném smyslu.¹

Pro šumavskou kulturní oblast mají i dnes význam Klostermannovy prózy s místními látkami, domníváme se, že mohou pomoci budovat žákův vztah k regionu a jeho tradicím i k jeho obrazu literárnímu. Svéráznost šumavského životního stylu, i když doznala civilizačních změn, je dodnes dána specifícností horského prostředí, které Klostermannovy prózy ukazují velmi přesvědčivě – zobrazují tradiční šumavské práce a řemesla, ukazují dřevařskou a lesáckou „národu“ šumavských horalů.

Této sdělnosti si cení v dílech českých realistů (mezi nimiž jmenovitě Klostermanna uvádí) Dobrava Moldanová: „**Obraz konkrétní krajiny a života v ní není u realistických autorů jen plochou kulisou příběhů, jako ze života, ale [...] dává jim [textům] další rozměr... důvěrně známého a drahého domova.**“ (Moldanová, 2007, s. 22)

Literární obraz kraje, toponymy v textu identifikovaný ve vztahu k reálu, může posílit čtenářovy citové vazby k místu, v němž je doma, ovšem s rizikem vlastního sebeobětování v případě, že čtenářovy emoce patří jen místu, jen literární látce, a on není schopen docenit uměleckou stylizovanost textu, anebo kriticky vnímat naopak její nízkou úroveň (právě autoři kýčů zneužívají čtenářské či divácké citové za-

1 Umberto Eco uvádí: „**Bránit právo na interpretaci proti pouhému používání textů neznamená, že texty nemohou být nikdy používány... Je jen třeba odlišit případy použití textu od interpretace...**“ (ECO, Umberto, *Meze interpretace*, s. 71–72.) Didaktickou úlohu uměleckého textu řešil Viliam Obert: Umělecký literární text lze ve vyučování užít ilustračně (v rámci demonstrace určitého problému v látce naukového předmětu), informačně (využít jeho věcné informace, např. historicky doložitelná fakta pověstí či historické povídky, románu pro dějepisné učivo) a interpretačně (v hodinách čtení a literární výchovy, s akcentem na estetickou funkci (srov. OBERT, Viliam, *Detická literatura a čitatelský rozvoj dieťaťa*, s. 10–18). Na rizika podcenění estetické funkce umělecké literatury vstupující do mezipředmětových vztahů upozornila LEDERBUCHOVÁ, Ladislava, Zisky a ztráty mezipředmětových vztahů v literární výchově.

ujetí látkou). Oba případy snížené čtenářské kritičnosti jsou projevy naivní recepce a představují riziko i ve školní práci s regionální literaturou.

Naivní čtenáři na rozdíl od kritických (a děti až do pubescentního věku v podstatě naivními čtenáři jsou a řada z nich vzdor literární výchově jimi zůstane i v dospělosti), ne-li úplně ztotožňují, tedy aspoň podle svých čtenářských potřeb a dispozic (dle čtenářské kompetence) operativně zaměňují životní (reálný) kontext a literární (umělecký) kontext při tvorbě svého čtenářského obsahu a podnícení např. konkrétními věcnými informacemi textu – historickými nebo geografickými údaji – zasazují příběh či lyrickou situaci do reálných kulis, které znají z vlastní životní zkušenosti (ať přímé nebo např. historickým a zeměpisným vzděláním zprostředkované). Obrazy literatury, filmu, televizního seriálu zaměňují za realitu (připomeňme komické chování diváků, kteří významy postavy ztotožňují s osobností herce této postavy).

Naivní čtenářskou komunikaci s krásnou literaturou neblaze posiluje přežívající literárněhistorický pozitivismus dodnes aplikovaný v literární výchově (hlavně na škole střední), také nekvalifikované hodnocení umělecké literatury v publicistice a literatuře věcné. V encyklopedii *Šumava* z r. 2003 je pod fotografií březnické myslivny s neotřesitelnou jistotou uvedeno: „*Hájovna na Březníku. Dějiště Klostermannova románu Ze světa lesních samot*“ (Šumava, s. 503). V recepci naivních čtenářů do díla vstupují faktické hory, lesy i myslivny jako objekty i dnes existující a pro čtenáře představující argument věrohodnosti obsahu díla.²

Miloslav Šváb ve studii o genezi Klostermannova románu *Ze světa lesních samot* hodnotil v intencích teorie mimesis tvorbu postav a situací děje na pozadí doložených archiválií a korespondence a upozornil na významové vazby k reálným událostem (např. historicky doložené ohrožení březnické myslivny ozbrojenými pytláky Karel Klostermann transformoval do napínavějšího obrazu přepadení a drancování). Šváb sledoval též tvorbu postavy lesního Kořána jako typu a uvedl, že v myslivně na Březníku (v románu Klostermann pracuje s německým názvem *Pürstlink* užívaným českými horaly v počestně podobě) byli v knížecí službě tři revírníci, které Klostermann znal a kteří byli pravděpodobně předobrazem pro postavu lesního Kořána (srov. Šváb, 1971, s. 76). Dále doložil, že první Klostermannova kniha, německy psaný fejetonistický soubor *Böhmerwaldskizzen* „obsahuje ve svém narativním pásmu některá východiska pro první autorův román [v němž] rozvíjí a upravuje syžetová jádra některých příběhů... Zatímco v *Böhmerwaldskizzen* jsou... [popsány] turistické trasy, v románu jsou [tyto popisy] organicky, příčinně i funkčně zapojovány do hlavního dějového postupu... s estetickým zaměřením“ (Šváb, 1971, s. 83), a to samozřejmě včetně místních a pomístních jmen.

M. Šváb interpretoval Klostermannův román s cílem zhodnotit autorskou stylizaci jeho kompozice, sledoval proces stylotvorné realistické typizace motivů a témat, pozornost upřel k uměleckému tvaru, ne k životní látce, ale ta je stále připomínána jako báze životní spisovatelovy zkušenosti, jako materiál následné stylizace.

2 „Fikci můžeme pochopit jen v protikladu ke skutečnosti (aktualitě)... Mimetická doktrína (tj. teorie umělecké nápodoby, L. L.) je základem populárního způsobu čtení, jež přeměňuje fikční osoby v živé lidi, imaginární prostředí ve skutečná místa, vymyšlené příběhy v události skutečného života. Mimetické čtení... patří mezi nejpřímivnější operace, jichž je lidská mysl schopna...“ (DOLEŽEL, Lubomír, *Heterocosmica*, s. 10)

V interpretaci Klostermannových povídek se zvláště obrazu přírodních prostor jako příznačnému rysu Klostermannova stylu věnuje Jaroslava Janáčková ve studii *Klostermann povídkář*. Vidí autorovo krajinářství jako navazující na tradice realismu, líčení „dějinně přírodní atmosféry“ podle autorky vyjadřuje „ducha“ šumavského prostoru. Spisovatel se „opakovaně dovolává skutečnosti jako zdroje svých látek a příběhů i jako kritéria jejich pravdivosti. Ale vyvozovat z těchto zmínek závěry o autorově realismu by bylo krátkozraké,“ dodává J. Janáčková (1985, s. 179).

K. Klostermann se „opakovaně dovolává skutečnosti“ nejen vkomponováním ohromného množství reálných zeměpisných názvů do syžetu próz, ale také četnými autorskými poznámkami k jejich textu. Nejde o vysvětlivky redaktorské nakladatelské, jsou explicitě uvedeny jako „autorské“ a dokládají Klostermannovu snahu přimět čtenáře respektovat vztah realistické iluze k reálné látce. Upozorňuje jimi na zeměpisné podrobnosti či fakta o osobách, k nimž významy postav odkazují. Za všechny konkrétně uvádíme část velmi rozsáhlé poznámky (zabírá polovinu strany) v závěru románu *Ze světa lesních samot*: „Babylony čili Babylon jest dědina, patříci do královské obce Stodulek v nynějším okresu hartmanickém, hejtmanství sušického... Páter Weisshäupl skutečně existoval v druhé polovici předešlého století: byl bratrem mojí prabáby.“ (Klostermann, 1940, s. 247)

Tyto poznámky vedené drobným písmem pod čarou lze hodnotit jako autorovu snahu ovlivnit a usměrnit čtenářskou komunikaci s textem, mají podobnou funkci jako autorské scénické poznámky v textu dramatu, které režiséru nabízejí autorský komentář, ovšem bez nároku, že bude vyslyšen. Klostermannovy poznámky ukazují, že psychologický záměr autora a jeho přesvědčení o dokonalosti realistického obrazu s řadou verifikovatelných odkazů do reálu se může rozcházet se záměrností textu v umělecké stylizaci: Psychologické chtění spisovatele pevně zasazuje příběh do „mapy“ Šumavy, ale umělecký obraz z ní vystoupil do sféry jiné dimenze.

„Fikční jednotliviny jako neaktualizované možnosti jsou ontologicky odlišné od skutečných osob, událostí, míst... mimetická sémantika zastírá rozdíl mezi skutečnými a fikčními entitami zejména v případě, kdy sdílejí totéž vlastní jméno. [...] Požadavek podobnosti je požadavek určité poetiky fikce, nikoliv obecný princip fikční tvorby.“ (Doležel, 2003, s. 30–31) Realismus 19. století však na fikční určitosti a podobnosti fikce a reality svou stylizaci staví.³

3 Jiří Trávniček uvádí na příkladu Grušova Dotazníku a zvláště pak Nerudových Povídek malostranských („Dne 16. února roku tisíc osm set čtyřicet a ještě několik...“, Neruda), že relativně nepřesné údaje vztahující se k časoprostoru fabule mají rozostřit faktografické situování syžetu. „Tento postup (v grafické podobě tří teček, hvězdiček, iniciály místo celého názvu místa) jakožto příznak fikcionalit (zastírání faktické skutečnosti) patří k erbovní vypravěčské výbavě prózy devatenáctého století.“ (TRÁVNÍČEK, Jiří, *Příběh je mrtev*, s. 206). Podle Trávnička je důvodem neúplnosti, nepřesnosti údajů posílit bariéru mezi reálem a fikcí, zastírat faktickou skutečnost („... stalo se to někdy po roce 1840, není tak podstatné kdy...“, TRÁVNÍČEK, Jiří, *Příběh je mrtev*, s. 206). V souvislosti s literárním realismem 19. století jsme přesvědčeni o opaku – sama realistická stylizace se živí hrou na fakticitu časoprostorových údajů, vytváří iluzi praktické ověřitelnosti jednotlivých, tj. dílčích informací textu (Neruda přece uvádí, že událost povídky se přihodila ve 40. letech 19. století!), ne proto, aby zastírela svůj vztah k realitě, ale mystifikačně ho potvrdila, a to pro čtenáře zjevně a určitě (nedourčenost může v řadě případů působit jako snaha vyprávěče nepřekročit zónu chráněných informací, právě proto, že je lze ověřit: „Bůhvíjaký osud zanesl revírníka Kořána roku 186* do Pürstlinku, ležícího asi půl hodiny od bavorských hranic uprostřed lesů a slatin, kam před třiceti lety sotva lidská noha cestu našla.“ (KLOSTERMANN, Karel, *Ze světa lesních samot*, s. 5, vyznačila L. L.) Výsledkem je tím dokonalejší iluze.

Všudypřítomné obrazy Klostermannovy krajiny v iluzivní faktografičnosti provokují čtenářovu obraznou paměť – ta ho vede v tvorbě konkrétních představ o jmenovaných šumavských místech. Konkretizace obsahu Klostermannových textů se bude lišit u čtenářů znalých šumavského regionu a jiných, neboť způsob a míra významového nasycení představy bude závislá na jejich osobní smyslové a citové zkušenosti s horskou krajinou – buď šumavskou, nebo jinou. Pro komunikaci s uměleckým textem je však znalec Šumavy ve výhodě jen zdánlivě.

„Jsou možné světy, které vypadají velice pravděpodobně a věrohodně a jsme schopni si je představit.“ (Eco, 2005, s. 85) Eco upozorňuje na čtenářovu obdobnou zkušenost, již operativně využívá pro tvorbu fantazijní představy: „Pro účely příběhu stačí jakákoli stereotypní představa... krajiny.“ (c. d., s. 90) Pro kritickou, kultivovanou četbu je totiž nezbytná zkušenost komplexně životní, především historicko-sociální se standardní zásobou encyklopedických znalostí o reálném světě (srov. též Doležel, 2003, s. 173–178). Doležel však akcentuje čtenářovu schopnost „neustále modifikovat, doplňovat nebo dokonce vyřadit encyklopedii aktuálního světa“, neboť ta pro komunikaci s beletrií „může být do určité míry užitečná, ale nikdy není dostačující“, proto je nutné nahradit ji „fikční čtenářskou encyklopedií“, která je „globálním nástrojem pro odkrývání implicitního významu“ textu krásné literatury (Doležel, c. d., s. 181).

Umělecký obraz Šumavy v Klostermannových dílech je přes svou zdánlivou faktografičnost,⁴ resp. jejím prostřednictvím, znakově bohatou významovou strukturou, pro jejíž komunikaci je nutné angažovat především zkušenost čtenářskou („fikční čtenářskou encyklopedií“). Zeměpisné názvy zde jako termíny nejsou řečeno s Ingar-denem slova mrtvá (tj. významově jednoznačná, neschopná tvořit konotační a asociační sémantické pole, srov. Ingarden, 1989, s. 54–55), ale funkčně polysémická pojmenování. Implicitními významy konkrétně pojmenovaných krajinných motivů autor utváří obraz o životním stylu horalů: Mnohokrát vypravěč líčí terén s pojmenovanými dominantami horských strání a vrcholů z určitého stanoviště. Přírodní orientační body přece člověku bez kompasu či buzoly, v lesním prostoru bez značených cest pomáhaly určit, kde se nachází, napovídaly směr cesty, určovaly představu o vzdálenosti – od potoka k hoře, od hory ke vsi nebo k obydlené samotě... Klostermann v kresbě svých „map“ neměří vzdálenost zeměpisně, tj. délkovou mírou, ale důsledně sociálně – vždy časem trvání lidské chůze mezi dvěma body, např. „do Mádrů jsou dvě dobré hodiny a z Mádrů do Kašperských Hor je jich pět...“ (Klostermann, 1940, s. 72).

Lokalizace syžetových situací neustále zpřítomňuje fenomén horského prostoru, jeho pro člověka nebezpečnou všudypřítomnost, jež si vyžaduje ostražitost a pokorný respekt všech horalů – dřevařů i hrdiny revírníka. „I když prostor v díle představuje model jakéhosi přirozeného prostoru... není tato modelovost nikdy přímočará,

4 Spisovatelem užitá místní a pomístní jména jsou dílem česká, dílem německá, bez ohledu na to, zda se zeměpisné objekty nacházejí na českém, německém či rakouském území, v historické shodě s komunikačním území horalů. Pokud autor užil v době tvorby textu (přelom 80. a 90. let 19. stol.) název již málo frekventovaný, ale příznačný pro dobu příběhu (v první větě románu autor inseruje, že děj umístil do 60. let 19. století), neváhá přímo do textu vložit do závorky vysvětlení pro čtenáře, např. „šli odtud lesem k Černému potoku (Vltavě)“, KLOSTERMANN, Karel, *Ze světa lesních samot*, s. 39.

jelikož jde o skutečnost jiného řádu..., metaforicky vyjadřuje zcela neprostorové vztahy.“ (Hodrová, 1997, s. 14) Obraz místa jako syžetová složka obsahuje významy „kolektivní a individuální paměti, které se při každém novém literárním užití místa prostupují jiným, vždy jedinečným způsobem.“ (c. d., s. 21)

J. Janáčková říká, že Klostermann „míří k pojetí přírody jako protihráče postav“ (Janáčková, 1985, s. 179); domníváme se, že i rozdílnou důsledností v jejich pojmenování a frekvenci jmen. Zatímco zeměpisnými názvy je román *Ze světa lesních samot* nasycen, o hrdinovi revírním se sice dovíme hned v expozici, že měl příjmení Kořán (viz poznámku 2), ale křestní jméno, které postavu pro čtenáře zdůvěřňuje, poprvé vysloví postava revírníka Malého (ne vypravěč!) až na s. 62: „Emile!“ Důležité pro akcentaci fenoménu horského lesa jako protihráče lidí i v jejich vnitřním ustrojení je i Kořánovo příjmení – jde o proprium typu nomen omen – nese ho postava, jež je součástí lesa, ale svůj lidský prostor v něm si musí tvrdě dobývat.

Klostermannův realismus vyžaduje kultivovaného čtenáře, schopného v komunikaci užít fikční čtenářskou encyklopedii a esteticky zhodnotit autorskou stylizaci realistického obrazu. Regionální literatura podobná Klostermannovu stylu, tj. s verifikovatelnými dílčími informacemi podle kritérií tzv. aktuálního světa (pojem teorie fikčních světů označující realitu neuměleckou v životním kontextu, srov. Doležel, 2003, s. 10 ad.), může vzbuzovat mylnou představu, že nejpovolanějšími jejími čtenáři jsou lidé žijící na Šumavě či znalci Šumavy a historie jejích obyvatel. Zkušenost a znalost aktuálního světa však sama není zárukou čtenářské kvalifikace, tu je třeba nabývat zkušeností z komunikace s krásnou literaturou a jiným uměním a poznáváním jejich komunikačního kódu. I inteligentní, životem zkušený a obeznalý člověk může být naivním čtenářem (viz pozn. 2).

Ke kvalitativní proměně dětského čtenářství má přispět školní literární výchova, resp. to považujeme za její stěžejní program.⁵ Nelze zapomínat, že čtenářská zkušenost dítěte je v literární výchově a v rozvoji jeho čtenářství nezastupitelná a je důležitou determinantou vyučování stejně jako vytčené výchovně vzdělávací cíle.

Literární výchova na všech stupních škol dnes literárněteoretickým aspektům učiva a teorii literární komunikace věnuje mnohem více pozornosti než dříve (už pro základní vzdělání je formulován požadavek: Žák „porovnává různá ztvárnění téhož námětu v literárním, dramatickém i filmovém zpracování“ (RVPZV, 2005, s. 26). Předpokládá se tedy, že pro dosažení této schopnosti žák také zvládne hodnocení vztahu látky a tématu, přiměřeně své čtenářské kompetenci (poznání čtenářské kompetence dítěte a respekt k ní je rozhodující pro úspěšnost veškerého literárněvýchovného snažení (srov. Lederbuchová, 2004, zvl. s. 106–125). Jsme přesvědčeni, že při profesionálním didaktickém vedení nejen středoškolák, ale i žák ve vyšších ročnících

5 Ani v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní školu, ani v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia (dále RVPG) není mezi „Kompetencemi komunikativními“ přímo uvedena kompetence čtenářská v nejširším slova smyslu, tedy ani způsobilost komunikace s texty uměleckými (to považujeme za hrubou chybu), lze se však dovolat ke kompetenci „rozumí různým typů textů a záznamů“ (RVPZŠ, s. 15), „rozumí sdělením různého typu v různých komunikačních situacích, správně interpretuje přijímaná sdělení...“ (srov. RVPG, s. 10). Žádný z uvedených programů neobsahuje požadavek utvářet kompetenci estetického vztahu – estetického citění a hodnocení.

základní školy postupně získá schopnost svým způsobem uvědomovat si umělost a uměleckou znakovost literatury (akcent je na výrazu „svým způsobem“).

Jiří Trávníček říká, že už děti pěti- až šestileté si začínají uvědomovat „**tvorěnost vyprávění, tedy, že je vymyšlené**“, a přemýšlejí o rozdílnosti světa reálného a pohádkového (srov. Trávníček, 2007, s. 37). Autor závěr vyslovil na bázi zkušenosti s vlastními dvěma dcerami a po rozhovoru s jedinou třídou prvňáčků (počet respondentů není uveden), kteří naopak v uvedených odpovědích potvrzovali, že naivně ztotožňují postavu pohádky s představou o realitě. Na otázku: „**Dá se k Sněhurce jít na návštěvu?**“ odpovídali: „**Už neexistuje, už neexistuje, protože ji otrávil...**“ Ale jednou i kvalifikovaněji: „**Protože je to jenom pohádka...**“ (srov. c. d., s. 43–44)

Domníváme se, že vědomí o neskutečnosti postavy utvářela dětská relativně bohatá zkušenost s pohádkovým žánrem, do něhož postava patřila, pro děti i ona získala punc nereálnosti spolu s magickými motivy tohoto i jiných pohádkových příběhů. Na základě vlastních výzkumů čtenářství dětí starších (deseti- až jedenáctiletých, Lederbuchová, 2004) potvrzujeme i v odstupu více než dvacet let závěry Chaloupkovy o čtenářství prepubescentů, neboť ještě u raných pubescentů jsme zjistili, že někteří nepřístupují k textu jako k fikci. „**Malé dítě [...] nepřijímá znak jako znak zprostředkovaný, ale v dimenzi svého synkretismu a tzv. naivního realismu jako samu skutečnost. Toto absolutizující pojetí literární fikce se projevuje jako nesmírná, často až neotřesitelná víra v to, co čte.**“ (Chaloupka, 1982, s. 199)

Ještě raní pubescenti většinou chápou jako fikci jen literaturu, jejíž významy nejsou bezprostředně verifikovatelné životní praxí a jejími kritérii pravdivosti, tedy příběhy s magickými motivy – pohádky, mýty a fantasy literaturu. Literaturu s látkou životního reálu, zvláště z jejich současnosti, většinou chápou jako životně autentickou výpověď, ne jako fikci. Děti deseti- až jedenáctileté si uvědomují tvorěnost příběhu ve smyslu jeho jazykové stylizace, ale většinou jako zápis přímé autorské zkušenosti. I Trávníček uvádí, že „**ve vědomí dětí je fikce spojována s tím, co se už kdysi dávno odehrálo, a co se tedy netýká současnosti dětí. Tento rys je daleko výraznější než ten, podle něhož by dítě bylo schopno rozeznat, že jde o fiktivní konstrukt**“ (Trávníček, 2007, s. 45).

V našem etapovém výzkumu čtenářské kompetence raných pubescentů (1. etapa 1994, 2. etapa 2004; 222 respondentů, viz Lederbuchová, 2004) jsme zjistili, že desetileté děti si svým způsobem uměleckou stylizovanost textu přece jen částečně uvědomují, vnímají uměleckou znakovost v bodových interpretačních průnicích do hloubkové struktury kompozice (komunikace s dílem–věcí je částečně obohacována komunikací s dílem–znakem), aniž v této difúzní komunikaci jsou schopny celkově integrovat obsah textu jako znak (srov. Lederbuchová, 2004, s. 108–109). Přesto schopnost uplatnit tuto difúzní komunikaci pozitivně ovlivnila čtenářskou konkretizaci textu a úroveň jeho estetického hodnocení. Dospěli jsme k závěru, že „**pubescent preferuje látku textu a její estetickou potenci jen tam, kde není schopen čtenářsky komunikovat s artistností textu**“ (Lederbuchová, 2004, s. 110–111). Zjistili jsme tedy, že čtenářství žáka v přechodu z 1. stupně na 2. stupeň základní školy je ještě převážně naivní, ale už citlivé k stylizovanému tvaru díla a připravené přijímat podněty, které zvýší jeho kompetenci a zefektivní literárněvýchovný proces.

Výzkum nebyl cíleně zaměřen na vědomí dětí o fikčnosti literárního světa. Nebyla zkoumána dětská komunikace s texty realistickými, které by svou iluzí autenticity (názvy zeměpisné, jména historických osobností apod.) bránily dětské představě o umělé konstrukci textu (děti interpretovaly básně, pohádku a text sci-fi literatury). Domnívám se, že v případě realistické literatury by respondenti stylizovanost tvaru vnímali hůře.

Dedukujeme, že v recepci literatury jiné než fantastické (tedy šíře vzato realistické) pubescentní čtenář je schopen vnímat literární tvar podobně jako kresbu podle modelu – jako autorsky stylizované zobrazení reálného světa. Čtenářství pubescenta se vymaňuje z naivnosti, ale smysl pro umělecký tvar a jeho existenci je určován vědomím „odvozenosti“ díla: Pro pubescenta umění zobrazuje skutečnost napodobivým způsobem, s různou mírou autorské stylizace.

Jiří Trávníček v knize o vypravěčství moderní prózy v kapitole o realismu cituje z Esejů o umění Ortegy y Gasset, který odsuzuje realismus jako nápodobu skutečnosti.: „Vždyt stylizovat znamená přetvářet skutečnost, derealizovat... Naproti tomu realismus už tím, že zavazuje umělce, aby se slepě přidržoval tvarů, ho přivádí k bezstylovosti.“ (Trávníček, 2003, s. 31)

Mimesis jako metodu odborného zkoumání umělecké literatury ve své teorii fikčních světů zcela vyvrátil Lubomír Doležel (2003). Rozlišuje texty, jež svět zobrazují (tj. texty věcné literatury, ty jsou ve vztahu k aktuálnímu světu druhotné), a „texty konstrukční“ (tj. texty umělecké), ty „předcházejí světům; textotvorná činnost tu povolává světy do existence a určuje jejich struktury“, jsou tedy primární, nejsou odvozené (srov. Doležel, 2003, s. 37). „Fikční jednotliviny... jsou ontologicky odlišné od skutečných osob, událostí, míst... mimetická sémantika zastírá rozdíl mezi skutečnými a fikčními entitami, zejména v případě, kdy sdílejí totéž vlastní jméno.“ (c. d., s. 30) Autor nepopírá, že při konstrukci fikčního světa spisovatel čerpá prvky různého druhu ze světa aktuálního, ty však důsledně podléhají významové transformaci, takže např. „fikční Napoleon Tolstého nebo fikční Londýn Dickensův nejsou totožní s historickým Napoleonem nebo zeměpisným Londýnem“ (c. d., s. 31). Můžeme doplnit, že Klostermannova Šumava není reálnou Šumavou dnes, ale ani v době vzniku Klostermannových děl. Teorie fikčních světů nevyklučuje jako konstrukty světy, které „jsou analogické nebo podobné světu aktuálnímu“, ale „dvojí sémantika fikčnosti, jedna platící pro ‚realistickou‘ fikci, druhá pro ‚fantastiku‘, nemá žádné oprávnění. Fikční světy nepodléhají požadavkům pravděpodobnosti, pravdivosti nebo hodnověrnosti, jsou tvarovány historicky proměnlivými faktory, jako jsou umělecké cíle, normy typu a žánru, dobové a individuální styly“ (c. d., s. 33), proto „Dickensův Londýn není více skutečný než Carrollova říše divů“ (c. d., s. 32).

Ve školní literární výchově je krásná literatura polyfunkční didaktické médium. Podle didaktické zásady vědecké správnosti je dnes žákům představována jako umělý umělecký výtvar, jako polysémická struktura, jako komunikát. Ve vztahu k teorii fikčních světů budou učitelé jistě schopni vysvětlit přiměřeným způsobem žákům nejen střední, ale i základní školy, že „literatura není odkázána jen na napodobování světa skutečného“ (Doležel, 2003, s. 32), a demonstrovat to nejen na magických motivech pohádek, mýtů a fantasy literatury nebo na literárním nonsensu. Ve vztahu k úrovni

své čtenářské kompetence a pod dobrým didaktickým vedením žáci jistě pochopí, že historický Napoleon a Napoleon Tolstého nejsou totožní, neboť děti budou schopny chápat princip umělecké stylizace a znakové strukturní funkce literární postavy. Pochopí jistě též, že texty krásné literatury jsou konstruované slovesné struktury, nejlépe tak, že se samy pokusí literární tvar vytvořit. Ale pravděpodobně hůře pochopí, že tyto konstrukce jsou nezávislé na světě, v němž jejich autoři žili, že Klostermannova Šumava je jako umělecký konstrukt bez významových vazeb k Šumavě reálné. Jak vysvětlit dítěti, že Seifertova báseň o Karlu IV. (J. Seifert, *Ten usměvavý král*, sb. *Koncert na ostrově*) není o Karlu IV.?

Teorie fikčních světů jako vědecké zázemí didaktického principu odborné (vědecké) správnosti vyučování vnáší do literární výchovy ne jeden problém. Ukazuje se, že výrazy užívané v komunikaci o umělecké literatuře, např. „čerpát látku“, „zobrazovat region“ (obecně „zobrazovat něco“, „psát o něčem“), operující literárněteoretickými pojmy „látka“, „literární obraz“, jsou vlastně nesprávné: Podle této teorie literatura nic nezobrazuje, neboť jde o naprosto svébytný konstrukt fikčního světa.⁶

Zde je třeba se i v didaktice opřít o práce rozvíjející strukturalismus vstřícně receptivní estetiky a předjímat i teorii fikčních světů, aniž popírají významové vztahy reality a fikce, a připomenout si např. významové dění literární struktury ve výkladu Milana Jankoviče: „*Ve významovém pohybu ukazuje dílo neustále mimo sebe a zároveň k sobě, nejen prostředkuje sdělení, ale vystavuje samoúčelné pozornosti také své vlastní uspořádání, sděluje a zároveň je (zvýraznil M. Jankovič, [je] totiž zdrojem smyslu nevtažitelného k žádné určité skutečnosti... je to ‚mysl‘, jehož skutečnost se hledá a nalézá přímo v tomto díle a v této aktivitě tvaru...*“ (Jankovič, 1992, s. 20) Autor uvádí, že takový smysl je dán „*jakousi výrazovou energií, která se nedá spoustat běžným, označovaným*“ (c. d., s. 20), aniž však toto označované neguje (viz výše: „*... dílo ukazuje neustále mimo sebe a zároveň k sobě*“, zvýraznila L. L.)

Uvážíme-li, že RVPZŠ i RVPG akcentují ve výchovných cílech (kompetencích žáků) především zodpovědný a tvořivý vztah osobnosti žáka k životu (především ve společenském kontextu), že školní programy a méně zdatní učitelé žákovskou četbu a literaturu méně často kvalifikovaně interpretují a častěji „používají“ (v. v.), pak je třeba s U. Ecem věřit, že „*každé empirické čtení je vždy nepředvídatelnou kombinací obou* (tj. interpretace i použití, L. L.). *Může se stát, že... používání textu může skončit jako jeho nová plodná interpretace – nebo naopak. Někdy používat texty znamená osvobodit je od jejich předchozích interpretací, objevit jejich nové aspekty...*“ (Eco, 2005, s. 71–72).

Utvářet ve školní literární výchově žákův respekt „*k našim tradicím a kulturnímu i historickému dědictví*“ a utvářet „*pozitivní postoj k uměleckým dílům*“ (RVPZŠ, 2005, s. 16) může být účinné zvláště tehdy, bude-li učitel v kombinaci „*použití*“

6 V hodnocení významů motivické a jazykové výstavby textu však Doležel aplikuje aspekty psychologické a etické, ve fikčním světě operuje nejen poznatky encyklopedie světa fikčního, ale též aktuálního, např. ve výkladu o implicitních významech textu uvádí příklad z Hemingwayovy povídky, v němž podle názvu platidla lze usuzovat na prostor děje: „*Starý muž... nechal půl pesety spropitného,*“ a uzavírá: „*... fráze ‚půl pesety spropitného‘ ... opravňuje nás tvrdit, že zemí fikčního světa této povídky je Španělsko.*“ (DOLEŽEL, Lubomír, *Heterocosmica*, s. 173) Je Hemingwayovo Španělsko obrazem reálného Španělska, anebo je to imaginární konstrukt, který je stvořen jako samostatný, neodvozený, Španělsku nepodobný a významově na něm zcela nezávislý?

a „interpretace“ uměleckých textů preferovat interpretaci a naučí-li žáka komunikovat s implicitně utvářenou energií „smyslu“ i realistické literatury včetně regionální.

Teorie fikčních světů jako jedna z teorií vědeckého poznání umělecké literatury v plnosti nekoresponduje se čtenářskou kompetencí prepubescenta a pubescenta, nesrovnává se s jeho psychologicky zdůvodněnou představou o jednotném světě, do něhož patří i umělecká literatura a on jako její čtenář. Jako didaktička chápu problém literární fikce ve vztahu ke čtenářské kompetenci dětí jako závažný výchovný problém, v jehož řešení lze relativně úspěšně angažovat metodické vazby k receptivní estetice a k neostrukturalismu v procesech žákovské didakticky vedené četby a interpretace textu. Didaktickou transformací jejich metod je potřeba korigovat v duchu tematologické studie D. Hodrové *Paměť a proměny míst* (1997) literární místopis, který do školy nižších stupňů nepochybně patří, zvláště pokud se vztahuje k literatuře kraje, v němž žák žije a chodí do školy.

Ve světle teorie fikčních světů lze uvažovat o metodice žákovy tvůrčí práce s textem v závěrečné fázi didaktické interpretace textu – v různých produkčních aktivitách, např. ve variování, parodování, v žánrových transformacích textu, ale i v žákových pokusech o vlastní literární tvar. Celkově vzato však tuto teorii ve vztahu ke čtenářské kompetenci žáka základní školy chápu jako problém, který si komplexní řešení didaktické transformace teprve žádá.

Prameny a literatura

DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica : fikce a možné světy*. Přeložil Lubomír Doležel. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 310 s. ISBN 80-246-0735-2.

ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Přeložil Ladislav Nagy. Praha: Karolinum, 2005. 342 s. ISBN 80-246-0740-9.

HODROVÁ, Daniela. *Poetika míst : kapitoly z literární tematologie*. Jinočany : H & H, 1997. [Kap.] Paměť a proměny míst, s. 5–24. ISBN 80-86022-04-8.

CHALOUPKA, Otakar. *Rozvoj dětského čtenářství*. Praha : Albatros, 1982. 576 s.

INGARDEN, Roman. *Umělecké dílo literární*. Přeložil Antonín Mokrejš. Praha : Odeon, 1989. 424 s. ISBN 80-207-0104-4.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí : o české próze minulého věku*. Praha : Československý spisovatel, 1985. 296 s.

JANKOVIČ, Milan. *Dílo jako dění smyslu*. Praha : Pražská imaginace, 1992. 96 s. ISBN 80-7110-060-9.

KLOSTERMANN, Karel. *Ze světa lesních samot*. 8. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1940. 284 s.

KLOSTERMANN, Karel. *V srdci šumavských hvozdů*. 9. vyd. v Odeonu 1. vyd. Praha : Odeon, 1971. 290 s.

Výzkumný ústav pedagogický J. A. Komenského. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Stařeč : INFRA, 2005. 113 s. ISBN 80-86666-24-7.

BALADA, Jan, aj. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia : RVP G*. Praha : Výzkumný ústav pedagogický, 2007. 100 s. ISBN 978-80-87000-11-3.

- Šumava : příroda – historie – život*. Praha : Baset, 2003. 800 s. ISBN 80-7340-021-9.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Dítě a kniha : o čtenářství jedenáctiletých*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2004. 179 s. ISBN 80-86898-01-6.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Zisky a ztráty mezipředmětových vztahů v literární výchově. In FRIDRICH, Radek; FIBIGER, Martin (ed.). *Výuka národní literatury v mezipředmětových vztazích : sborník z mezinárodního semináře*. Ústí nad Labem : Univerzita J.E. Purkyně, Pedagogická fakulta, Katedra bohemistiky a slavistiky, 2006, s. 5–12. ISBN 80-7044-767-2.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *České příběhy*. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 2007. 248 s. ISBN 80-7044-846-6.
- OBERT, Viliam. *Detská literatúra a čitateľský rozvoj dieťaťa*. Bratislava : Litera, 1998. 263 s. ISBN 80-88894-07-7.
- ŠVÁB, Miloslav. Ke genezi a historii textu Klostermannova románu Ze světa lesních samot. In *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni : jazyk a literatura*. Sv. 10. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1971, s. 71–98.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Příběh je mrtev? : schizmata a dilemata moderní prózy*. Brno : Host, 2003. 298 s. ISBN 80-7294-079-1.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Vyprávěj mi něco : jak si děti osvojují příběhy*. Příbram : Pistorius & Olšanská; Praha; Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2007. 68 s. ISBN 978-80-87053-07-2 (Pistorius & Olšanská). 978-80-7185-829-4 (Paseka).

František Všeticka

K románovému cyklu Josefa Holečka

Vznik a počáteční formování Holečkových Našich je neznatelnou a pomalou záležitostí. Vždyť úvahová část nazvaná Jak u nás žijou i umírají vyšla už roku 1888 a celých deset let ji dělí od prvního dílu Našich, jejichž se stala neodmyslitelnou součástí. Roku 1898 vydal tedy Josef Holeček vlastním nákladem první díl Našich, přesněji řečeno svazek, který se prvním dílem teprve postupně stal, neboť byl označen známým titulem, ale neobsahoval žádné řadící číslo, postrádal římskou jedničku. Je velmi pravděpodobné, že ani na sklonku devadesátých let v Holečkovi představa mohutného románového cyklu stále ještě nevykristalizovala, mimo jiné proto, že jej trvale poutal slovanský jih (a také finská veršovaná epika). K rozhodujícímu zlomu dochází na předělu století, neboť roku 1902, opět vlastním nákladem, vychází próza Bartoň, jež je v podtitulu označena jako Druhá kniha Našich. A hlavní postavou se v nich opět stává jihočeský sedlák Jan Kojan.

Kojan není však jediným protagonistou druhého dílu, vedle něho je jím jeho syn Bartoň, po němž je svazek nazván. Bartoň je zvědavý kluk, jenž má dvě výrazné vlastnosti – rád se toulá, houzíruje, a neméně rád pozoruje, dívá se, sleduje. Kojan je zase hloubavý a přemýšlivý sedlák. Jeho názorový svět čtenář sezná zejména z rozsáhlé disputace s děkanem Pospíšilem. Výměna názorů právě s tímto představitelem církve není náhodná, neboť Kojan je křesťan tělem i duší. Tato Kojanova vnitřní orientace je doplňována v dalších dílech cyklu, v třetím dílu zejména v Kojanově náboženském výkladu o železe a kráse.

Poněkud výjimečnou postavou je v druhém dílu starý Beranička, ztělesňující mezuzalémskou postavu: „*Domkář Beranička byl nejstarší pamětník ve vsi. Vysoký věk, mnoho zkušeností a osvědčená poctivost zjednaly mu obecnou vážnost. On všem tykal a někdy i hospodáře oslovoval ‚chlapci‘, neboť i nejstarší z nich pamatoval, jak pásali husy. Oni jemu vykali, říkali mu ‚strejčku‘ a považovali ho jako za veřejné svědomí obce.*“¹ Starý Beranička představuje zároveň slovesnou tradici – v 3. kapitole první části vypráví Kojanovi příběh o dítěti vyrvaném paní Smrti, v 7. kapitole třetí části pak shromážděné obci zazpívá píseň o starých časech. Významnější dosah má zejména první vyprávění, jež se Kojanovi dlouhodobě vybavuje a doléhá na jeho mysl.

Funkce Beraničkovy postavy je zřejmá, je spojnicí s jihočeskou minulostí, je představitelem její minulosti, zatímco Jan Kojan ztělesňuje její přítomnost a jeho syn Bartoň její budoucnost.

Vedle protagonistů a mezuzalémské postavy vytvořil Holeček v druhém dílu také figurální dvojici dobrého a špatného kněze. V Holečkově podání jde vlastně o čtveřici, neboť proti děkanu Pospíšilovi jsou konzistorií nasazeni tři zarytí kaplani. Paradox tohoto vztahu spočívá v tom, že nově vzniklou situaci si staříčků děkan neuvědomuje

1 HOLEČEK, Josef. *Naši*. Sv. 2, Bartoň. 1. vyd. K vydání připravil František Hanuš, doslov napsal Julius Dolanský. Praha : Orbis, 1950. 470 s.

a do své blízké smrti si ji nikdy plně neuvědomí. Druhým paradoxem je, že k střetu s děkanem Pospíšilem dochází v době cyrilometodějského výročí, tj. ve vzpomínkové atmosféře na mírumilovné věrozvěsty (děje se tak zejména v kapitole Rok cyrilometodějský). Ve své podstatě jde o výjimečnou figurální konstelaci, neboť obvykle (pokud je jí užito) stojí proti jedné figuře figura jiná, u Holečka je tento poměr znásoben ve prospěch zfanatizovaných a nepřátelských sil.

Trojice kaplanů je u Holečka částečně individualizována. Nejmladší Tomáš Brada je vysloveně jezuitský typ, což se projeví zejména ve scéně, když kaplani vymáhají na Kojanovi, aby vydal zakázané náboženské knihy. Páter Brada to také je, kdo v době polského proticarského povstání z roku 1863 nejvíce horlí a agituje pro Poláky, a to proto, že jsou katolíci, kdežto Rusové nevěřící (nejsou to ovšem patrně jeho názory, ale oficiální názory tehdejších představitelů katolické církve). Neblahé působení dalšího z této trojice kněží, Martina Krojhera, zachytil Holeček v sedmém díle Našich (jde o tragickou historii mladého Pavla Kořínka).

Zcela vážný kontrast dobrého a špatného kněze má v druhém dílu svou nevážnou variantu v protikladu mezi kovářem a pastýřem (je jim věnována celá třetí část). Kontrast mezi kovářem a pastýřem je ovšem chtěný, je součástí sousedské hry, obřadu, kdežto protiklad mezi kněžími má ideovou podstatu. Vztah vážné a nevážné varianty vyřešil Holeček také architektonicky – vážné přisoudil druhou část (Špalíčky), nevážné část třetí (Sypaná).

K zmíněným postavám přistupuje ještě postava vypravěče, fiktivního vypravěče, který je totožný s autorem. Tak je tomu např. v kapitole Sypání: „Spisovatel pokusí se vylíčit výjevy při sypání podle svých nejstarších vzpomínek, podotýkáje, že tehdy, padesát tomu let, starší lidé jeho domoviny uměli nejen z paměti rozličná příležitostná říkání, nýbrž i improvizovati, zvláště když se rozjařili. Lidé mne starší dosud chovají v paměti, že to bývalo. S mou generací začalo obě hynouti a generace nejmladší už ani upomínky toho nemá.“

Jindy se vypravěč projevuje jako moralista, což u konzervativce Holečka nepřekvapuje: „Nemajf květy horších nepřátel nad děti, jež maří je jako ze žárlivosti.“

Vypravěč se však podílí i na výstavbě textu. Děje se tak zejména tam, kde má text výkladový, popisný charakter. V kapitole Na pastvě kupř. oživuje a rytmuje výkladovou složku tím způsobem, že si klade otázky, na něž v dalším odstavci odpovídá: „Jak byli přistrojeni bohatíři, dostavivši se na vzácné hody? – Krásně byli vystrojeni: každý na těle dva staré letní kabáty a na krku rudý a zelený šál, do jehožto stůčky zapadala brada. Tváří byli osmahlých, vzhledu bystrého a podnikavého. Hlasy měli vykřičené a drsné a jeden jako druhý pokoušeli se mluvit hlouběji, nežli s věkem jejich se srovnávalo, aby na sebe navzájem i na přítomné vzácné panny činili dojem větší mužnosti.“ Holeček tak činí v této kapitole celkem pětkrát bezprostředně za sebou – vždy otázka a po ní následně odpověď.

Poslední příklad vypravěčovy funkce zároveň ukazuje na další výrazný segment Holečkova textu, jímž je naučná složka. Provází druhý díl od samého počátku. Holeček už v jeho druhém odstavci zdůvodňuje, proč sedláci své prvorozené zaslibovali pro duchovní stav: „Nebylo to u našich selek nic nového a mělo i praktickou stránku. Selská živnost, bylo-li více synů, nemohla připadnouti všem, nýbrž jen jednomu,

ostatní museli být zaopatřeni jinak. Nejčestnějším a i hmotně nejlépe zabezpečeným zaopatřením zdálo se rodičům, bude-li syn jejich farářem. Tím se mu dostane dostatečné náhrady za to, že byl od vlastních rodičů zbaven práva prvorozenství a nestal se dědicem rodné půdy, již rodiče hleděli zachovati synovi mladšímu.“

Naučná složka má u Holečka často podobu kulturněhistorického výkladu. Tak je tomu např. ve 4. a 5. kapitole druhé části, v nichž naučná složka přerostla do rozsáhlého výkladového bloku (v citovaném vydání do bloku o dvaceti stranách). V této souvislosti třeba dodat, že patrně žádný český autor nemá ve svém beletristickém díle tak rozsáhlé a extenzivní naučné pasáže jako Holeček.

Kratší naučné partie vyděluje Holeček často ze syžetového textu tím způsobem, že je vkládá do závorek; uvědomuje si, že je to určitý vysvětlující dodatek navíc.

K naučným partiím patří i kratičká poznámka (opět v závorce) ze 7. kapitoly první části, jež zní: „**Bitva solferinská byla roku lonského.**“ Tato poznámka je závažná svou částečnou časovou orientací, v podstatě první od začátku druhého dílu. Byla-li bitva u Solferina v červnu 1859, odehrává se druhý díl Našich roku 1860 a na počátku šedesátých let, tj. v čase autorova dětství a chlapectví (Holeček se narodil 27. února 1853). Uvedená poznámka je o to závažnější, že ke konkrétnímu časovému určení děje dochází až ve 4. kapitole druhé části: „**Vypravování toto spadá v počátek sedmé desítky minulého století.**“

Naučná složka výkladovým způsobem dokresluje Holečkovy názory a postoje. Tato složka je stavebně pozitivní tehdy, když nerozsáhlým a zdůvodněným způsobem dokládá to, co se dalo v syžetové rovině; tam, kde naučná složka přeroste v sáhodlouhé rozmlouvání, stává se činitelem navýsost statickým. Takovým případem je rozsáhlá partie v první části, zabírající 11. až 17. kapitolu, v nichž spolu nekonečně rozmlouvají sedlák Kojan s děkanem Pospíšilem, do jejichž rozhovoru zasahuje i Kojanka. Statickostí této rozmluvy spočívá mimo jiné v tom, že v něm nejde o výměnu názorů, ale o výkladové monology, které se povětšinou navzájem míjejí. Rozhovor tohoto druhu trvá sedm kapitol, což v pátém vydání činí 53 stran. Sedlák děkanovi na důkaz své pravdy na jednom místě zpaměti recituje dokonce báseň o 148 verších.

Statické partie se neomezují na zmíněný panel z první části, hned druhá část se počíná obdobně a hlavní slovo v ní má Kojan, který se zde – jakož i v panelu z první části – jeví nejen jako myslitel, ale také jako neobyčejný a neumořitelný rétor. Statická složka zabírá v druhé části 1. a 2. kapitolu, téma těchto kapitol naznačil Holeček v jejich názvech – Silný křesťan a Království boží na zemi. To je také nejvlastnější sféra Kojanova uvažování a rozumování.

Statické partie Holečkův text zneživotňují, naopak rytmizované promluvy, tato stylistická a stavebná zvláštnost, jí dodávají na spádu a estetické jakosti. Rytmizovaně promlouvá především pastýř Zlatovrch během tzv. sypané, začíná těmito slovy: „**Toto jest koření dobré dobytku všemu, zdravému i nemocnému: plicník, jaterník, hadí koření, pejchavka, kopytník a skok jelení, starej sejr, jalovec, bylina slizná, rozmarýna, dobromysl, také divizna, i čertů kust prostřelený může být upotřebený.**“ Stejně tak si počíná kovář: „**Dobry kůň měj maso tvrdé, šije buď jak panna hrdé, pod vinoutou šijí buď široká a plná hrud.**“ Naslouchající sedláci promluvový rytmus podtrhují rytmem zvukovým a pohybovým: „**Dva tři sedláci bubnují prsty po stole do taktu**

a přizvukují notou, kterou dal pravidlům kovářovým prvý z nich.“ Do sporu mezi pastýřem a kovářem zasahuje představený, jenž má potom hlavní slovo během následné pitky, zahajuje ji těmito větami: „Načínám tě, chlebe žitný, dare boží starožitný. Kéž tě vždycky máme dosti v přítomnosti, budoucnosti! Kéž tě mají naše děti, nemusejí hladověti! Kéž tě u nás dosti bude i pro naše lidi chudé, abychom se veselili, jméno Páně velebili!“

Rytmizovaná próza je u Holečka záležitostí obřadní, objevuje se v zvykoslovných obřadních scénách. Podruhé se tak děje za poněkud jiných okolností, a sice ve chvílích, kdy se malý Bartoň domnívá, že se stal svatým – tehdy koná svůj první zázrak, při němž osvobozuje z vodních hlubin duši pacholka Coufala (děje se tak v kapitole Prvý zázrak svatého Bartoně).

Rytmizovaná próza se objevuje už v prvním dílu, kde takto promlouvá babička Kojanových. Ve vstupním svazku tedy pouze jedna osoba, kdežto v druhém dílu tři. Neběžný stylistický a stavebný prostředek se tak v tomto svazku výraznějším způsobem rozšiřuje. V třetím a čtvrtém dílu Holeček tohoto prostředku již nepoužil.

Rytmizovaná próza má svůj původ ve středověku, v podobě rytmických klauzulí pronikla do papežských bul a do umělé středověké prózy, tj. do listin, liturgických formulí, kázání a legend, u nás do legendy Kristiánovy.² Holečkova rytmizovaná promluva je však jiného původu, lidového, jak ostatně ukazují jeho mluvčí. Rytmizovaný projev tohoto druhu není v novodobé literatuře častý, po Holečkovi jej běžněji používal ve svých prózách Josef Štefan Kubín.

K rytmizované promluvě má velice blízko nonsensové říkadlo v 8. kapitole první části, kdy jsou všichni přesvědčeni o tom, že Bartoň se beznadějně ztratil a snad zemřel; Kojanových babička ve svém obsáhlém vyprávění zcela nečekaně použije nonsensové říkanky:

„Andle mandle vikumher,
nasty sajne pinyher,
picha licha, ole najne, cink – ven!“

Toto trojverší tragickou situaci nadlehčí a povznese, mimo jiné proto, že je podle babičky pronáší Ježíšek v nebi; krátce nato manželé Lahodní přinesou spícího Bartoně. V delším stařenčině vyprávění a po rozsáhlejších rozpravách ostatních přítomných představuje nonsensová partie podstatné odlehčení textu.

Uvedená nonsensová říkanka je lidového původu a v poněkud obměněné podobě ji použil Josef Čapek v Povídání o pejskovi a kočičce. Není nezajímavé, jak se v tomto případě setkal tradicionalista Holeček s modernistou Čapkem.³

V Holečkově textu dochází rovněž k numerické korespondenci mezi tematikou a tektonikou, a to v třetí kapitole, jejíž název zní My–tři–bratři. Korespondenci autor přitom doprovází trojicí zvýrazňujících triád: „třínožka dáblova“ (nadávka); „Za tři léta Bartoň stejně vřele skamarádil se...“; „Honza, Bartoň a Frantík byli pak nerozlučnou trojicí. Sami si říkali ‚my tři bratři‘.“ Třetí kapitola druhé části tak rovněž

2 LUDVÍKOVSKÝ, Jan. Rytmické klauzule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *Listy filologické*. 1951, roč. 75, s. 169-190.

3 Čapkovo říkadlo zní: *Anděle panděle pikum her
osmetarče osmeher
secha plecha olevajner
cinky linky ven.*

představuje výrazné syžetové odlehčení po dvojici statických kapitol (1. a 2. kapitole druhé části).

Zvláštní závažnost dostává chlapecký trojlístek Honza, Bartoň a Frantík ve finále, neboť rozhovorem této trojice se rozsáhlý druhý díl uzavírá.

Daleko výraznější finalizující charakter má předposlední kapitola, jež jako jediná hýří škálou barev. Skladba těchto barev má impresionistický charakter, což u konzervativce Holečka překvapuje: „*Lesy rákosí vrhají černé stíny na hladiny. Mezi rákosím mdlý třpyt cínu vedle plamenného mědi. Zlatý sloup, jenž byl na Okrouhlici a Outratě tak mohutný, zde jest jakoby na několik kroků rozštípený. Tak to jest, jako by se tavil a jeho zlato se míchalo se stříbrem u krajů. Stříbro a zlato, lístky a lupénky se ševlí a přitom, divná věc!, nevíš, co je zlato a co stříbro. Tentýž lístek tu je zlatem, tu stříbrem. Jen se pohne a je něco jiného.*“

Finále druhého dílu má také svou překvapivou pointu, spočívající ve skutečnosti, že Jan Kojan si ve vlastním voze přiveze pozdě večer vlastního syna, jenž se celý den potuloval. Pointa spočívá v tom, že Kojan o tom, že Bartoně dováží, nemá nejmenší tušení. Několikerým překvapením (také Kojančiným) se tak román dějově uzavírá.

Holeček druhý díl Našich také zarámoval, a to Bartoňovou potulkou, řečeno autorovým slovníkem Bartoňovým houzírem, jak zní název první části. Zarámování probíhá mezi první a čtvrtou částí. V první části se Bartoň vypraví tam, kde lišky dávají dobrou noc, ve čtvrté jeho cesta, přesněji cesta svatého Bartoně, směřuje na poušť (na poušť v Bartoňově vznícené mysli). O důvodu chlapcových houzířů se Holeček zmiňuje v poslední kapitole tohoto dílu: „*Houzíry byly krizemi v dětském životě Bartoňově. Příčiny jejich byly neznámy jemu i rodičům. Po každém houzíru býval jako znova zrozen, polepšen, tělesně i duševně zotaven. Ta stránka věci poněkud smířovala rodiče s toulkami synkovými. Nebylo vzornějšího dítěte nad Bartoně po houzíru. To býval pořádný, pilný a poslušný, a jaké ještě jiné vlastnosti hodného chlapce, všechny měl.*“

V třetím díle Našich, nazvaném Výprava, použil Holeček rovněž zarámování, jde však o zarámování jiného druhu. Představuje je rámuje postava Marjány, děvečky u Kojanů, jež se na začátku připravuje na posvícenskou zábavu a v závěru se jí účastní (její účast však skončí neblaze a Marjána ze svých iluzí o svém životním partnerovi rychle vystřízliví). Holeček byl důsledný obhájce selství, v němž spatřoval jedinou výraznou národní a společenskou sílu. V rozporu s tímto svým světovým názorem povýšil chudou pastýřovu dceru na důležitý tektonický činitel, který obemyká třetí díl Našich. Marjána nejen rámuje dílo, ale také, byť jen dočasně, konkuruje bohaté selské dívce Anýžce.

Josef Holeček je bytostný realista, ale jeho vynikající pozorovací talent jej vede k vnímání a vidění, jež je veskrze impresionistické. Děje se tak v místech, v nichž líčí přírodní krásy a jejich proměny. Nejkoncentrovaněji se tak děje v kapitole Rybníky, předposlední kapitole druhého dílu. Holečkovo impresionistické vidění je sice izolované, o to je však intenzivnější. V tomto smyslu se Holeček úzce stýká s bratry Mrštíky, kteří barev, byť ne v takové hýřivosti, použili v Roku na vsi. Je-li Holeček spjat alespoň tímto dílčím způsobem s Aloisem a Vilémem Mrštíkovými, má naopak dosti daleko k mladší vlně literárního impresionismu, jejíž představitelé měli nepatrný

smysl pro tektoniku díla. K této vlně patří Karel Sezima, Josef Matějka, Růžena Svobodová a Fráňa Šrámek (pokud jde o Šrámka, vztahují se tato slova k jeho počátečním povídkovým knížkám, nikoli k jeho pozdějším románům, konkrétně se vztahují k sbírkám *Ejhle člověk...!* a *Sedmibolestní*). Josef Holeček zmíněné představitele literárního impresionismu výrazně umělecky převyšuje.

Daleko blíže než k literárnímu impresionismu má Holeček k impresionismu výtvarnému, a to především k těm umělcům, kteří z realismu vyšli a později se přiklonili k impresionistickému zpodobování světa. Holečkovi je v tomto směru nejbližší Antonín Hudeček a částečně i Ludvík Kuba. Oba byli uhranuti vodní plochou, proměnlivou, měnící se, třpytivou, a to jak vodou potočnou, tak jezerní a mořskou. Hudečkovy téma vodní plochy spadá časově do období vzniku *Našich* (přibližně do let 1897–1909), kdežto Kubovy obrazy s touto tematikou jsou podstatně mladší (spadají do počátku let čtyřicátých).⁴ Vodní plocha, jásavá a barevně hýřivá, není v daném případě náhodnou shodou, je logickou souvztažností, je topem literárního a výtvarného impresionismu. A do značné míry také realismu, zejména realismu výtvarně založeného.

4 Viz Hudečkovy obrazy *Potok v měsíčním svitu*, *Potok*, *V koupeli*, *Potok (U břehu)*, *Hoši v koupeli*, *K večeru*, *Podzim*, *Na podzim*, *Chalupy u vody*, *Moře u Syrakus* a *Měsíčná noc*. Obdobná tematika se objevuje v Kubových obrazech *V Louňovicích* a *Vrba nad jezerem*.

Hana Klínková

Váchalova Šumava umírající a romantická (i realistická)

Josef Váchal (*1884 Milavče u Domažlic, †1969 Studeňany u Jičína), významný český malíř, grafik, dřevorytec a spisovatel, měl hluboký osobní vztah k Šumavě, mnohokrát ji navštívil a věnoval jí řadu výtvarných i literárních prací.

Váchal měl také velice blízko k osobnosti a dílu Karla Klostermanna (*1848 Haag/Rakousko, †1923 Štěkeň). Důvodem byla nejen společná láska obou umělců k Šumavě (především pak její západní části). Oba prožili část svého dětství a mládí v Písku a jeho bezprostředním okolí¹. Váchalovi byly blízké Klostermannovy filozofické a morální názory, jeho láska k přírodě a zvířatům. Ze svého obdivu a vztahu se mu vyznal ve dvou dopisech² a Klostermann o generaci mladšímu výtvarníkovi odpověděl, zaslal mu dokonce svou fotografii. Při podrobnějším studiu knih obou autorů vychází najevo, že před námi stojí nejen dva svébytní umělci, ale také lidé s nadčasovým vnímáním souvislostí týkajících se vztahu člověka a přírody.

Šumava v podobě, jakou nám oba umělci zachytili, dnes již neexistuje. Lze říci, že si oba si předali v zaznamenání jejího prostředí jakousi pomyslnou časovou štafetu. Zatímco Klostermann popsal ve svých povídkách a románech Šumavu druhé poloviny 19. stol. a začátku 20. stol., Váchalovy práce jsou vymezeny zhruba obdobím od počátku 20. stol. do poloviny třicátých let 20. stol. S tím souvisejí i jejich cesty na Šumavu. Klostermann zde byl naposledy v roce 1908, kdy mu bylo šedesát let³.

1 Váchal vyrůstal v Písku u svých prarodičů z otcovy strany, chodil zde do obecné školy (1891–1896) a absolvoval tu počátek gymnaziálních studií (1897–1898), která nedokončil. Poté odešel do učení v Praze. Také Klostermann prožil ve Štěkni nedaleko Písku část svého raného mládí. V Písku zahájil (1857) a zakončil (1865) svá gymnaziální studia (mezitím studoval na gymnáziu v Klatovech).

2 „... V duchu svém rozechvívám se nad dílem Vaším a Vám, stejně jako zvěčnělému strýci svému, Mikul. Alešovi, líbám ruku: otevřeli jste mi brány k poznávání lidí, našich českých lidí a země, zvoucí se vlastí... Promiňte mně neznámému, že dovolil jsem sobě Vám psáti: za ty dobré postavy ve Vašem díle, s nimiž jsem s Vámi cítil, Vám děkuji, budou mi světlými průvodci astrální pláni...“ (z dopisu J. Váchala K. Klostermannovi z 9. 5. 1916, dopis je uložen ve fondu K. Klostermanna v Městském archivu v Plzni, i. č. 55/13–5160).

„... Vidím Vás, stařečka, jdoucího cestou ozářenou zapadajícím sluncem. Nikde není mlh ani stínu na této cestě, ani za Vámi ani napřed. Cesta je rovná a tisícové krajinné scenerie kolem Vás: Všemmu jste bratrem a všeho jste synem. Tisíce životy žijete, raduje se a pláče. Všemi smysly žijete a všemi hlasy mluvíte, v Hans–Sepplech, lidech samot a maloměst, venkovských dívčinách a obrech těly, i duši. Pohanská síla země, lesů a vzduchu zpívá ve Vás, hlad těl a duší bolest i vášeň, vichřice i tajemná hrůza opuštěných Kránských lesů. Všemmu bratr a děckem všech těchto věcí, se všemi se vším spojen. – A přece jdete sám... Oko Vaše vidělo a slyšel jste vše – není pro Vás tajemství. Se vším smířen, jasná jest cesta, kterou jste již prošel, stopu zlatou nám necháváje a Slunce svítí Vám na další cestu i tam, kde změněny stafáže a Duch samotný volně vpřed se běže. Jste mystikem nejrozumnějším, největším z těch, které znám... – Kdo miloval více matku Zem, děti a dílo její, pannenský kraj kdysi Šumavy naši? Tak Vás vidím... Nejkrásnější díla Vaše, o Šumavě – bohyni, z jejíž tváře závoj jste sňal, jistě desetkrát jsem četl všechna. V pražské okružní Čítárně během čtyř let znají mně jako nejhorlivějšího vypůjčovatele Vašich knih... a ač jsem synem jiné doby a generace (32 = šedivý vlas na hlavě a šedé myšlenky v srdci) chápu Vás plně, souhlasím s Vámi a teprve k Vám jsem přilnul.“ (z dopisu J. Váchala K. Klostermannovi z 18. 5. 1916, dopis je uložen ve fondu K. Klostermanna v Městském archivu v Plzni, i. č. 55/13–5161). Klostermannova odpověď se bohužel nedochovala, resp. není známo, zda je uložena, byť v soukromé sbírce.

3 Důvodem byly národnostní spory v Kašperských Horách, kterými byl znechucen. V roce 1908 odešel Klostermann také na penzi a jeho letní pobyty začaly pravidelně mířit do Štěkne nedaleko Písku.

Naopak osmnáctiletý Váchal podnikl coby začínající malíř svou první samostatnou cestu do pleneru (na Šumavu) v srpnu a počátkem září roku 1905. Chceme-li skutečně pochopit šumavskou krajinu, kterou i dnes vnímáme jako jedinečné a původní přírodní prostředí, je potřeba sáhnout právě k dílu těchto dvou osobností. Kromě umělecké, literární hodnoty lze ocenit jejich práce jako bezprostřední a originální historický i přírodovědný pramen a dokument. Z tohoto úhlu pohledu se zaměříme konkrétně na Váchalovu knihu *Šumava umírající a romantická*, jednu ze čtyř knih či textů, které umělec Šumavě věnoval⁴.

Váchalova *Šumava umírající a romantická* je jakýmsi novodobým šumavským koдексem. První úmysl vytvořit knihu věnovanou Šumavě datuje Váchal do roku 1924. Práci na knize obětoval čtyři roky práce⁵ a v jejím průběhu změnil původní koncepci⁶ a stejně tak nevytvořil zamýšlený druhý díl knihy⁷. Knihu vydal v roce 1931 v počtu 11 kusů svázaných exemplářů. Dílo má úctyhodné rozměry 65×49 cm a patří spolu s další jeho autorskou knihou *Receptář barevného dřevorytu* (1934) k největším knihám, které Váchal vytvořil. Kniha obsahuje 74 barevných dřevorytů (velkého i menšího formátu) a má 276 stran textu, pro něž Váchal vytvořil své originální písmo, a to ve dvojí formě, část písma je litá a část řezaná do desek. V tiráži knihy uvedl, že použil celkem 8 014 řezaných a odlitých liter a použil 544 barev. Pro tisk dřevorytů využil své technické vynálezy, zejména mnohobarevný tisk z jedné desky.

Mimořádné a unikátní dílo obsahuje ve vyváženém podílu výtvarnou a písemnou část. Zatímco nádherné dřevoryty z knihy získaly a získávají značné úspěchy

4 Očarovaná Šumava. Váchalem volně upravená pověst z 18. st. Originál rkp. je dnes nezvěstný. Vznikl v roce 1929 v Prášílech (Stubenbach), byl psán přímo na ruční papír a doplněn Váchalovými kresbami (51 ks). Dochoval se pouze rukopisný opis knihy, který vydal knižně Spolek českých bibliofilů a Památník národního písemnictví v Praze v r. 1986. VÁCHAL, Josef. *Očarovaná Šumava*. Studii napsala Marie Bajerová, typografie Bohuslav Blažej. Praha: Památník národního písemnictví, 1986. 74 s. : barev. obr. Vysvětlivky k Očarované Šumavě napsal Ladislav Vodák, 7 s. Obsahuje barevné ex libris J. Váchala.

Šumava umírající a romantická. Kniha textů a dřevorytů vydaná Váchalem v r. 1931 v počtu 11 ks. VÁCHAL, Josef. *Šumava umírající a romantická*. [Praha: vl. nákl.], 1931.

Christian Heinrich Spiess. Kniha textů a dřevorytů vydaná Váchalem v r. 1933 v počtu 15 ks. VÁCHAL, Josef. *Christian Heinrich Spiess*. [Praha: vl. nákl.], 1933. [52] s. : barev. il.

Prášilská Papírna. Dřevoryty Anny Mackové, doplněné textem J. Váchala, vydáno v letech 1930–1931 v počtu 20 ks. MACKOVÁ, Anna. *Prášilská papírna: tento cyklus byl vyryt a vytištěn na ručním lisu*. Text napsal, písmo řezal a vysázel dřevorytec Josef Váchal. Praha: vl. n., 1930–1931. 1 sv. : 14 obr.

Je potřeba uvést, že přestože byl Váchal v prvé řadě především výtvarný umělec, měl již od počátku své tvorby potřebu se vyjadřovat i psaním. Svě texty si sám tiskl a vázal v autorské knihy. Literární historik, který se rozhodne zhodnotit Váchalovo psané dílo, to bude mít velice nesnadné. Stejně jako se jeho výtvarné práce nedají zařadit do žádného konkrétního uměleckého směru (i když v jeho tvorbě je možné najít různé vlivy), stejně tak se chovají i jeho texty. Jedná se o velice různorodou a širokou škálu žánrů, lze v nich nalézt vážné, mystické a vizionářské texty, básně, či lépe řečeno veršované texty, zábavné texty, napodobeniny kramářských textů a barokních kázání. Nechybí ani pověst nebo pohádka podle Boženy Němcové či dlouhé satirické dopisy–romány v pozdním období života.

5 Konkrétně od 11. července 1928 do 3. května 1931.

6 „Kniha o Šumavě připravována byla původně o zcela jiné stavbě textu a ilustrací; příčiny, tvořící hlavní jádro vynechaného zde úvodu, zatočily lodí osnovy dějové a popisné jinam, než-li jsem dříve mínil, jsouce týden za týdnem zvyšovaným zájmem o technickou stránku dřevorytů nového rázu ovlivňovány. A tak původní inspirace o Šumavě romantické vzniklá r. 1924 padla; neobjevil se již na scéně Chr. H. Spiess, ani poslední potomek rodu, během staletí nejčastěji v Pošumaví na téměř každé tvrzi a zámku se vyskytujícího, generál Vidršpergár, jichž stínu dal jsem procházeti šumavskými hvozdy s živým zástupcem doby současné, srovnávajícím hesly nového člověka úctyhodnou tradici předcházejících věků.“ VÁCHAL, Josef. *Šumava umírající a romantická*. K vydání připravil a průvodní esej napsal Vladimír Musil. 2. vyd., samostatného textu vyd. 1. České Budějovice: Jihočeská vědecká knihovna, 2007. 155 s. ISBN 978-80-86964-01-0 (JVK). ISBN 978-80-86559-62-9 (NTP).

7 Měla být věnována Českému lesu.

na českých i zahraničních výstavách, text knihy byl donedávna běžnému čtenáři téměř nedostupný, i když opisy jeho částí kolovaly mezi Váchalovými citeli již značnou dobu. Tato situace se zcela změnila v loňském a letošním roce, kdy vyšel jak odborný přepis textu⁸, tak reprint knihy samé⁹.

Písemná část knihy Šumava umírající a romantická má dvě základní textové vrstvy. Jsou to jednak osobité Váchalovy básně (Šumavský Samiel, Náboženství a mystika, Klatovy, Cestou s hor, Národ, Noc na Helfenburku, Vlast, Filozofie) a dále pak prozaické texty. Básně obsahují teozofické a filozofické uvedení do autorova duchovního světa a rámují texty, které rozhodně nemají beletristickou podobu¹⁰, ale jsou jakousi mozaikou popisů jednotlivých míst, úvah o krajině, poznatků a postřehů, týkajících se jak přírody, tak analogií k dějům v lidské společnosti. Jsou zároveň oslavou krásy Šumavy a krajiny plné staré romantiky, kterou Váchal miloval a vysoko si cenil její hodnotu. Sám se považoval za člověka patřícího svou osobní podstatou do dávno minulé doby.

Jak již bylo uvedeno, mají Váchalovy texty v Šumavě umírající a romantické vedle své hodnoty literární¹¹ i mimořádnou výpovědní hodnotu neliterární, dokumentární, a to jak v částech popisných, tak i v částech obsahujících osobní vyznání ve vztahu ke krajině. Zaměříme se v tomto smyslu na obsah Váchalových sdělení jako zdroji zajímavých informací k šumavské krajině (šumavskému ráji), a to minimálně ve třech rovinách: 1. v popisu konkrétních částí Šumavy a konkrétních lokalit, 2. v zachycení přírodních a klimatologických jevů a procesů, založených za vlastních Váchalových pozorováních a jeho studiu odborné literatury¹², 3. v rovině realistických vizí nebezpečného a zaslepeného působení lidské společnosti na zbytek původní „panenské“ přírody.

Popis skutečných lokalit na základě Váchalova hlubokého vztahu k místu a na základě podrobného pozorování a opakovaných návštěv je i jedinečným čtenářským zážitkem. Zvláště když si je člověk promítá zároveň s dnešní podobou míst, protože: „Milovník šumavského kraje oželí námahu a útrap spojených s cestou do některých výšin obtížněji přístupných a rád znovu se tam vrátí, aby dojmy zde zažité vyhlídkou i pozorováním stromů tu s živly zápasících v paměti své utvrditi ještě lépe mohl.“¹³

8 Knihu vydala Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích a Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o., v roce 2007. Text k vydání připravil a průvodní esej napsal Vladimír Musil.

9 Reprint vydalo na jaře roku 2008 pražské nakladatelství Paseka, a to ve dvou velikostech – 100 ks v původním rozměru Váchalova originálu a 2 000 ks v rozměru A3. Reprint je opatřen přílohou s překladem Váchalova textu do němčiny.

10 Jako např. Očarovaná Šumava, Váchalem volně upravená pověst z 18. století o šumavském lupiči Michaelu Heiglvi, pastevci a poslici, kteří se vydali hledat poklad v šumavských lesích za pomoci černého pekelného myslivce. Viz pozn. 4.

11 Zde by se dalo pro Váchalův text do jisté míry použít Masarykových slov hodnotících Klostermannovo dílo: „Kdyby slovo realismu nebylo tak mnohoznačné, řekl bych, že Klostermann je realistický pozorovatel; a kdyby slovo romantismu nebylo tak kompromitované, řekl bych, že Klostermann při realismu pozorování má romantickou náladu.“ F. [=MASARYK, Tomáš Garrigue]. Ze světa lesních samot : román Karla Klostermanna : v Praze, Jos. R. Vilímek. *Naše doba : revue pro vědu, umění a život sociální*. 1895, roč. 2, č. 5, s. 557–558. Cit. s. 557. (Jednalo se o hodnocení románové prvotina K. Klostermanna Ze světa lesních samot.)

12 Je známo, že Váchal byl celoživotní vášnivý čtenář s velkým tematickým záběrem. Snad by se dalo říci, že byl studijní typ. V jeho knihovně a titulech jím přečtených lze nalézt řadu odborných knih mj. se zabývajících přírodou, lesem, zvířaty...

13 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 79.

Váchal navštívil Šumavu v průběhu let mnohokrát¹⁴. Od roku 1927, kdy se definitivně rozhodl připravit knihu o Šumavě nabyly jeho cesty podobu studijních výprav. Chtěl poznat konkrétní místa za různého počasí, vypravil se proto na Šumavu i v zimě. V roce 1930 se dokonce vydal na Slovensko, aby si porovnáním jiné krajiny s původní „divokou“ přírodou lépe zformuloval specifika šumavské krajiny a přírody¹⁵.

Není možné vyjmenovat všechna místa popsaná v knize. Jedná se o lokality celého šumavského pohoří od Českého Krumlova po Železnou Rudu. Váchal zaznamenává, čím jsou zajímavá, zároveň uvádí, kde lze nalézt nejdivočejší, nejzvláštnější a nejpůvodnější místa. „**Celé hodiny blouditi možno v nejdivočejších dosud stále místech prapůvodních lesů šumavských, v končinách mezi Fallbaumem a Polední horou. Falkensteiny až po Kiesruck.**“¹⁶ Čtenář se může dovědět naprosto konkrétní popisy míst (např. jak to vypadá mezi Spitzbergem a Adamovou horou až ke Steiningbergu), jak vypadají šumavské pláně u Pasek, od Gerlových chalup až k Vysokým Lávkám a Zhůří, kde jsou jaké průhledy, jaký je výhled z konkrétních míst vrcholů. Zachycuje i proměnu míst po vichřici v roce 1929. Zajímavé je i Váchalovo hodnocení místních pojmenování, za mnohá uvedme např. jeho pozorování vrcholů obsahujících ve svém pojmenování slunce. „**Poukazují ještě na důmyslné pojmenování zdejších hor nejstaršími obyvateli, dobře sobě všímajícími polohy slunce v různých dobách. Sonnberk (Výsluník, 970 m) jest vrcholem, kol něhož možno východ slunce pozorovati; Mittagsberk (Polední hora, 1 314 m) hostí vždy nad sebou o polednách slunce, Hůrka pak nejhořejším obzorem propouštějícím zapadající žhavou kouli...**“

Většinu názvů lokalit uvádí Váchal v původním znění, tedy německy. Pokud existoval český ekvivalent, uvádí i český název. V některých případech uvádí pouze však české jméno. Možná i proto, že se mu více líbilo. Tak lze např. nalézt u jména hájovny na Pürstlinku (Pürstlingu) český ekvivalent Břežník. Dnes se lokalita uvádí pod jménem Břežník, ale ve starých průvodcích se nalézá podoba jména se „ž“, aby byl rozlišen vrch Břežník u Hartmanic a hájovna Břežník u Luzného na hranicích (mimo chodem – ve starých průvodcích se v tomto případě používala i jiná podoba jména hory Luzný/Lusen, a to Lužný – zde však šlo zřejmě o snahu počestit název pro české turisty).

Váchal popisuje spíše přírodní lokality, nevěnuje se příliš konkrétnímu osídlení, vesnicím apod. Zaznamenává přístupnost cest, popř. se věnuje zajímavým jevům spojených s lidskými obydlími v kontaktu s přírodou. V místech, odkud se lidé se

14 Jeho první, již zmíněná cesta, se uskutečnila v r. 1905. Další výprava směřovala v roce 1920 do Nicova (Nicaou) u Plánice k faráři a básníkovi Františkovi Kašparovi, kterému ilustroval jeho knihy mystických básní. Významná byla cesta na Šumavu v r. 1922, kdy se poprvé dostal do Prášil (Stubenbachu) a seznámil se s majitelkou zdejší výroby ručního papíru, která se stala na dlouhou dobu zdrojem papíru pro Váchalovy dřevoryty i dřevoryty jeho přítelkyně, malířky a grafičky Anny Mackové. V letech 1926–1933 se pak jednalo o pravidelné šumavské výpravy, z nichž nejvýznamnější a nejdelší byl tříměsíční pobyt na Šumavě v létě r. 1929.

15 „I stalo se, dokončuje právě tiskem knihu o Šumavě, zatoužil jsem porovnat slovenské hory a lesy s našimi. Touha má vznikala z přání býti poučen, čím že to, že Šumava právě onen speciální rys tesknoty sama v sobě nese a nikoli... lesy jinde. Chtěl jsem viděti, čistě z dendrologického zájmu, kterak na Slovensku stromům se daří, jak roste a hyne tu smrk, nejběžnější to bojovník se živly na Šumavě. Lákalo mne i počící Hronu a Váhu; Chtěl jsem jako patriot... ze šumavského ráje přezkoumati tok jiných vod, opěvaných stejně jako... Otava a Vltava.“ VÁCHAL, Josef. *Cesta Slovenskem s A. Calmetem Ord. S. B. aneb Theorie vampyrismu*. Cit. s. 100–101. Dvoudílná rukopisná kniha s řadou ilustrací se nachází pouze v jediném exempláři a je uložena v oddělení uměleckých sbírek Památníku národního písemnictví v Praze.

16 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 56.

stěhují, je stavení rychle pohlceno přírodou. Za pár let po něm není ani památka (a to Váchal netušil, že to za pouhých několik málo desetiletí bude platit i o velkých šumavských obcích). „Dvacet až čtyřicet let tu ve vlhkém vzduchu stačí, aby dřevěné zbytky stavení opuštěného shnily a zdivo rozpadlé bujnou zelení se potáhlo... Nemnoho občanů prášilských dovedlo si předloni jen připamatovati existenci hájovny Fuchslochu na Seebachu pod Seebergem a samoty Seewand či Seehang zvané, o něco výše v lesích ležící a opuštěných teprve počátkem tohoto století. Stěží stop po těchto samotách jsem nalezl.“¹⁷ Ještě intenzivněji tento proces probíhal u dřevařských chýší sloužících dřevařům pouze na přespání či odpočinek. „Vykonavše povinnost, chaty mizí. Jen z máderského revíru ztratilo prý se jich za posledních padesát roků kolem třiceti. Bezejmenný. Označovány byly pouhým pojmenováním lesa nebo vody, kde byly postaveny. Pouhé Holzhauerhütte.“¹⁸ Díky Váchalovi ale můžeme dnes určit místa, která bychom jinak lokalizovat nemohli. Tak např. ve Váchalových textech (ale i na dvou jeho dřevorytech Slat v Neuhütten, Oka slatí v Neuhütten) narazíme na lokalitu, která se nacházela mezi Modravou a Javoří pilou (od cesty směrem ke státní hranici). V předválečných mapách lze nalézt alespoň jméno potoka: Neuhüttenbach. V dnešních mapách se jedná pouze o bezejmenný potok vlévající se do Roklanského potoka.

Zvláštní pozornost věnuje lesním porostům a stromům. „Zbytky staré slávy mohutných a volně rostoucích lesů porůznu v Pošumaví a horském pásmu ojedinělými již jen stromy i uprostřed osad stojícími se nám zjevují.“¹⁹ Na mnoha místech textů se čtenář dovídá o tom, kde rostou původní mohutné stromy: jedle, duby, buky, javory. Váchal opět uvádí zcela konkrétní místa, např.: „Zbytky bývalé slávy jedlového lesa spatřují se ještě u Debrníku, kde též znovu se vysazují, v Rothzellwaldu a u Almy: ponechávají se tu chlapíci někteří i pět set let staří.“²⁰ „V Scheurecku a na Falkensteině jest ještě několik krásných tisů jakož i limby, úctyhodně staré. Tamtéž uzříti možno odumírajícího velikána smrku, vzácného lískovce (Hasenfichte).“²¹ Neposlední místo věnuje výskytu starých lip a vrb. „Prastaré lípy chovají Malonice v okrese klatovském; v plánickém za Nicovem v lese pozoruhodna jest opět skupina věkovitých lip... Mnohá lípa není pod pět set let (u Karlshofu, před Harmanicemi a pod Práchní; ... pozoruhodně je veliká vrba u Vysokých Lávek...“²² Uvádí i skladbu tehdejších šumavských hvozdů, složených především ze smrků s minimem listnatých stromů, s ojediněle vysazenými břízami nebo buky. Kritizuje především nově zaváděné smrkové porosty: „... smrk, tento proletář předem již určený do nehostinného kraje zdejšího a dříve či později k záhubě odsouzený. Těžké je přizpůsobení se klimatu a podmínkám životním; není-li mezi stromy předbojovníky kraje hvozdů, zápasí a zmírání druhdy chráněn nedostatkem světla, přebytkem vláhy a červenou hnílohou vlivem hub. Jeho chuť k životu jest však veliká... Leč neubrání se svým zakotvením zadutí vichrů a kácí se k zemi s celou plochou tabule kořenů, zajících s nánosem

17 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 56.

18 Tamtéž, s. 59.

19 Tamtéž, s. 36.

20 Tamtéž, s. 76.

21 Tamtéž, s. 76.

22 Tamtéž, s. 36–37.

hlíny a štěrku zemi odervaného k nebesům.²³ A chválí Němce na bavorské straně Šumavy, kteří vysazují i habry a duby, ba dokonce i javory a kleny. Zmiňuje i výskyt nejmenší břízky (Betuly nany). Stejně jako lesům a stromům se věnuje i rostlinám a trávám. „Ač celkem chuda jest šumavská flora, hor a lesní ráz neztrácí se nikdy pod záplavou hořců a všivců šumavských, arniky, šalamounku, šalvěže a vřesu; spousta tu dřípatky a starček na horách; jezera pak a tůň sporného původu v nížinách kráslí sídlatka. Ostrice pak všude přítomná a mechy tvoří pozadí barevným květeny skvrnám, co vlající draperie lišejníků k ozdobě stromů slouží.“²⁴

Mnoho míst je v knize věnováno vodě, vodním tokům, jezerům, slatím, deštům, mlhám. Váchal v nich dokazuje symbiózu zdejšího prostředí během cyklu střídajících se ročních období. „Nerozlučně s osudem lesů, slatí a vod spjat je osud Šumavy. Celé kouzlo její spočívá právě v pochmurnosti, z vlhka, páry, vody a mlh pochodící a tvořící nikde u nás i v Evropě se nenalézající říši smrti, ponenáhleho zmírání vegetace mokrem.“²⁵ A varuje před úbytkem vláhy nesprávným lesním hospodářstvím, rozkrádáním lesů při těžbě, rozšiřováním pastvin, vysoušením slatí, novou zástavbou. „Nevyhnutelně zmizí nedostatkem vláhy ony divokrásné scenerie divočin v jistých velehorských miniaturách zde; pro chráněnost v položení svém mezi ostatními výšinami Falkenstein podrží nejdéle svoji malebnost pralesa...“²⁶ „Tak zvaný Mrtvý les u slatí Weitfällernských, ona atrakce u cesty běžným turistům sesychá se a ztrácí každým rokem, jako by někdo tam na dříví chodil. Ovšemže je lid šumavský stejně chytrým slovenského, který vypalováním stromů kol propůjčených pastvin tyto dle své zvuče rozšiřuje.“²⁷ Váchal se rozepisuje o jednotlivých potocích (obzvláště jej zaujal Stangelfilz – jediný šumavský ponorný potok) a řekách Šumavy, mj. o Křemelné (Kieslingbachu), které hrozilo zregulování v partii Frauenwaldského lesa (na něž bohudík nedošlo). V údivu se pozastavuje nad nesčetným počtem praménků a potůčků: „... prý jich má býti v šumavské oblasti kolem šesti set...“²⁸ Zaznamenává jejich charakter. „Znamenity jejich spád, bohatost přítoků a nádhera končin, jimiž v svém poslání protékají, nemá nic dále v kraji sobě podobného. Ať již jen Prášílském potoku se zmíním, zvaném Stupná, či Seelebachu a Hammerském; nebo o Roklanském a všech potok Debrnický tvořivších, a zvláště o Höllbachu...“²⁹ Popisuje břehy potoků i slatí, uvádí, co na nich roste, které trávy a borůvčí si dovolí vrůst až přímo k vodě. Rozepisuje se i o charakteru několika šumavských jezer Laka (Mlaka), Prášílském, Plešném, Černém – a zdůrazňuje, jak právě jezera pomáhají k udržení vlhkého klimatu Šumavy. Uvádí, jak se vodní prostředí Šumavy podílí na procesu tepla tlení v lesích i ve slatích. Právě jim věnoval Váchal poměrně mnoho rozsáhlých pasáží ve své knize. Zabýval se v nich procesem vzniku slatí, popisem charakteru jednotlivých lokalit i záznamu o jejich postupném přirozeném vysychání i jejich ničení zasahováním lesního hospodaření (především regulací vodních toků). „Poměrně nejrozsáhlejší

23 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 42.

24 Tamtéž, s. 70.

25 Tamtéž, s. 17.

26 Tamtéž, s. 17.

27 Tamtéž, s. 16.

28 Tamtéž, s. 61.

29 Tamtéž, s. 121.

Weitfällernská slat... vyznačuje se řadou náhlých, ničím nekrytých ok, lemovaných kosodřevinou, a mocnou hladinou vodní v nejhlavnější své části; otevřenost větrům a veliká vodní nádrž, udržující při síle Rokytický potok, způsobují rychlé klesání teploty, a tudíž zabraňují včasné akkomodaci náhlostí změny překvapeným dřevním cévám beztak v přebytku vláhy zmirající vegetace. Ostatně rozložitost sama slatě, Weitfällernské jest původu mladšího a krom středu svého; s vegetačním tvarem rašeliny na dně nedostoupily okraje dosud stavu hornin původu rostlinného. Jsou to mokřiska stahující se teprve v oka a zdá se, při postupujícím odvodňování okolí, že nedojde již k tomu více. Dokladem toho bažiny v blízkosti typicky krásné, byť nerozsáhlé slatovité oblasti Schwarzbergu. Bažiny tyto, z nichž v blízkosti vznikající Vltava vodu bere... Divukrásné ve své opuštěnosti slatě Plattenhausenské a Neuhöttnerfilz dokumentují nejlépe samočinně se obnovující rovnováhu přírodní života a smrti...³⁰ Jedinečnou poctu věnoval Váchal slatím i ve svých dřevorytech doprovázejících knihu. Výtvarně zaznamenal podobu lokalit, konkrétně např. Slat v Neuhausen, u které uvádí, že ji vyryl podle náčrtů z roku 1905, na kterých se dochovaly z přírodního hlediska zajímavá torza starých stromů, která padla za oběť vichřici v roce 1929. Slatě Váchala fascinovaly a přímo vybízely k úvahám a analogiím s poměry a procesy v lidské společnosti. „Mnohé šumavské slatě nezamrzají nikdy, podobny jsou instinktům člověka prapůvodním, rázu nezbadatelného zatím, metafysického. Dnešní doba spokojuje se čekáním na zmrznutí jich a potažení se sněhem těchto plání mystických v nitru lidském, přes kteréžto překážky hodlá směle přelétnouti k blahobytu všech na lyžích humanismu a demokracie. Leč jisté slatě nepřeklene sněhová pokrývka nikdy; právě tak jistá bestie v člověku dřímající nezahradí nikdy atavistické vlastnosti děsu z neznáma ni pod zdánlivě harmonickým souladem rozumu a citu; tam propadneš snadno domnělou hladkostí dráhy stržené, v před řítící se lidstvo! Nevyrovnané staré účty s přírodou ze dřívějších doby vyrovnají svatosvatě příští lidské generace.“³¹

Další součástí Váchalových záznamů jsou popisy a postřehy týkající se klimatologie. „Pozorování klimatologická a meteorografická předurčují poněkud zánik lesů v jistých částech šumavského kraje ve vyšších polohách nedostatkem vody, následkem přesunu a změn teploty. Neodhadnutelná nyní kvanta sněhu, ve dvou třetinách celé délky šumavské (142 km dlouhé) napadaného a zásobujícího dostatečně obrovské vodní nádrže slatí, zmizí oteplováním proudícího tu vzduchu ze zalidněného příště severu; tlak vzduchu ze západu sem se hrnoucího bude vyrovnán, a tím snížen i počet srážek, nehledě ani k spolupůsobení tak zv. větracích cest, nově zřízených v pravidelných lesích dole.“³² Ve svých líčeních se Váchal zabývá proměnou krajiny a jejího počasí během všech ročních období. V knize rozebírá jednotlivé větry, odkud a kam vanou, co od nich lze očekávat, uvádí, že tu chybí krouživost větrů z otevřených poloh. Zvláštní pozornost věnoval Váchal mrakům. Konstatoval, že nad šumavskou oblastí lesů se prý podle něho nevytvoří mraky jako na Českomoravské vysočině či jinde, prý tu převládá dešťový mrak a slohokupy. A jak se chová typický šumavský bouřlivý mrak? „Bouřlivá oblaka takřka na ráz se objeví, rozrostou a vyběhne

30 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 93–94.

31 Tamtéž, s. 114.

32 Tamtéž, s. 17.

na krátký cíl elektrinu rychle zmizí, byl-li den teplým, jinak visí nimbus cumulusovitě, nerozhodnut do té doby, než páry zdola jej zahladí. Bouřky nebývají prudké.³³

Zcela samostatnou kapitolou by byl Váchalův rozbor šumavských mlh. „Většinu dní do roka těžiště vod nehybně nad krajem visí, oblohu kalice a nedostatečné chladem, aby dále ve vzduchu se udrželo; sražená vodní pára vytváří četné tu srážky, nikdy spolehlivě nevysušené a následované v zápětí zvýšenými mlhami. Co do mnohotvárnosti a rozmanitosti, počtu, velikosti a síly není šumavským mlhám v celé střední Evropě rovno. Slunce stěží jimi pronikne, vítr rozežene a déšť je prorazí...“³⁴ V některých líčení Váchal často opouští realistický popis a pouští uzdu svému poetickému popisu. „Poutník, za všech dob jich vlády krajinami zdejšími procházejí, rozezná mlh měkkých, lehajících a hebkých, válejících se a šlehajících dle taktu větru; jest však těž mlha těžká, dusivá a řídká; jiná pak prášící, ne nepodobná v drobném vydání ostré sněhové a ledové metelici.“³⁵

Uvedme ještě Váchalova pozorování týkající se vztahu obyvatel k lesnímu bohatství na české a bavorské straně Šumavy. Jsou vhodná k zamyšlení i v dnešní době. Možná ještě aktuálnější a důležitější než kdysi. „Co dosud je velkolepého, jedinečného a typicky krásného na Šumavě, u samých hranic se nachází, ať z té či oné strany, vždy mezi obyvatelstvem německým. Kol osad českých již vše okleštěno a zničeno; kde zrovna nešklebí se suchopár polí, strážlivé lesičky jak u Prahy; pastviny a draha suchá, vody špinavé a zakalený dílem lidským vzduch.“³⁶ Nejedná se o jediné tvrzení. „Přecházím hranice a raduji se z péče Němců o lesy stejně vášnivě, jako na Boubíně zlořečím. Postačí porovnat úsilí německé od Regenschachtu až k pramenům Prášílského potoka, jeví se kulturou vzácných stromů, a postupující zkázu pralesa...“³⁷ „Na bavorské straně snaha o zvelebení a udržování lesů očividná, oproti zanedbání na straně naší. [...] Příslowecná láska Němců k lesům jeví se pečlivým ošetřováním i probírkami v stávajících hvozdech, přičemž tu dbáno pralesního rázu odvěkých přirozených rezervací a přisazováním vhodného stromoví do míst polomy zpustošených. Jinak na české straně, kde ob stojí leda hvozď slatěmi chráněný či nedotřený pro obtížnost odvozu dřeva; tam jediné ponechá se přírodě volné pole.“³⁸

Podstatnou součástí Váchalových textů jsou však i slova o smutku nad postupným ničením šumavské přírody, nad civilizací deroucí se do lůna přírody, nad jejím reálným koncem. Proto dal Váchal knize název Šumava umírající a romantická, proto se jeden z jeho úvodních dřevorytů jmenuje Odcházející krása Šumavy. Zdá se mu, že není v silách jedince (či jedinců) uchránit přírodu před moderní dobou. V tomto smyslu vyznívá i jeho marné přání mít kouzelnou moc a uchránit šumavské lesy: „Chtěl bych jako ždánovský před sto léty čaroděj, vzduchem létající z polí Höllhofsých na blízky Heidelberg, aspoň tak se vznášeti mezi dvojhlavým Roklanem a Luzným a kol oblého Antiglu. Tím více chtěl bych býti mocným kouzelníkem, abych zaklítí mohl před cizopasníky lidskými do neviditelných míst a bezpečí všchnu

33 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 60.

34 Tamtéž, s. 60.

35 Tamtéž, s. 62–63.

36 Tamtéž, s. 15.

37 Tamtéž, s. 16.

38 Tamtéž, s. 24.

nádheru šumavského lesa, s jeho starými chlapíky, krásu smrků a jedlí, listnáčů starých buků a mohutných košatých javorů. Vše neplodné, žel, snění!³⁹

Dalo by se dlouho pokračovat a rozebírat, jakým přírodním jevům, událostem a záležitostem se Váchal v textech věnuje. Uvedené příklady však, myslím, dostatečně naznačují, že Váchalova kniha podává jedinečným způsobem svědectví o tom, v jaké podobě a v jakém stavu se nacházela šumavská krajina zhruba v letech 1905–1935.

Co uvést na závěr tohoto „neliterárního“ příspěvku? Význam textů Váchalovy knihy Šumava umírající a romantická je nejen důležitým a bohatým informačním dokumentem k šumavské krajině. Zásadní a důležitá jsou i jeho pozorování, postřehy a varovné vize, týkající se budoucnosti této krajiny v důsledku nesprávného přístupu a nepochopení vnitřních souvislostí fungování přírodních procesů. Naštěstí se tyto vize zcela nenaplnily a nenaplnují. Šumavskou přírodu chrání v současnosti statut Národního parku. Potěšitelné a nadějně je i to, že si hodnoty Váchalova textu po kunsthistoricích začínají všimát i přírodovědci a ekologové. Uvedme pracovníky Národního parku a chráněné krajinné oblasti Šumava, kteří v roce 2008 vydali knihu o šumavských slatích a rozhodli se ji dedikovat právě Josefu Váchalovi nebo Magdaleně Justovou, která ve stejném roce obhájila na pražské Karlově univerzitě (Fakulta humanitních studií, katedra Sociální a kulturní ekologie) diplomovou práci nazvanou Zelená reflexe Josefa Váchala, v níž rozebírá text Váchalovy knihy Šumava umírající a romantická z hlediska environmentalismu.

Doufejme, že nedojde na nejhorší Váchalovy předpovědi, které vyjádřil sobě vlastním způsobem: „... ŠUMAVO! Až tyto řádky sázející ruka a mysl, jež na Tebe vzpomíná, Tebou se těší a z lásky k Tobě tuto knihu skládá, zastaví se a umlkne navždy, nebudeš více pro mne existovat a v generacích příštích na tomto koutu Evropy nehodlám se znovutělití, již pro vlastní své hoře nikdy, neboť zármutek, jaký by mne jal v novém těle jiného a přec starého romantika, byl by těžkým při objevení některého svazku Klostermannova, o Tobě jako o ráji ztraceném pojednávajícího.“⁴⁰

39 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 31.

40 VÁCHAL, Josef, *Šumava umírající a romantická*, 2007, s. 36.

Odras lidové kultury v jazyce Klostermannova románu *Mlhy na Blatech*

Pokud ještě nebylo soustavně zpracováno nějaké téma vztahující se k tvorbě Karla Klostermanna (a zejména pak k jeho románu *Mlhy na Blatech*), pak je takovým dosud nesplněným úkolem systematické hodnocení regionálních jazykových prvků v jeho díle. Uvedená skutečnost jistě souvisí s běžně přijímaným hodnocením mluvy „blatských obcí“ v oblasti tzv. „Ovesných blat“.¹ V této souvislosti zcela bezvýhradně platí, že obecně vžitě pojetí nemusí odpovídat názoru odborníků² (BLANET). Zdá se, že se „blatské“ nedořešené problémy nevztahují pouze k výkladu místních pověstí.³

Specifika „blatského nářečí“ jsou připomínána (např.) na www stránkách ARCH.⁴ Najdeme tu především heslo *blatský dům*, ke kterému jsou vztažena další (údajně lokální) pojmenování: *odr/vodr* (nářečně: dřevěný strop a patro ve stodole, jižní Čechy; slovo ale zmiňuje jako označení patra ve stodole – a nářeční lexém – i SSJČ III, 486; srov. výklad oblastního pojmenování v následné jazykové analýze Klostermannovy knihy), *oploteň/voploteň* (ARCH je označuje „jako slovo nářečně časté“⁵ /srov. dále *zátoň, zátoňka, záteň...* popř. někdy přístodůlek sám; SSJČ (III, 568) ale pojmenování chápe jako běžné (pro dřevěné pažení mezi mlatem a *plívni; plíveň* je tu totéž co *perna*, tj. přístodolek/přístodůlek. Tamtéž (tj. v SSJČ) najdeme i další významy slova: archaicky je to pojmenování samy *plívne* čili *perny*, popř. ve starší době mohlo jít též o oplocení (plot) nebo (zastarale) o dřevěnou přístavbu na hradbách (Zátoň, záteň =

- 1 Historických blatských obcí bylo celkem devět. Patřila k nim následující sídla: Zbudov, Plástovice, Pištín, Hlavatce, Sedlec, Pašice, Mydlovary, Novosedly a Česká Lhota. Tato oblast se ale výrazně rozšíří, pokud budeme posuzovat architekturu ovlivněnou blatským typem staveb (např. typem tzv. blatského domu apod). Potom bychom totiž museli uvažovat i o dalších blízkých vesnicích, na Netolicku a na jihu (směrem k Českým Budějovicím – a dále na jih od města) pak o obcích položených až za svahy Blanského lesa – kolem Nové Vsi (dále viz BLANET; jednoslovná označení/ jednoslovné zkratky/ označené velkými písmeny tu dále označují některé z internetových/ elektronických zdrojů, které uvádíme v seznamu literatury).
- 2 Srov. např. výklad o rysech jihočeských nářečí u J. Voráče (1955, 1976), u S. Utěšeného (1986), popř. v porovnání se západočeskou oblastí u Voráče 1992! Kromě toho je třeba též poznamenat, že tu nehodnotíme jazyk tzv. „Pšeničných blat“, která zahrnují oblast Veselska (lokalit kolem Veselí nad Lužnicí; např. Horusická Blata) a Soběslavska (částečně i Borkovická blata). Stopy takového širšího pojetí bychom našli spíše v beletristické práci Krškové (1974), o které se zmiňujeme dále. Rovněž nerozšiřujeme vymezení „Blat“ na region Třeboňska (známé je tu především Červené blato), což však není v etnografické literatuře nikterak neobvyklé (srov. např. TŘEBON).
- 3 Máme na mysli především ty pověsti, kde se tradice (zřejmě) rozchází se skutečností. Spor o blatské pastviny (určené pro koně, dobytek, hejna hus apod.) probíhal ve století 18., zatímco za panování Adama z Hradce se jednalo o spor ohledně sirotčích peněz. Pověst o „velké vzpouře“ blatských sedláků tedy nelze zcela přesně historicky zadat – rovněž ani události roku 1581 či návaznost mýtu na popravu zbudovského rychtáře Jakuba Kubaty (srov. BLANET).
- 4 Architektonici (teoretici architektury) vymezují oblasti v návaznosti na rozšíření určitých stavebních typů. Někdy je takové vymezení ve shodě s pojetím etnografickým (potom hovoříme o Blatech, Doudlebsku, Prácheňsku), jindy je širší (např. při výzkumu v oblasti Šumavy nebo Horažďovicka; k tomu dále: REGJC).
- 5 ... s vysvětlením: „... dřevěná, as. 120 cm vysoká ohrada, oddělující ve stodole mlat od přístodůlku...“

Porovnání doložených jazykových rysů blatské mluvy podle jednotlivých zdrojů

Aspekty mluvy	Typ hodnocení	Typ pojmenování	Témata	MK	MB	CHS	DNS	Σ	
Od hlásky k větě	hláskosloví			6	15	10	15	46	
	tvarosloví			1	13	4	12	30	
	morfosyntax			1	5	0	3	9	
	CELKEM			8	33	14	30	85	
Slovotvorba				0	9	0	5	14	
	CELKEM			0	9	0	5	14	
Lexikon	teritoriálně	obecná		2	18	5	15	40	
		literární		0	7	1	0	8	
		oblastní		5	48	25	17	95	
		přejímky		6	23	8	2	39	
	CELKEM			13	96	39	34	182	
	tematicky	podle reálií	rostliny			12	4	3	19
			ptáci			3	1	1	5
			Celkem			15	5	4	24
			sociolektismy	rybníkářský typ		8	1	1	10
				zemědělský typ		2	0	0	2
			Celkem			10	1	1	12
			frazémy	slovesné		16	0		16
				jmenné		5	0		5
				přirovnání		5	0		5
				ustrnulé kombinace		2	0		2
				potencionální spojení		10	2		12
			Celkem			38	2	0	40
			onyma	hydronyma		13			13
				toponyma		13			13
				antroponyma		4			4
			Celkem			30	0	0	30
	CELKEM				0	93	8	5	106
	LEXIKON CELKEM				13	189	47	39	288

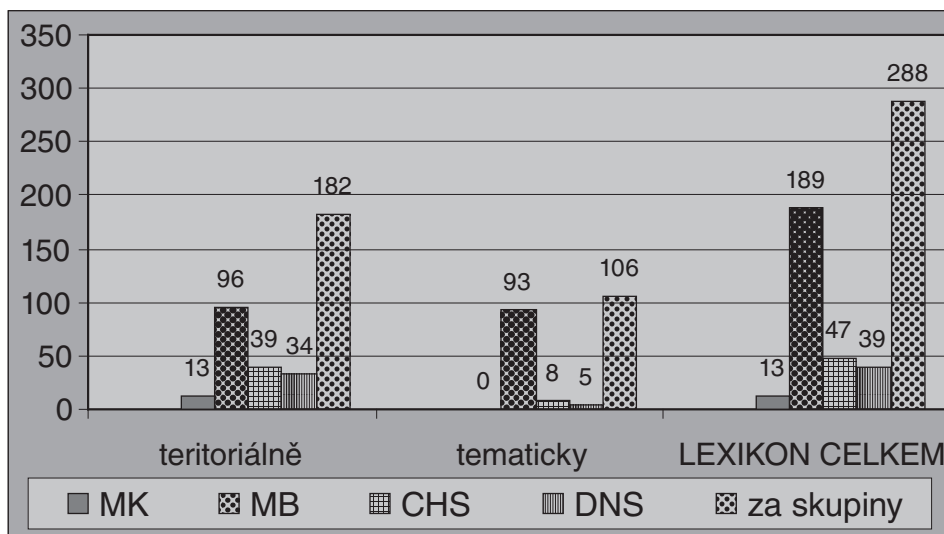
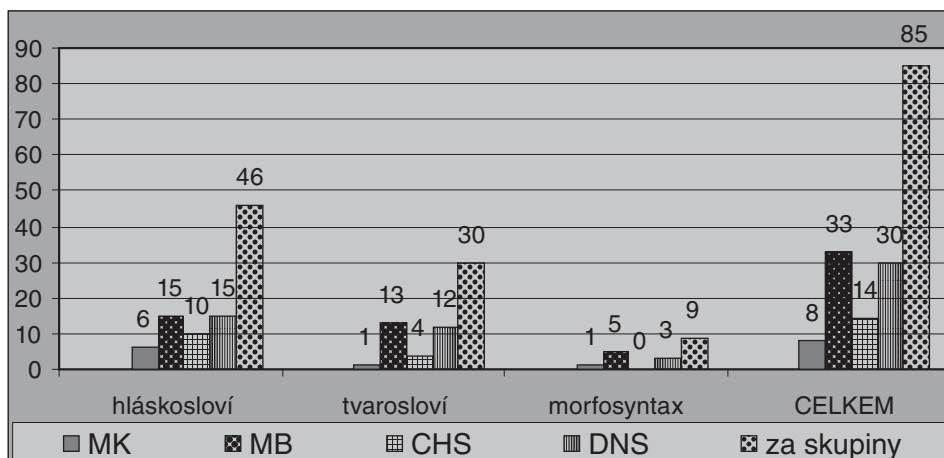
MK	Marie Kršková	Blatské rozprávky
MB	Karel Klostermann	Mlhy na Blatech
CHS	Jindřich Jindřich, Josef Kotal	Chodský slovník
DNS	Zbyněk Holub a kol.	Doudlebské nářečí a slovník

na jihu a západu Čech také podle ČJA III/76 /s odvoláním na ESM: místo za oplotní, oploteň; nejasný původ).

V povědomí mluvčích i hodnotitelů existuje cosi jako „blatská nářečí“ i jinde; srov. např.: „**Blatská krajina je jedinečná a tak silná, že ovlivnila i zdejší obyvatelstvo, které mělo své vlastní nářečí, kroje, zvyky i architekturu...**“ (KDYAKAM⁶). Rovněž na „zcela oficiálních“ stránkách prestižní veřejnoprávní instituce, jakou je bezesporu Český rozhlas (na www stránkách *Lidové stavby – Jižní Čechy*) se v rámci výkladu klíčového pojmu blatský dům dostáváme k „místnímu nářečí“: „**Název Blata je odvozen od slova ‚bláto‘, které v místním nářečí znamená rašelinu...**“ (ZPRÁVA).

Regionální stránky tzv. Informačního systému cestovního ruchu regionu Blanský les – Netolicko (BLANET) chápou lokalitu Netolicka jako okraj Blat a v rámci „jihočeského nářečí“ zde hovoří o tzv. podnářečí, které je tu dosud živé (sic!?). Pokud

6 Podle informací uvedených na www stránkách tento portál vytváří převážně zdravotně postižení v rámci aktivit grafického a tiskového studia HEWER, s. r. o.

bychom tu připustili odkaz na A. V. Šemberu (Základové dialektologie československé, Vídeň 1864) s jeho nářečím, podřečím a různorečím, stejně bychom se terminologicky lišili. A pokud jde o slovní kontaminaci se slovním spojením nářeční podskupina, kterého se dnes v české dialektologii užívá zcela běžně, museli bychom vysvětlit, proč je zde tento výrazně širší pojem takto účelově zúžen (obvykle označuje (např.) celou jihozápadočeskou oblast!).

Zmíněné regionální stránky ovšem uvádějí některé doklady projevů tzv. „místního nářečí“. Bude proto vhodné zaujmout k tomuto výkladu stanovisko – z pozice praktikujícího dialektologa.

Z jevů tvaroslovných se na webových stránkách systému BLANET uvádí forma pade (např. o sněhu: *sníh pade*). Tento tvar je ovšem běžně doložen jako archaický u Voráče (1955, 1976; u téhož autora i v porovnání s českým západem: 1992, s. 71–93), rovněž pak u Utěšeného (1986) nebo v DNS (s. 68 – příklad je tu doložen na záznamech promluv rodilých mluvčích ze širšího Doudlebska!); v jiném významu najdeme obdobný tvar (*bode*) i v ČJA (III/416).

Na pomezí slovtvorby a lexikonu je vyjádření opětovanosti (tj. interaktivnosti) děje u slovesa *pojvášet* (např. prádlo – ve významu „věšet“); to je běžné ale i jinde na jihu Čech (srov. DNS 276, ČJA I/324).

Za výhradní komponent „blatského lexikonu“ nelze označit ani slovo *kálet* (opět např. prádlo) ve významu „máchat“; SSJČ toto pojmenování skutečně nezná, ale DNS je uvádí na s. 254; obd. ČJA I/390. Podobně slovo *prška* tu patrně označuje rozrazil rezekvítek – obdobně jako jinde na českém jihu (DNS 277 uvádí pojmenování jako běžnější pro jih Čech – s variantou *pršenka* a synonymem *bouřka*; ale SSJČ slovo v tomto významu nezná). *Lokáč* zmiňuje jako obecně jihočeské pojmenování i Jílek (1961; tam také další pojmenování⁷); DNS 262 chápe výraz jako označení louže, kaluže či malého rybníčku, SSJČ (II, 574) jako nářeční lexém pro „velkou louži“. Také užívání slova *sosna* (pro borovici) není běžné pouze na Blatech a v jejich okolí, ale i na jihu Čech (a též jinde); to doložil nejen Jílek, ale také SES 446 (zde se připomíná praevropský a všeslovanský původ lexikální jednotky) a SSJČ (V., 441).

Za specifická pojmenování bychom patrně mohli považovat lexémy *kálečka*, *šamoňák* (srov. dále *šamuník* – obchodník s koňmi) a *buchtář*.

Jako *kálečka* byl uváděn dřevěný vor, který sloužil až do poloviny 20. století k máchání prádla (srov. výše *kálet*; odtud: *kálení*; ČJA I/384: *kalenec*). Záznamy o této praxi jsou doloženy na Netolicku (např. na rybníku Mnich; srov.: NETOLICE). Místy patrně šlo o jakýsi plovák (pokud se používal i na vodních tocích). Také pojmenování *šamoňák* zde musíme chápat jako termín (pro obchodníka s koňmi, popř. později (šíře) ještě s dobyt看em. Dnes patrně lze slovo chápat i jako slangové – ve smyslu „překupník“; srov. např. GUNS). Starousedlík byl potom zmiňován jako *buchtář* (zde se patrně opravdu jedná o místní pojmenování⁸).

7 Ale bez označení místa záznamu, což lokalizaci velmi znesnadňuje.

8 Netolice jsou známé výborným pečivem, které produkují ve vlastní pekárně. Proto se místním říkávalo (a říká dosud) buchtáři; obdobně se obyvatelům Lhenicka v návaznosti na pěstování ovoce říká peckaři (srov. např. VZPOMÍNKY).

Frazeologická zkoumání by pak mohlo obohatit verbálněnominální spojení (patrně) obecnějšího rozsahu, ale velmi zajímavé z hlediska posunu významu: *jít do města* (ne na procházku, ale nakupovat; a to i v případě, že dotyčný/-á v příslušném městě bydlí).

Prezentovaný informační systém odkazuje dále právě na Klostermannovy *Mlhy na Blatech* (a na vypravování „zbudovské báby“; srov.: BLANET. O jazyku této postavy ostatně bude zmínka i v našem dalším výkladu). Na základě aktuálního výzkumu na Zbudovsku by jistě bylo možné doplnit i některé poznatky hláskoslovné (např. užití průvodního *é* s expresivní délkou u slabikotvorného *r*: *sérce*/ve významu „srdce“).

Nezbývá proto, než se „ponořit“ do knihy „*Mlhy na Blatech*“ a hledat zde přímé (byť i někdy stylisticky nebo literárně modifikované) doklady mluvy místních obyvatel regionu na přelomu 19. a 20. století, kdy Klostermann v době svých „rekonvalescenčních“ či „rybářských“ toulek a „hospodských sedánek“ na Blatech zaznamenával (a zaznamenal) v lokalitách „blatských vesnic“ bezpočet (mnohdy z dnešního pohledu příznakových) pojmenování.⁹

Hláskosloví

1. Změny jihozápadočeského typu

1.1 dosud živé (srov. také DNS):

1.11 redukce původně bilabiální výslovnosti *w* s následným osamostatněním *joty* ve skupině -*ovi* (*-*owi*- > -*oi*- > -*oj*-):

- jména rodinná: *Kupkojc*, *Potužákojic*
- v místních jménech: *Plástojece*

1.12 tzv. anticipace měkkosti: *djž* („předjímání“ *joty* před souhláskou chápanou jako palatální)

1.13 chybí náslovné *j* (místy obecnější jev): *iný* (také MK: *int* = *jinť*, tedy „vždyť“)

1.2 staršího typu (většinou historického charakteru; na jihu Čech je ale místy dokládá i náš výzkum):

- rozložená výslovnost *j* před *i* (*jotace* – v knize doloženo v promluvách babičky z Kubatova rodu; příznakovost výpovědí je tu patrně záměrná: Klostermann zřejmě chtěl upozornit na kontinuitu starobylého Kubatova rodu, která se projevovala i v jazyce): *bjidnej*, *mjí* (ve významu „mé, moje“), *mžilý*, *mji* (mi, mně), *mjít*, *plamjínek*, *pobjito*, *zabjítejch*, *pobjili*, *povjidal*, *povjídát*, *vjidíš*, *vjina*, *vjím*, *vjš*, (kdo) *vjí*; *vjída*, *vjída!*; *vjiny*, *vjíte*, *vjítám*, *zdvjih*’ (se), *Zlivji*, *povjídáš*
- výslovnost *dn/n/nn*: *nevinná*, *celolánný* (sedlák), ale: *mučnický*
- další typy hláskových změn: *hlibucký* (obd. starého typu *hliboký/hlyboký*; srov. také CHS 83), *sršán* (DNS 285 i *sršín*, *sršáň*; obd. CHS 282; srov. dále)

⁹ Přehled zaznamenaných jevů zde uvádíme pro přehlednost formou tezí a odrážek; v souvislém textu by totiž nemusela být některá zachycená specifika příliš zřetelná. Pro porovnání s tím, jak nářeční stav na jihu Čech hodnotili dialektologové ve druhé polovině 20. století, pak doporučujeme prostudovat především příslušné odborné studie (srov. např.: Utěšený 1986, popř. Voráč 1955 a 1976).

2. Jevy převážně oblastní, popř. obecnější povahy

2.1 dosud běžné je tu pokračování staré kontrakce: *ňáký* nebo proměny kvantity (ve prospěch krátkých vokálů): *kamen, karka, karkář*; nadbytečná délka: *zbůjník* (zachycený stav z konce 19. století zde navazuje i na starší obrozenský úzus; také MK: *íštrment, ítrnice*; na pomezí s tvaroslovím: *chlapsí*)

2.2 archaické tvary:

- zajímavé je tu přičestí typu *prál* (patrně opět s oslabením a následnou redukcí původně obouretného w: „*praw’il* > *prawjil* > *prajil* > *prál*“ (prodlužování vokálů v přičestí je pro JZ oblast typické)
- další (ojedinělé) disimilační hláskové změny pak proběhly ve slovech *dochtor, chčasnej, nechčestí, lejtár* (rejtár; rovněž MK – také *kylisar*), *prachce*; MK: *slobodný*; do jisté míry onomatopoický charakter má typ *kakraholtský*.
- hláskově *r* místo *d*: *hervábný, děroušek, svarba, svarebčan, voroteč* (vodoteč); srov. také ČJA I (s. 78, 86–88)

Tvarosloví:

1. Na pomezí hláskosloví jsou tu výše uvedená *jména rodinná* (Kupkojc, Potužákojc), popř. *tvary přičestí činného* s dlouhým vokálem (typ *prál* se oblastně vyskytuje i jinde než na Blatech).

2. Slovesné tvary

typy časování se tu od normy běžně mluvené češtiny liší u tvarů *chcou* (3. pl. ind. prez. akt. slovesa *chtít*), **(ne)zabudeme (nezabýti* = nezapomenout). Příznakové je i užití morfému *’s* (ve významu „jsi“). Neurčitého tvaru *participia n-ového* (přičestí trpného) se v textu užívá s dlouhým vokálem: *poručíno* (nikoliv „poručeno“).

3. Jmenné tvary:

3.1 *typy skloňování*:

- projevuje se tu různost pádových tvarů: *fůra/for, s dvouma*
- typ *veřeje* (m.) má ve 2. pl. koncovku *-ů*
- archaická (především ve vztahu k době obrozenecké) je i koncovka *-oma* (typ *zrakoma*)
- ve výpovědích „babičky z rodu Kubatů“ je u složených tvarů f. důsledně odlišen 2. sg. (s koncovkou *-é/-ý* ... *z tý hlíny pálili cihly; ten tý Mariány*) a 3./6. sg. (*-ej*; někdy se v těchto promluvách objeví koncovka *-ej* dokonce i ve 2. sg: (eště) *tej noci*;

3.2 *odlišnost v rodě*:

- u slova *Bezdrv* (2. sg *-i*) se užívá rodu ženského (f.).
- pojmenování obce *Hluboké* je tu zase rodu středního: 6. sg. n.: *tam na Hlubokém*

3.3 *kvantita v 1. pl. u životných m.* u MK: *chlapsí* (srov. výše hláskosloví).

Pozoruhodné jsou tu přechody *morfosyntaktické*. Kontaktové (fatické) typy tu odrážejí proměny společenské normy:

- u oslovení: *holečku* (dobově běžně užívaný tvar), *mladá!* (při oslovení mladice), *sedlák!* (tvar 1. sg. tu proniká do 5. sg.; tato forma je pro Blata typická)
- *kontaktní spojení a tvary: to, to* (přítakání), *saframente* (v citoslovecném smyslu)
- MK: reduplikace v imp. u vztažného *-ž: dižiž*

Odlišnosti slovtvorby:

1. zvláštním typem typ *slovtvorného skládání* je tu užití přípony *-pa* z původního adverbia *pak: co pa', jaké pa'* (dnes se jedná o jev spíše západočeského proveniencce, který zmiňuje také CHS 201 – údajně „v nedbalé mluvě“: *copa to poudáš, kampa dete, keryjpa...*)
2. dochází k vyrovnání *přípony u adverbii* (které proniká spíše od jihu Čech): *dřívějc, pořádejc* (někdy se ale naopak objeví naopak redukce: *radč* = raději)
3. zajímavé je i rozšíření *kmenotvorné přípony -a-* ve frekventativní skupině *-va-*: *ohřávat*
4. oblastně se tu *zdůrazňuje* i deminutivní příponou u adverbia (*nynko*)
5. záměna sufixu může ovlivnit i deklinační typ: *stanovisko* (místo „stanoviště“)
6. projevuje se též *změna valence* v části kompozita: *stakrát*
7. typem *šíře pronikajícím* do obecné češtiny jsou adverbia *tehda/tehda*

Slova (lexikon)

1. obecně česká pojmenování

1.1 v textu se objevují *archaismy* (může se jednat o jev obecně rozšířený, ale někdy může jít také o užití *frekvenčního dialektismu* v řeči postav (na pozadí dějových pásem):

(*ne*)*zabýti* (*nezabudeme*), *čáka* (*vznáší se za čim*; SSJČ I/236: vyhlídka, naděje; také ale jinde: šance; Rejzek 111: naděje/od stč. čakati), *najmě* (příznakové pojmenování – dodnes užíváno v odborném a publicistickém stylu; SSJČ III/206: poněkud zast., knižní – ve významu „jmenovitě, zejména“; zde patrně frekvenční dialektismus), *pa-běrkovat* (Rejzek 439: paběrek = co zbude na poli po sklizni; odtud „paběrkovat“; psl. paběrкъ – od pobъrati = sbírat později/po hlavní sklizni; zde ale spíše: přizívat se „na drobných věcech“), *protívat se* komu (protívat se komu), *výmínek* (MK: *vej-měnek*; rozšířený obyčejový právní útvar, založený na tzv. výměnkové smlouvě: rolník postupoval své vlastnické právo k nemovitému statku nástupci s tou podmínkou, že mu nástupce bude doživotně odvádět stanovené dávky, nejčastěji naturální povahy (vedle nebo místo trhové ceny: Otto), *zapovědět* (zakázat; dodnes pro odb. a publ. styl (SSJČ VIII/143; poněkud knižně: zakázat, nedovolit, nepovolit; opět frekvenční dialektismus), *zonačit* (změnit, překonat apod... *chci, abys trochu zonačila...* = vzchopila se; dodnes typické pro odborný a publicistický styl (SSJČ VIII/372): poněkud zastaralé, popř. hovorové: stát se onakým – učinit onakým (obvykle lepším; frekvenční dialektismus; srov. také ČJA III/52: *výměnek*)

1.2 *místy* se skutečně jedná o pojmenování rozšířené spíše *oblastně* (ale v běžně mluvené češtině zastoupené; tedy odlišně od příkladů sub 3 dále): *obejda, průhon* (... *ale průhony jsou do Blat pro dobytek také z jiných obcí...* dokonce: průhon ve skále; SSJČ IV/506: poněkud zastarale: pruh mezi poli/cesta, kudy se honí (prohání) dobytek na pastvu, také CHS 241), *přásky* (společně hromadné předení žen a dívek... CHS 241–242), *smolnice* (smolná louč, pochodeň ; také SSJČ IV/413), *stelivo* (*stelivo z něho vyvážeji/z lesa*; materiál sloužící k podestýlání hospodářských zvířat ve stáji. Základním stelivem je sláma, používá se však i rašelina, lesní *hrabanka*, popř. piliny; na Doudlebsku obl. název, také tam *strouhanka*; na Chodsku také *trouch*: CHS 61 – srov. dále; MK dokládá pro Blata: *prejskavka* = suché Jehličnaté větvičky), *suchopár* (*brali se dál suchopárem a polní mezí*; SSJČ V/603: poněkud zastarale také v tomto významu: místo do sucha vyprahlé, spálené)

1.3 některé lexikální jednotky mají charakter „*termínů*“ (zejména v okruhu hospodářství a domácnosti): *běhoun* (vepřík; v *zemědělství*, mladé prase obojího pohlaví určené k plemenitbě nebo výkrmu, ve stáří od 4 do 8 měsíců), *nákolesník* (typ oradla podobný rádlu, ale bez slupice a se zdvojeným plazem; také ale označení kamene), *pekelec* (ARCH: 1. horní plocha pece/nářečně, střední a východní Čechy, Pojizeří; 2. zápecí; 3. místo u topeniště, kam se ukládalo dřevo/zde patrně tento význam: *mocná kamna s pekelcem vpravo ode dveří*; SSJČ IV/73: dříve – místo mezi kamny a zdí za pecí, zápecí), MK: *voroteč* (vodoteč = stoka mezi dvěma mezemi)

2. *formy* spíše *literární* (v době postbrozenecké se mohly objevovat v řeči vypravěče častěji): *hotovat se* (*hotuje se about vysoké boty*; SSJČ II/79: dobové = připravovat/chystat se), *klíčné* (*aby svaté právo uchránili přes věky temnoty a zvůle*; Otto: *klíčné* (něm. Schlüsselgeld, Herdgeld): poplatek, který platil kupec domu nebo nemovitostí manželce nebo dcerám prodávající osoby za to, že se dobrovolně vzdaly práva k prodávanému předmětu), *ubožka* (ubožačka), *zatoužit si* na koho, na co (postěžovat si, postesknout si... apod.; srov. dále ke kolokacím, valenci a frazémům), *žirný* (*žirnými lány*; tučný, hojný... zde: úrodný, bohatý úrodou); někdy i složená slova: *celolánný* (sedlák), *letorostek* (*musí se... obdivovati... velkoměstským způsobům tohoto svého letorostka...* jindy např.: *čerstvý letorostek*)

3. spíše *oblastní pojmenování*

- s hláskovými alternacemi: *kakraholtský, sršán* (-ě, m. JZČ, někdy kolísání rodu: m. i f.; srov. výše)
- běžně: *bába* (matka rodičů, v jiném významu obecně *baba* (stará žena) – též CHS 20; ČJA I/ 78–80 dokládá na Prachaticku a v Březí u Týna nad Vltavou, ale ne na Blatech (tam v Záblatí neuvádí), ČJA I (s. 93) a DNS 235: i další významy), *bakyně* (*zanesl si tam šunku z té bakyně*), *blato* (blátivé místo i bláto; také CHS 27; popř. ZPRÁVA – srov. výše), *bobtati* (*jenž bobtaje se jim vyhnul* = bobtnaje [?]; SSJČ I/142: *bobtavý* = bobtnající (dle Klostermanna), *brekavý* (*brekavý hlas*; SSJČ I/166 uvádí jen slovo *brek*), *brykule* = (*dělat někomu [co] za brykule*, CHS: vrtochy, drahoty: *nedělej brykule!*; DNS 238 i SSJČ: *brekule* zde CHS 32: bezobsažné, bezcenné řeči ... *nech si ty brekule!*); *děvka* (děvečka; služebná u sedláka, ale i dívka (bez hanl. příznaku): CHS 52, ČJA I/68–70; DNS 243: také pro kůl na prádlo) – viz DNS

tamtéž: *děvalka*; *draha/dráhy* (drahami – kudy se vyháněl dobytek na pastvu; DNS 243); *fanfár* (*na starého fanfára*; CHS 135: o člověku = ztřestěném, zbrklém, urážlivém, o podivínovi), *filec* (*držela filec*; SSJČ I/496: *filec* = zast. ranec, *filc* = plst; DNS 246: *filcák* = klobouk), *fládr/fládro* (*byla to selka pravého, nezfalšovaného jihočeského rázu a fládra*; SSJČ I/502: *fládr* = jádrovité, svalovité dřevo), *fláma* (*fláma je to neřádny!*; SSJČ I/502: hanl. „hýřil, flamendr“), *hambálek* (*vyjel do režných kalhot visících na hambálku*; MK: *hambalky*); DNS 247–248: závěsná tyč (nad pecí; jako nář. pro závěsné bidlo: SSJČ II/9) nebo pavláčka (nade dveřmi), ČJA I (326), III/524 (z něm. Hahnenbalken = „kohoutí hřada“; druhý, nejvýše položený spojovací vodorovný trámek; také odkaz na ESM); *hradba* (na jihu a západu Čech plot, ohrazení, někdy i zděné: ... *zděnou hradbou obehnaného...* také DNS 250, SSJČ II/87), *hubaření* (*bez vašeho hubaření* – od slovesa *hubařit*: hubovat, reptat, odmlouvat), *hůď* (malé služebné děvče = vysvětlení autora (K. Klostermann; DNS 251; ČJA I/68–70; CHS 97–98): house, nedospělá dívka (v tom smyslu potvrzeno i naším výzkumem na Zbudovsku; obd. MK; jinde také citoslovce k zahánění hus), *hýsta! hý!* (... *pobídl spřežení*; CHS 110: citoslovce k vybidnutí dobytka (pobídka), *chamradí* (*zaneseno různým... chamradím, jež voda přinášela*; SSJČ II/126 = řidší; jinak MK: *haruždí* = roští, kleští), *chňap* (*chce-li slídit ten chňap, naházeli bych ty chňapy do vody*; SSJČ v tomto významu nezná), *kalounek* (*zastrčila za kalounek, jímž měla... přivázanou... zástěru*; CHS 128: *kaloun* = tkaloun, tkanice k ženskému kroji, také *kalunka* (ž.), *lécet* (*léceli*)/líčit – např. *oka na ... zvěř* (SSJČ II/523: hist. výraz; CHS 158: *leču, lečeš, líct*, ale *mít poléčeno – polécel*), *lokáč* (louže, jě; Jílek; DNS 262; SSJČ II/574: nář.), *mhla* (mlha: DNS 263, CHS 172, MK), *mužák* (srov. i ruské *mužik*/chlap; SSJČ III/155: nář. také ženatý muž), *nabubrřilý* (*kluku nabubrřilá!*; DNS 239: *bubřil* = obézní člověk), *náhonka* (*nahnal náhonku*), *necamour* (*takový knížecí necamour je všeho schopen!*; SSJČ III/294: nářečně nešika – dle Klostermanna), *nevypřezdíť* (-ěla), *nimra* (zde: neprůbojný, nevýrazný člověk), *ošust* (-a, m./SSJČ III/614: *ošusta, ošoust* = trhan), *pantáta* (oslovení sedláka – hospodáře, otce i tchána: CHS 205–206; ČJA III/46: *pantáta* – spíše střední Čechy, proniká k jihozápadu, jinak pro jih Čech spíše: *sedlák* – srov. oslovení na Blatech/obd. *paňmáma*: ČJA III/ 48–50: k severu *panimáma*, na jihu *selka*), *polou* (CHS 224: *polojc, polojce, polouce* (polovic) -e/, *polou-/polo-; spolou* = spolu, vespolek: CHS 280), *praštěnky* (typ kožených kalhot: DNS 276; *je tuhá jako staré praštěnky*; CHS: žluté kožené kalhoty ke kroji z jelení, srnčí, skopové nebo kozlí kůže; MK); *předloním* (v odlišné valenci od běžně mluvené češtiny – ze 7. sg.), *připotmít* (částečně se setmít, stmívat se: *připotmělo*), *sedavý* (usedlý, CHS 267: *sedávyyj; sedít* na dvoře: hospodařit, vlastnit), *skobka* (malá skoba, skobička; *visel na skobce u okna*), *spoledne* (po poledni), *svak* (SSJČ V/613: dobové označení: V/613: švagr, řidčeji starší příbuzný vůbec; odlišně: CHS 290: v Chodské Lhotě doloženo staré přímení *Svat*/ale *svata* dle DNS 286: starší žena z příbuzenstva, která při svatbě zastupovala matku nevěsty), *Šamuník/šamuník*, (obchodník s koňmi/říd. = <http://www.kira.cz/pictures/psjcpdf.pdf> = KIRA; vydavatelství Kira, Brno – křížovkářský slovník, s. 69, položka 61018; srov. výše: *šamoník*), *táčky* (SSJČ VI/100: družný hovor, posezení, beseda; běžné na jihu Čech i na Plzeňsku), *taras* (nasypaný násep – SSJČ VI/119), *trouchel, trouchelit* (CHS

315: *trouch* = troud, zbytky částečně spáleného plátna, vhodné k rozdělení ohně; ale též na Chodsku: shrabaný lesní podrost, podestýlka... srov. *hrabanka*: DNS 250, také CHS 93; ale drobná zcuchaná sláma: *drchanka* = CHS 61; srov. výše... ale MK pro kus suché hlíny: *trupel*), *třepačka* (plácačka na mouchy; také DNS 293, CHS 316), *vlažička* (SSJČ VII/104, 111: zdrob. ke slovu „vláha“), *vodr* (DNS 268; CHS 335: patro stodoly, popř. kolny; srov. také výše), *vyklechtalý* (CHS 133: *klechtat* = míchat, *kverlat*/kvedlat; *klechtavý* = o něčem, co v něčem jiném pevně nedrží, co se v něčem pohybuje; zde *starého vyklechtalého valacha* = kulhavého), *zaplovat* (plovat/zaplavat), *zátoňka* (*na zátoňce pacholek se dal do štípání...* CHS 364 zná *záteň* – jako označení domažlické i chodské: pro přehradu, pažení nebo trámec – zapuštěno do dřevěných sloupků mezi mlatem a přístodůlkem/*pernou* – k té dále CHS 210, DNS 272; tako srov. výše – *oploteň*).

Přejímky

adjutant (zde pobočník, v kontextu: pomocník bandity), *diurnista*, *fasuňk/fasuněk* (SSJČ I/487: z něm.; CHS 68: *fasunk* = žebřina na vůz, obyčejně v množném čísle: fasunky; údajně nověji i přiděl/„to, co se fasuje...“; také srov. DNS 245–246; ČJA III/290; dále MK), *inteligencprýfunk* (zkouška inteligence), *grundle* (SSJČ I/552 považuje za oblastní (z něm.): mřenka; *naši... píchají grundlí...*), *kašket* (druh vojenské čepice nebo přilby z kůže nebo z tuhého plátna; místy: čepice vyrobená z choroše a opatřená zvláštním štítkem (samotná kůže byla ke sklápění příliš tuhá): CHS 131; také MK; dále např.: ... *s kašketem v týle*... – o tzv. „šamuníkovi“; dále Scharnhorst, G.), *krchov* (SSJČ II/442: zast., ob. a nář. hřbitov – z něm. základu; ČJA II/413–414 dokládá jako zast. ob. a nář. pro jih Čech, na pomezí jižních a středních Čech místy *kerchov*, na Domažlicku i *kyrchov* (též s odkazem na satrší slovníky, např. na Jungmannův *Slovník česko-německý*; též MK – tam i *kerchůvka*), *kmotřenka* (ke kmotrovství srov. také CHS 135; DNS I/94–96), *keser* (Rejzek 271: malá rybářská síť; z dolnoněm. Kesser (asi z angl. catcher – přes dánské ketser; MK také: *kesar*), *kesírek* (menší rybářská síť), *lejtar* (rejtár/srov. něm. Reiter), *litkup* (časté; *pít litkup*; Otto: zapíjení uzavřené koupě; ze sthněm. lítcoup, wíncoup; příklon k něm. Leitkauf; CHS 161, MK), *maštal* (Rejzek 367: stáj, konírna; stč. maštal/e, ze střhn. marstal/mar = kůň, stal = stáj), *pachtovaný* (*řeku pachtovanou taky nemá*; SSJČ VI/9: najatý, pronajatý), *petryb* (*při petrybu je jeho místo!*; podnik, akce), *prošpacírovat*, *raubíř*, *reberie* (rebelie), *remisa* (jiný význam než SSJČ V/46: *remisa* = nerozhodný výsledek; *remise* = sleva, prominutí/čeho – např. dluhu, kolísání (např. v nemoci; zde asi: *remíz*, *remíza* – SSJČ, V/46: křovinatý lesík v polích, popř. na pomezí pole a louky – oblastně), *štalmajstr* (SSJČ: VI/71; zast. obecně správce konírny, podkoní, štolba; obd. Klostermann; šíře: stájník), *štrách/-y* (okolky; *Nač takových štráchů s holkou?*; také DNS 290), *thé* (čaj, např. *lipové thé*).

K tematickému členění slovníku můžeme vztáhnout především pojmenování určitých reálií (např. rostlin a ptáků; ovšem pouze výběrově).

1. Rostlinstvo

1.1 *obecné souvislosti*: (např.) *bor, hruš, jař/-e* (zde ale *jař, jaře* = jarní osetí; jinak Rejzek 244: jařý: mladě svěží, bujný, rozjařený; psl. jaꝛъ (někdy i zuřivý, přísný = ale ne hlavní význam), *pažit* (SSJČ IV/68: místo porostlé svěží trávou, trávník), *režná* (košile, kalhoty; Rejzek 541: rež = dnes nář. žito, dřive stč, odtud režný; psl. ꙗꝛъ/ie *uꝛugh'o = žito)

sosna (borovice – ČJA II/182–183), *stýlí* (rákosové – *stýlí na rybnících*, SSJČ V./596: nář. mladé rákosí nebo jehličí určené jako stelivo (odkaz na Klostermanna; CHS 288: píce rozprostřená při sušení, seno nebo otava; popř. také množství, hromada); *štěp* (štěpovaný strom; ale na Chodsku znamená slovo *štep* také steh: CHS 303)

1.2 *realie* – druhy rostlin: *routička* (v *květináči, aby zasazená do něho routička lépe se ujala...* SSJČ V/80: sleziník routička; CHS 257: zemědým lékařský), *sítí/sítina* (*jun-cus* – rod jednoděložných rostlin z čeledi sítinovitých; SSJČ V/336), *skřípina* (*trsy mrtvé skřípiny chrastily...* pod nohama – bahenní trávovitá bylina s bohatým kruželem drobných květních klásků, SSJČ V/363: rod *Scirpus*).

2. Ptáci

chřástal (Otto: vodní, polní či sekáč, kropenatý, malý a nejmenší), *jespák* (SSJČ II/231 obecně: bahenní pták na štíhlých nožkách: jespák obecný, písečný...: *Calidris*, *Crocethia*); spec. nářečně: *kniha* (*čejka* – vysv. autora/K. Klostermann; DNS 256 i Jílek: *knihavka*; oboje jako nář. i SSJČ II/339, obd. CHS 136 – též *knihavka*).

S tematickým členěním souvisí též užití *sociolektismů*. V Klostermannově textu bychom mohli (pracovně – u tohoto typu pojmenování) odlišit *rybníkářský* a *zemědělský model*:

- *rybníkářský typ*: *čap* (SSJČ I/236: dřevěná ucpávka velkých rozměrů uzavírající odpadní rouru rybníka; čep – u rybníka; také stavidlo, ale i hřidel: CHS 43; jinak také DNS 242), *fišmajstr* (porybný: SSJČ I/501 – zastarale v rybníkářském slangu; *hráz tam dole u fišmajstra, na pana fišmajstra pod bezdrevskou* hrází; CHS 69: *fišar*), *kluk* (kapr), *němčina* (jemčina; jáma pod potrubím, v níž se sbírá voda tímto potrubím vytékající; ale SSJČ: II/226 – vorová propust), *nevod* (Rejzek 411: tažná rybářská síť; psl. *(ne)vodъ, *ne-* ve slově: tabuová negace . patrně pův. k oklamání ryb, popř. vodních duchů), *panna* (štika; v to významu neuvádí ani ČJA I/ 84, 110), *pěšák* (SSJČ IV/92: zast. pomocný pracovník v rybníkářství), (*pan*) *porybí* (Otto: porybný; zřízenec, který na velkostatech prakticky provádí rybníční hospodaření... a zabývá se stavem ryb i vody v rybnících), *štíhle* (menší štika – nejen na Blatech; SSJČ VI/78: název mladé štiky)
- *zemědělský typ* (hospodářské): *hříbek* (pasák koní/zejména hříbat), *husák* (pasák hus; ale CHS 105: obchodník s husami).

Samostatnou skupinu v lexikonu knihy *Mlhy na Blatech* představují *frázemy*. Představujeme je zde z hlediska formálního členění jednotlivých složek, popř. po stránce

valenční relace; provádíme tedy vlastně formální jazykovou analýzu textu frazému (srov. klasifikaci SČFI; bylo by ovšem možné chápat též frazémy tematicky):

1. slovesné

se slovesem *být*:

být (na) *truc* (koho: *advokáta, pana pátera*... být přesvědčivější než... kdo)

být hodný za co (pro co)

být s (plnou) *pravdou*

být štráchů (s něčím, s někým, někde)

být ve starostech o kom (*o tobě*)

být z jiného pole kvítko

být (nějakého, např. *pravého*) *fládra* (na pomezí s přirovnáním)

jiné typy sloves:

činit (koho) *pozorna* (upozorňovat koho)

držet přátelství

jít dolem

mít sto/co (např. rozum)

pít lítkup

táhnout sirky = táhnout, odejít, končit (např. hovor)

vodit besedy

dělat brykule

(*dělat*) *štráchy (s kým)*

2. jmenná slovní spojení

černá kuchyně

škemra nimravý

starý fanfár

kluk nabubřilá

• *s adverbialním určením:*

(nějak, např. *pomalů*) *s (tou) flintou*

3. přirovnání

• *nelze převést na lemmatizovaný tvar: huba* (komu, např. *jí*) *jela (jede)* jako šlejfírna

• *lemmatizovaná:*

být tuhý jako praštěnky

poskakovat jako srnka na mýtině

růst jako hřibů v lese po vlažičce

štěkat jako vzteklá fena

4. další *ustrnulé kombinace* slov

4.1 další typy *kolokací:*

ty jsi's... do zlata tě zafasovat

4.2 *přechod k jednoslovnému pojmenování:*

v *hrdlo lhát* (jinde: *vrldlouhat, vrlouhat*) MK; pro severovýchod Čech uvádí obd. doklady např. Bachmannová, J., *Podkrkonošský slovník*. Academia, Praha 1998; také *hrdlouhat/vrldlouhat*: ČJA I/184–186).

4.3 *základ říkadel:*

ráček – mrháček

rybička – chybička

5. především *potenciálně, valenčně podmíněná volba* spojení

podobat se (komu/co: zdát se – komu/co)

přejít (komu/co... že mu to přejde)

připamatovat (komu/na co... *připamatuju ti na něco*)

puntovat se (s kým proti komu)

sdílet se/komu – místo 0 (kdo? ... *její ... víra se matce nesdílela...*)

stát (komu za co: stojím ti za to [ručit] komu/za co)

stát se (jak – smutno) (komu... kdy)

uznat (čeho/komu: být za něco vděčný, nezapomenout/čeho, co – komu)

zadat (něco [např. práva] něčím [např. promeškáním]: SSJČ VIII/23: vzdát se, pozbyt, zřici se/čeho/dobové; obecněji jinde: ztratit)

zatoužit si/na koho, co (SSJČ VIII/204 také: postěžovat si/dobové; šíře pak: zanádat, postýsknout, přisadit si) – např. na komáry

Pokud se jedná o popis dalších reálií (popř. o další tematickou klasifikaci textu Klostermannovy knihy), museli bychom přistoupit k *samostatnému rozboru dalších typů jmen*. To je ovšem úkol, který sahá vysoko nad rámec naší studie. V tomto případě by se totiž jednalo o klasifikaci onymických procesů. Připomeňme proto alespoň, že v textu jsou zmíněna některá zajímavá onyma, která uvádějí děj do souvislosti s místními reáliemi:

1. hydronyma: *Bezdrav (-i, f.)*; *Soudný potok*, *Černý potok*, *Dehtářský potok*, rybník *Kopr*, *Novosedský rybník*, *Oblanovský rybník*, rybník *Pacák*, rybník *Vohlanov*, rybník *Vondrovec*, rybník *Volešek*, *Zlivský rybník*, rybník *Zvolenov...*

2. toponyma: *Češňovice*, *Lhota „Likařova“*, *Lhota Prášlivá*, totéž: *Česká Lhota*, *Libějice*,

Mydlovary, *Novosedlí*, *Selc (Sedlec)/též Selce* (plt.), *Vltavotýn*, *Volovice*

• pojmenování *samoty* (na jihu Čech tzv. *jednoty*): *Vomáčka* (bašta), *Překážka* (obecní hájovna)

3. antroponyma: *Jouza*, *Koliha Provensalský*; popř. tzv. *jména „po dvoře“*: *Krušnej* (jinde „po chalupě“)¹⁰

¹⁰ Jedná se tu o jev, který je běžný (nejen) v českém prostředí – a v toponomastických pracích je systematicky po-

Závěr

V našem přehledu (srov. dále tabulkovou přílohu a diagramy: *Porovnání doložených jazykových rysů blatské mluvy podle jednotlivých zdrojů*) sledujeme jen jevy doložené v MB (ač třeba u MK najdeme daleko více dokladů regionálních pojmenování, které jsou ve shodě s údaji DNS; my tu ale tematicky zkoumáme text MB). Údaj „*za skupiny*“ chápeme pouze jako pracovní součet. Ten ukazuje, jak narůstá počet sledovaných jevů při porovnávání základního zdroje (MB) se zdroji dalšími; předsazení MK jsme volili proto, že se jedná o poslední vydanou práci týkající se přímo Blat a zohledňující nějakým způsobem jazyk... (na ose času; jinak je třeba podotknout, že překrývání položek je u tematického slovníku běžné; ale zde je několikrát posuzován týž základ...). Jedná se tedy o součet, který doložené jevy poměrným způsobem zvýrazňuje. Právě údaje vztažené k textu MB tvoří základ k porovnávání frekvence výskytu sledovaných jednotek v ostatních zdrojích... (platí potom vždy: *MK/CHS/DNS ≤ MB*). Jedná se o ty sledované jevy, jež dokládáme přímo na textu knihy K. Klostermanna (autor je musel zaznamenat záměrně).

Porovnáme-li tedy údaje *MB: MK/CHS/DNS*, můžeme předpokládat vzájemné prolínání (a šíření) lexikálních pojmenování směrem od jihu či od na západu v rámci celé nářeční podskupiny (sledujeme-li rovněž mladší doklady z východnější oblasti Blat, z Doudlebska i z Domažlicka/Chodska).

Poměr doložených rysů hláskosloví a tvarosloví je tu dán příslušností literárních výpovědí (MB – podle jazyka mluvčích) k textům zmíněné nářeční podskupiny; samostatně pak sledujeme i jevy morfosyntaktické. Z počtu 33 jazykových rysů tu lze na textu MK prokázat osm jevů, na textu CHS 14 a na textu DNS 30. Dalo by se namítnout, že např. text MK dokládá jen čtvrtinu jevů zachycených v MB. Je ale třeba si uvědomit, že se tu (v případě MK) jedná o „II. stranu Blat – a o „beletristický“ text z poloviny 20. století. Klostermann ve své knize (naopak) představil Ovesná blata z konce 19. století. I tak se obecně jihočeské, popř. jihozápadočeské rysy shodují. Navíc u Krškové vyvstává další problém. Těžké je tu sledovat doklady promluv. Jistě bude užitečné provést v budoucnu kompletní analýzu textu *Blatských rozprávek*; to je ale úkol pro jinou studii). Obdobně i výběr slovotvorných jevů má charakter spíše exemplifikační.

Také příložený slovníček je u Krškové spíše výběrový; proto doplňujeme vlastní excerpci (a právě v tomto případě mnohá slova odpovídají spíše údajům DNS než těm, které jsme získali excerpcí MB). Lze pak předpokládat, že vyrovnávání lexikálních pojmenování probíhalo na Blatech převážně od jihu (směrem k Veselsku a Soběslavsku); navíc je charakter příznakových výpovědí v MB zcela jistě výběrový.

Pokud ovšem v příložené tabulce neuvádíme počet jevů (tj. nevyplňujeme příslušnou položku), neznamená to vždy, že sledované jevy nelze v textu doložit. Jak už ale

psán. Majiteli statku, *dvora, gruntu* (a celé jeho rodině) bylo tradičně „dáváno“ jméno podle toho, jaké pojmenování (příjmení) bylo na statku typické (často to bylo podle původního majitele – ale ne vždy). A tak nebylo (a dodnes není) nic divného na tom, že se se obyvatelům statku, který počátkem 19. století postavil sedlák Dvořák, stále říká „Dvořáků“, a to přesto, že se tu ve 20. století ve vlastnictví vystřídal pět rodin majitelů (podle občanských příjmení tu na počátku století (např.) sídlili Kubešů, ve 40. letech Černých, v 60. letech Mayerů, v 80. a 90. letech Bušků... a od přelomu tisíciletí patří statek Zemanům).

bylo zmíněno výše, komplexnější analýza „blatského slovníku“ je tu spíše úkolem „na příště“ (koncepte „Blatského slovníku“ ve dvou dílech, který by zahrnul lexikon Ovesných i Pšeničných blat, v současné době připravuje autor této studie společně s F. Krejčou, etnografem Jihočeského muzea v Českých Budějovicích).

Pokud sledujeme *teritoriální hodnocení slovníku*, musíme odlišit lexikální jednotky z běžně mluveného jazyka (obecně české – doložené především v SSJČ), pojmenování spíše „literární“ (zejména zde je zřetelná „umělecky příznaková“ volba podle výběru autora), dále jednotky doložené oblastně a přejímky (třetina přejatých pojmenování doložených v MB je uvedena i v CHS). Nejvýraznější je tu skupina 48 oblastních pojmenování (MB), která jsou doložena více v CHS (25 položek) než u DNS (17 položek). Pokud budoucí výzkum tento předpoklad potvrdí, bylo by v tomto případě možné uvažovat o plynulém přechodu pojmenovovacího úzu od Blat směrem na západ (až k Domažlicku?)... Je ale nutné připomenout, že koncepcí DNS vykazuje výrazně diferencní přístup (ve vztahu k dokladům v SSJČ), zatímco u CHS tomu tak není.

Tematický slovník zahrnuje též pojmenování rostlin a ptáků (v tomto případě ale jde o doplňkové informace, odpovídající většinou stavu obecné, běžně mluvené češtiny, které často pronikly do odborných pojmenování – s výjimkou slova *kniha*). Proto neuvádíme údaje z MK (o nutnosti podrobnějšího výzkumu lexikonu v oblasti již byla zmínka), sociolektismů, dále frazémy (včetně „potenciálních spojení“) a onyma (jejich prezentace ale má jen ilustrativní charakter).

Literatura

- KLOSTERMANN, Karel. *Mlhy na Blatech*. Vimperk : Papyrus, 1993. 315 s. ISBN 80-85776-00-6. [MB]
- KRŠKOVÁ, Marie. *Blatské rozprávky*. 1. souborné vyd. České Budějovice : Růže, 1974. 226 s. [MK]
- BALHAR, Jan; JANČÁK, Pavel, aj. *Český jazykový atlas*. Sv. 1. Praha : Academia, 1993. 427 s. ISBN 80-200-0014-3. ISBN 80-200-0013-5 (soubor). [ČJAI]
- BALHAR, Jan; JANČÁK, Pavel, aj. *Český jazykový atlas*. Sv. 2. Praha : Academia, 1997. 507 s. ISBN 80-200-0574-9. ISBN 80-200-0013-5 (soubor). [ČJAI]
- BALHAR, Jan, aj. *Český jazykový atlas*. Sv. 3. Praha : Academia, 1999. 577 s. ISBN 80-200-0654-0. ISBN 80-200-0013-5 (soubor). [ČJAI]
- VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní : studie jazykově zeměpisná*. Sv. 1. Praha : Československá akademie věd, 1955. 147 s.
- VORÁČ, Jaroslav. *Česká nářečí jihozápadní : studie jazykově zeměpisná*. Sv. 2. Praha : Academia, 1976. 184 s.
- VORÁČ, Jaroslav. Nářečí. In KLIMEŠ, Lumír, aj. *Západočeská vlastivěda*. Sv. 2, Jazyk. Plzeň : Západočeské nakladatelství, 1992, s. 67–103. ISBN 80-7088-059-7.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. Nářečí v jižních Čechách. In CUŘÍN, František, aj. *Jazyk : nářečí, místní jména, slangy*. České Budějovice : Jihočeské nakladatelství, 1986, s. 9–60.

- JÍLEK, František. *Jihočeský člověk a jeho řeč*. České Budějovice : Jihočeské nakladatelství, 1961. 224 s.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice : Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3. [REJZEK]
- HOLUB, Josef; LYER, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého : se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 2., rozš. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 527 s. [SES]
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Lidové noviny, 1997. 866 s. Fotoreprint 3. vydání z r. 1971. ISBN 80-7106-242-1. [ESM]
- HOLUB, Zbyněk aj. *Doudlebské nářečí a slovník*. České Budějovice : Roční období, 2004. 420 s. ISBN 80-85524-01-5. [DNS]
- JINDŘICH, Jindřich. *Chodský slovník*. Sestavil Josef Kotal, aj. Plzeň : Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2007. 383 s. ISBN 80-86944-17-3. [CHS]
- Slovník spisovného jazyka českého*. Zpracoval kolektiv za ved. Bohuslava Havránka. 2. nezm. vyd. Praha : Academia, 1989. 8 sv. [SSJČ]
- ČERMÁK, František; HRONEK, Jiří aj. *Slovník české frazeologie a idiomatiky : přirovnání*. Praha : Academia, 1983. 492 s. [SČFI]
- ČERVENÁ, Vlasta, aj. *Slovník české frazeologie a idiomatiky : výrazy neslovesné*. Praha : Academia, 1988. 511 s. [SČFI]
- ČERMÁK, František; HRONEK, Jiří, aj. *Slovník české frazeologie a idiomatiky : výrazy slovesné*. Praha : Academia, 1994. 2 sv. ISBN 80-200-0503-X. [SČFI]
- Ottův slovník naučný*. Praha : Argo; Paseka, 1995–2003. 40 sv. ISBN 80-7185-057-8 (soubor, Paseka). ISBN 80-7203-007-8 (soubor, Argo, Praha). [OTTO]
- SCHARNHORST, Gerhard von. Von der Besoldung und Montirung des Oesterreichischen Militairs : (mit Tabellen). *Bibliothek für Officiere*. 1785, No. 1, s. 164–179.
- TRNKA, Miloslav. Jak se narodily Mlhy na Blatech. *Rodopisná revue*. 1999, č. 4, s. 12–13.
- Svobodná Blata, Blanský les – Netolicko, čertovský hezké místo. In *Informační systém cestovního ruchu, Blanský les : Netolicko, čertovský hezké místo* [online]. B. m. : Místní akční skupina Blanský les – Netolicko, ©2007 [cit. 7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.blanet.cz/?artid=22&lang=cz&mode=normal>>. [BLANET]
- Příroda, krajina a domov : jižní Čechy (Jihočeský kraj). In ČERŇANSKÝ, Martin. *Lidová architektura a památky ČR : fotky, mapy a historie vesnice : bydlení, domy a chalupy* [online]. Praha : Martin Čerňanský, ©2000–2007 [cit. 7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.lidova-architektura.cz/B-regiony/jizni-cechy/jihocesky-region-krajina.htm>>. [REGJC]
- Encyklopedie lidové architektury. In ČERŇANSKÝ, Martin. *Lidová architektura a památky ČR : fotky, mapy a historie vesnice : bydlení, domy a chalupy* [online]. Praha : Martin Čerňanský, ©2000–2007 [cit. 7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.lidova-architektura.cz/E-ostatni/encyklopedie/encyklopedie.htm>>. [ARCH]

URL: <<http://www.kdyakam.cz/index.php?stranka=detail-akce&id-akce=7313>>

[KUDYKAM]

ČERŇANSKÝ, Martin. Architektura jižních Čech – lidové stavby (Český rozhlas).

In *Lidové stavby (Český rozhlas)* [online]. B. m.: Český rozhlas, ©2000–2009 [cit.

7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <http://www.rozhlas.cz/lidovestavby/jizni_

[cechy/_zprava/185767](http://www.rozhlas.cz/lidovestavby/jizni_)>.

[ZPRÁVA]

[Památky]. In *Město Netolice* [online]. Netolice : Netolice, ©2001 [cit. 7. 12. 2009].

Dostupné na WWW: <<http://www.netolice.cz/test/netolice05.htm>>. [NETOLICE]

Kira. In *Kira* [online]. Brno : Kira, poslední aktualizace 27. 8. 2007 [cit. 7. 12. 2009].

Dostupné na WWW: <<http://www.kira.cz/pictures/psjcpdf.pdf>>. [KIRA]

[Příroda Třeboňska]. In *IKS Třeboň* [online]. Třeboň : Informační a kulturní

středisko [cit. 7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <<http://www.trebon-mesto.cz/>

[index.php?l=cz&p=90&r=0](http://www.trebon-mesto.cz/)>.

[TŘEBOŇ]

TETŘEV, Jan. [Odborná literatura : Pod císařským praporem]. In *Informační*

server přátel zbraní : Pod císařským praporem [online]. B. m.: 20. červen 2005

[cit. 7. 12. 2009]. Dostupné na WWW: <[http://www.guns-info.cz/modules.](http://www.guns-info.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=940)

[php?name=News&file=article&sid=940](http://www.guns-info.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=940)>.

[GUNS]

HUDEC, Michal. *Hudyho zápisník* [online]. České Budějovice : Michal Hudec,

19. 08. 2007 [cit. 7. 12. 2009]. [Kap.] Hudyho zápisník – Lhenice – vzpomínky.

Dostupné na WWW: <<http://hudy.msblog.cz/index.php?text=64-lhenice->

[vzpominky](http://hudy.msblog.cz/index.php?text=64-lhenice-)>.

[VZPOMÍNKY]

Obsah

Viktor Viktora , Škodlivé směry – záblesky realismu.	1
Hana Voisine–Jechová , Pronikání popisu přírody do zobrazení člověka.	6
Bohuslav Hoffmann , V epistolárním ráji Karla Klostermanna.	15
Ivan Martinovský , V čem Karel Klostermann předběhl svou dobu	21
Aleš Haman , Masaryk, Vodák a Šalda o prvních Klostermannových šumavských románech	26
Jaroslava Janáčková , Beletrista Klostermann v trojí časové tísni	31
Martin Tomášek , Mytopoetické aspekty literární krajiny v raných prózách K. Klostermanna	45
Žaneta Procházková , Z Kvildy k Horám Kašperským.	57
Ondřej Fibich , Magický realismus – Karel Klostermann a mýtus	63
Josef Peřina , Reflexe šumavské multietnicity v prózách Karla Klostermanna . . .	66
Tereza Riedlbauchová , Nad Klostermannovými díly Böhmerwaldskizzen a V srdci šumavských hvozdů	72
Zdena Bařinková , V ráji šumavském	81
Jan Podlešák , V dílně lidskosti?	86
Vladimír Novotný , Klostermann v ráji postrealistickém	92
Ladislava Lederbuchová , Realismus a literární fikce jako problém didaktický .	101
František Všeticka , K románovému cyklu Josefa Holečka	112
Hana Klínková , Váchalova Šumava umírající a romantická (i realistická)	118
Zbyněk Holub , Odraz lidové kultury v jazyce Klostermannova románu Mlhy na Blatech.	127

24. a 25. dubna 2008

V ráji realistickém

*Sborník příspěvků ze symposia věnovaného
Karlu Klostermannovi a realismu v české literatuře*

Vydala Městská knihovna Klatovy (www.knih-kt.cz)

Uspořádali: Viktor Viktora, Milena Hálková, Pavlína Doležalová
Redakční rada: Viktor Viktora, Josef Peřina, Zdeňka Buršíková
Recenzenti: Miloš Zelenka, Jiří Fiala
Jazyková redakce: Viktor Viktora, Pavlína Doležalová
Návrh obálky: Milena Hálková
Sazba, grafická úprava a předtisková příprava: Karel Víták (www.dva.cz)
Tisk: Typos, tiskařské závody, s. r. o.
Vydání první, náklad 400 ks

Vydání sborníku finančně podpořil Plzeňský kraj

ISBN 978-80-254-6227-0

V RÁJI REALISTICKÉM

sborník příspěvků

Vydala Městská knihovna Klatovy, 2009

Vydáno za finanční podpory Plzeňského kraje